

194245

PROBLEMI

12, 1984

JACQUES-ALAIN MILLER: DVA POSEGA

- O nekem drugem Lacanu
- Pokazano v Prémontreju

STUDIA HUMANITATIS

Peter Vodopivec: Poizkus opredelitve razvoja slovenskega zgodovinopisja z vidika odnosa zgodovina-ideologija
Vasko Simoniti: Ali obstaja koncept slovenske zgodovine?
Janez Peršič: Kardeljevo razumevanje etnogeneze Slovencev
Doneski iz razprave (Braco Rotar, Matjaž Potrč, Jure Mikuž, Iztok Saksida)

POŠTNI PREDAL 29/a

John Keane Paulu Picconeju, Uredniku Telosa

ANTI HUMANISTIČNE ŠTUDIJE

Slavoj Žižek: Ne moreš pri puncu spati, ne da bi se to poznalo

KNJIŽEVNE REČI

Lion Feuchtwanger: Avtor o samem sebi (1935)
Klaus Modick: Lion Feuchtwanger kot producent

ASINARIA

VAJEVCI

Marko Krevs: Med znanostjo in demagogijo
Franci Zore: Engels in Indijanci
Peter Velkavrh: »Obnašajte se kot ljudje«
Marjan Šimenc: Demokratizacija masmedija

FILM

Marcel Štefančič jr.: Naš človek Bond (prvi dodatek)

BIS DICIT QUI CITO DICIT

Igor Žagar: Ornitološki komentar
Slavoj Žižek: Računalnik, moj bližnjik

ORTHO -et comp.

Bernard Nežmah: Peti prepovedano

TEOLOŠKI KOTIČEK

Točka za ateizem
Rastko Močnik: Krivi preroki-No. 2

PROBLEMI 12, 1984 (250, letnik XXII)

Uredništvo:

Andrej Blatnik, Miran Božovič, Aleš Debeljak, Mladen Dolar (glavni in odgovorni urednik), Branko Gradišnik, Milan Kleč, Peter Kolšek, Miha Kovač, Dušan Mandič, Tomaž Mastnak, Peter Mlakar, Rastko Močnik, Rado Riha, Iztok Saksida, Marcel Štefančič jr., Jaša Zlobec, Igor Žagar.

Svet revije:

Miha Avanzo, Andrej Blatnik, Mladen Dolar, Miha Kovač, Peter Lovšin, Rastko Močnik, Braco Rotar, Marko Uršič, Jože Vogrinc, Jaša Zlobec, Slavoj Žižek (delegati sodelavcev); Pavle Gantar, Valentin Kalan, Vladimir Kovačič, Lev Kreft, Sonja Lokar, Tomaž Mastnak, Jože Osterman (predsednik), Rado Riha + dva kandidata ustanovitelja (RK ZSMS).

Sekretar uredništva: Iztok Saksida

Uradne ure: torek, od 17.–19. ure

četrtek, od 13.–15. ure

Naslov uredništva: Ljubljana, Gosposka 10/I.

Revija denarno podpira Kulturna skupnost Slovenije.

Po sklepu Republiškega sekretariata za kulturo in provesto št. 421-1/74, z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.

Tekoči račun: 50101-678-47163, z oznako: za Probleme.

Letna naročnina: (za letnik 1984) 500 din, za tujino dvojno.

Izdajatelj: RK ZSMS, Ljubljana, Dalmatinova 4

Tisk: DDU, Ljubljana, Parmova 39

Cena te številke: 100 din

Naklada 1350 izvodov

Nenaročenih rokopisov (če že ni potrebno) ne vračamo.

O NEKEM DRUGEM LACANU¹

Poseg na prvem Mednarodnem srečanju Freudovskega polja – Caracas, 1980

V času, ki mi je bil dodeljen, vam bom skušal kaj povedati o nekem drugem Lacanu.

Gotovo ste opazili, kako lahko zaradi zanimanja, ki ga za naše srečanje kažejo venezuelski novinarji, Lacanov aksiom, da je nezavedno strukturirano kot neka govorica, odslej najdete natisnjen z velikimi črkami že na straneh dnevnih časopisov.

To je dobro, zelo dobro. Ne moremo pričakovati, mar ne, da bi to lahko ohranili zase – saj zadeva bije v oči na vse mogoče načine, v analitičnem izkustvu in v Freudovih tekstih. Problem je prej v tem, zakaj niso tega opazili, še preden je Lacan to rekel.

Ker je torej »nezavedno je strukturirano kot neka govorica« že postalo splošno znana resnica, je nemara čas, da zadevi spremenim poudarek, da nekoliko premaknemo punktuacijo.

Kateri je torej ta drugi Lacan? Gre mar za koga, ki bi, denimo, trdil, da nezavedno *ni* strukturirano kot neka govorica? No, to bi res zaslužilo velik napis v *Nacional!* Kar predstavljajte si, kako bi v njem pisalo: Lacanovski kongres v Caracasu je prišel do sklepa, da nezavedno ne govori!

Toda ne, ta drugi Lacan je prav tisti, ki mu že dolgo sledite, ki pa je iz svoje slavne hipoteze povlekel nekaj konsekvenc, ki jih niso zmerom opazili.

To je toliko bolj obžalovanja vredno, ker so od tega sprevida odvisne številne težave, na katere smo nedavno naleteli v psihoanalitični instituciji, težave, ki prav tako pojasnjujejo tudi capljanje, ki ga lahko opazimo v teoriji.

Te konsekvence izrecno zadevajo konec analize, trenutek, ki mu pravimo prehod (*la passe*).²

Dal vam bom nekaj opornih točk, ki sem si jih zabeležil glede tega zapletenega vprašanja.

Prehod, ta Lacanova beseda prejme svoj smisel iz zagate (*l'impasse*), ki je po Freudu normalni sklep analitičnega izkustva, in sicer za katerega koli subjekta.

Analitičnemu izkustvu je lasten nek sklep, toda ta sklep je neka zagata – to je pričevanje, ki nam ga je Freud zapustil o svoji praksi, še posebej v svojem članku »Končna in neskončna analiza«.³ Vsaka analiza po Freudu zadene ob nek ireduktibilen odpor.

Obstoj te ovire nikakor ni odvisen od klinične posebnosti pacienta ali od praktike nesprenosti. Nanjo ne naletimo zato, ker bi bil subjekt preveč nevrotičen ali analitik nespoben. Nikakor ne. Freud opredeli, kar je zelo nenavadno, neko zagato, ki je lastna sami strukturi, in ki velja za slehernega subjekta.

In dejansko, dlje kot gremo v analitičnem izkustvu, bolj kot ga vodimo kompetentno in v skladu s Freudovimi napotki, toliko bolj očitna mora biti po Freudu ta zagata.

Freudovsko ime za to zagato vam je znano. Gre za kompleks kastracije in še posebej pri ženski za *Penisneid*, za to »zavist«, kot se glasi običajen prevod, ki ji je, če naj tako rečem, zakoličena v telo. Ta spotika po Freudu ni naključna, do nje nujno pride. Gre za zagato, ki ne pripada redu dej-

stev, marveč redu načel. Tudi najbolj zanesljivo vodeno zdravljenje zaplove proti tej skali, za katero se, po pravici povedano, takoj izkaže, da je nevarna kleč.

Freud torej misli, da je analitičnemu izkustvu lastna neka zapora, pa naj to še tako ne ugaja tistim, ki nadvse cenijo le odprtost izkustva. »Vprašanja morajo ostati odprta!« Takšna klavstrofobija je dediščina fenomenologije, za katero pa ni jasno, zakaj naj bi bila bistveno povezana s psihoanalizo.

V tem je neka ironija, nek paradoks: analitičnemu izkustvu je lasten nek idealen konec, različen od katerekoli naključne prekinitve zdravljenja ali od katerekoli prekinitve zaradi, denimo, razlogov osebne prikladnosti, ta idealni konec pa je neuspeh. Edini pogoj sklepa analize je kompleks kastracije.

No, če naj povzamem Lacanovo razpravo s Freudom – saj je dr. Lacan hotel, da bi to Srečanje potekalo v tem znamenju – opaziti je, da hoče Lacan prignati svoje analize onstran te točke, ki se je zanj Freudu zdelo, da tvori ireduktibilni preostanek, *caput mortuum* izkustva, onstran freudovskega sklepa analize. Zato govori Lacan o prehodu tam, kjer je Freud predložil neko zagato.

Pri vsem tem pa se ujemata glede končnosti analitičnega izkustva. Toda pogoj, da lahko govorimo o koncu analize, je pri Lacanu povsem različen od tistega pri Freudu, saj zahteva preobrazbo analizanta v analitika, sprevrnitev ene pozicije v drugo.

Tu imamo torej opraviti z vprašanjem, ki ne zadeva zgolj analitika, marveč v prvi vrsti prav analizanta.

Prehod, *la passe*, je skrajno mnogoznačna beseda – če hočete začutiti njene raznotere pomene, si oglejte slovar.

Mar prehod vpelje nekaj, kar je onstran kompleksa kastracije? To bi bil lep naslov, toda ne hitimo preveč. Nasprotno bi hoteli nakazati, kako lahko Lacana uskladimo s Freudom, saj hočemo poudariti tudi freudovskega Lacana, ne le preprosto lacanovskega Lacana.

Ob čem torej po Freudu spodleti izkustvo, kaj mu umanjka? Ob klavzuli, ki bi moškemu povedala, kako naj bo moški za neko žensko, ženski pa, kako naj bo ženska za nekega moškega. Freud ugotavlja, da ta klavzula, ki jo pričakuje, umanjka, in od tod postavi kompleks kastracije kot ireduktibilen.

Pa vendar! Kaj Freud pričakuje od izkustva? – kaj neki, če ne neke formule, ki bi bila formula spolnega razmerja. To je tisto, čemur se nadeja in česar izostanek v nezavednem ga spravlja v obup.

Kaj pa se je dogajalo po Freudu? Analitiki so nenehno konstruirali formule spolnega razmerja, da bi tako razrešili vprašanje konca analize. Umestitev konca analize na raven možnega spolnega razmerja jih je nujno pripeljala do izbri-

¹ Stenografski zapis tega posega je prvič izšel v španščini v aktih Srečanja, ki jih je založba *Ateneo* v Caracasu objavila z naslovom *Escansión analítica*, nato pa še v francoščini v biltenu *Delenda*, nova serija, št. 1, z naslovom »Dialektika želje in fiksnost fantazme«.

² O tem konceptu prim. gradivo v *Ornicar?* 12/13, Paris, december 1977, predvsem Millerjev tekst »Uvod v paradokse prehoda« (»Introduction aux paradoxes de la passe«), str. 103–112.

³ »Die endliche und die unendliche Analyse«, v GW 16.

sa kompleksa kastracije – z genitalno radirko, če naj tako rečem.

Lacan pa nasprotno ostaja kar najbližje Freudu, ko pravi, da ni spolnega razmerja. Ta formula ohranja tisto, kar je ireduktibilnega na tem, kar je Freud označil kot kastracijo, prav tako pa nakazuje, da se vprašanje konca analize ne umešča na raven spolnega razmerja, ki ga ni.

Vprašanje konca analize ni rešljivo, če naj bi obstajalo spolno razmerje. Rešimo ga lahko le na podlagi njegove odsotnosti.

Dejstvo je, da psihoanaliza ne naredi tega, da bi obstajalo spolno razmerje. Freud je nad tem obupal. Post-freudovci so si prizadevali, da bi zadevo popravili, in so izmislili genitalno formulo. Lacan pa to dejstvo v polni meri pripozna: konec analitičnega procesa ne more biti odvisen od vznika spolnega razmerja. Odvisen je nasprotno od vznika nerazmerja.

Vprašanje konca analize je tako naenkrat rešeno na način, ki je bil dotlej nezamišljivi, namreč na ravni, ki so jo postfreudovski revizionisti zavrnil kot predgenitalno: na ravni objekta.

Objekt ni tisto, kar ovira nastop spolnega razmerja, kot nam to daje verjeti neka perspektivistična zmotna. Objekt je nasprotno mašilo, to, kar maši razmerje, ki ga ni, in kar mu podeljuje njegovo fantazmatsko konsistenco.

Konec analize, kolikor predpostavlja nastop neke odsotnosti, je odslej odvisen od prekoračitve fantazme (la traversée du fantasme) in od ločitve (izločitve, la séparation) objekta.

Ta problematika je problematika prehoda. Naj ga bo še tako težavno udejanjiti v analitični skupini, naj so si v Freudovski šoli še tako očitno prizadevali, da bi perventirali njegov postopek,⁴ prehod tvori enega glavnih dosežkov Lacanovega poučevanja. Prehod povzema njegove osnovne rezultate.

V nezavednem obstoji neka točka ne-vednosti: moškega o ženski in ženske o moškem. Najprej bi lahko rekli temu takole: oba spola sta drug drugemu tuja, izgnanca.

Toda ta simetrična formulacija ni najbolj ustrezna. Nevednost, za katero gre, zadeva namreč v prvi vrsti žensko. Če ničesar ne vemo o drugem spolu, je temu tako predvsem zato, ker v nezavednem ne vemo ničesar o ženski. Od tod Lacanova pisava: Drugi spol, s čimer hoče reči, da je ženski spol Drugi, absolutno Drugi.

Označevalec moškega dejansko imamo, imamo zgolj tega. Freud to ugotavlja: je en sam simbol libida, ta simbol je moški, označevalec ženske pa je zgubljeni označevalec. Zato je Lacan vsekakor freudovski, ko pravi, da ta ženska (la femme) ne obstoji. Nevomno je sam Freud tisti, ki ni vsekakor ...

S tem je pojasnjeno, zakaj je subjekt, ki se umesti v analitični dispozitiv, podvržen strukturalni histeriji. Temu ni tako zgolj zato, ker bi izkusil, kako ga učinki označevalca razcepijo, marveč tudi zato, ker je *volens nolens* prepuščen iskanju označevalca ženske, ki je potreben, če naj obstoji spolno razmerje.

Psihoanalitiku ni treba napisati na svoja vrata »Nihče, kdor ne išče ženske, naj tu ne vstopi«, saj jo boš iskal, čim vstopiš, četudi si geometer.

Odsotnost označevalca ženske obrazloži tudi iluzijo neskončnosti, ki jo porodi izkustvo govora navzlic temu, da je zaznamovano s končnostjo. Diakritična struktura govora, ki naredi, da neki označevalec velja le za neki drugi, ($S_1 \rightarrow S_2$) odpira kot taka govor vračanja in ponavljanju, ki mu ni konca.

Če bi Drugi označevalec, označevalec ženske obstojal, bi očitno lahko predpostavili, da bi se to ponavljanje zaustavi-

lo. Zato je analizant nekaj Diogen s svetilko, ki pa išče žensko in ne moškega – moške zmerom najdemo, lahko jih celo vzamemo ene za druge, kot nam je to pokazal spodrslija Erica Laurenta, ki je zamešal Chamorra in Sawickega – toda bi Laurent zamešal tudi gospo Chamorro in gospo Sawicke?

Strast simbolnega nima prav nobenega drugega korena. Če obstoji ta znanost (la science), je temu tako zato, ker ne obstoji ta ženska. Vednost kot taka nastopi na mestu, nadomesti vednost o drugem spolu. To formulo se da neposredno aplicirati. Tako se, denimo, danes vsi časniki v Caracasu sprašujejo, zakaj se ves svet igra z (Rubikovo) kocko. No, na to vprašanje lahko takoj ponudimo znanstveni odgovor: ves svet se igra s kocko, ker ženska ne obstoji!

Razmerje $S_1 \rightarrow S_2$ tvori racionalno podlago iluzije neskončne analize. Natanko zato, ker ni spolnega razmerja, lahko zmerom pričakujemo, da bo nastopilo malo kasneje.

Ta ker ga ni pa vseeno zadobiva zmerom večjo težo z nadaljevanjem analitičnega izkustva, saj, kot zatrjuje Lacan, nezavedno na ves glas razglša prav to: da ga ni. V nekem smislu freudovski dispozitiv reprezentira to odsotnost.

V zvezi s tem mi je padel na pamet nek lep Quevedov izraz. Quevedo omenja mlade device, *vestidas de noli me tangere*. Analitik je zagotovo oblečen v *noli me tangere* in zato je, še posebej ženski, pogostejše kot pa je to primerno, nagnjen k temu, da se identificira z Damo dvorske ljubezni.

Zdaj bi vas rad opozoril na naslednje: kako je tu z interpretacijo, kolikor temelji na tem, da neki označevalec prejme svojo vrednost zgolj od nekega drugega? Od tod sledi, da je interpretacija neskončna. Da ni formule, ki bi zaznamovala konec analitičnega izkustva. Prav to je Freud poimenoval »popek sanj«, o čemer nam je včeraj Cosentino zelo natančno govoril. Še potemtakem interpretacija deluje skozi retroakcijo S_2 na S_1 , na ravni interpretacije analiza nima konca. Obstoji le *unendliche Analyse*.

Ne pozabimo, da je bila religija tista, ki nas je naučila interpretacije. Pa tudi delirija interpretacije.

Danes lahko opazimo pri psihoanalitikih, vsaj pri tistih iz latinskih dežel, visoko vrednotenje interpretacije kot pomenke. Po tej poti psihoanaliza drsi v smeri interpretativnega delirija. V tem je neka naivna vera v nezavedno, ki je natančno paranoična. Gotovo vam je znana stara Lacanova definicija psihoanalize kot usmerjene paranoje. Kdo lahko konec koncev bolje usmerja paranojo od samega paranoika?

V psihoanalizi je neka žila, ki gre v to smer. Prav zato Lacan priporoča preliminarne razgovore ob stopu v analizo. Analitični dispozitiv, dispozitiv interpretacije, je zelo ugoden za izbruh psihoze. To, čemur pravimo v psihiatrični kliniki mentalni avtomatizem, kaj je to drugega kot subjekt-ki-se-zanj-predpostavlja-da-ve – subjekt, ki se zanj predpostavlja, da ve vse, kar mislim? Pred nekaj leti smo v bolnišnici Sainte-Anne videli lep primer kronične halucinatorne psihoze, naperjene na nekega psihoanalitika, ki ga je bolnik imel za manipulatorja stroja, s katerim se da vplivati na misli drugih. Taki primeri niso redki.

Tukaj smo kritizirali že marsikoga, Melaine Klein, ameriške analitike, zato bi se nemara lahko privoščili tudi drobno kritiko Lacana oziroma vsaj nekaterih učinkov njegovega poučevanja, ki podpira povečevanje interpretativne funkcije.

⁴ Kajpada je Lacan prav zaradi tega perversiranja razpustil svojo *Freudovsko šolo* in nato ustanovil *Freudovsko stvar*, ki se je – v zglednem primeru gibanja »negacije negacije« – kmalu pretvorila v *Šolo freudovske stvari* (l'Ecole de la cause freudienne): razpust *Freudovske šole* torej nikakor ne pomeni nezaupnice šolski instituciji v imenu nekakšnega pristno-iniciacijskega odnosa do Stvari same.

Pri samem Lacanu nikakor ne najdemo tega poveljevanja, opazite lahko, da je glede interpretacije konec koncev presenetljivo zadržan. Pogosto je o njej dejal zgolj to, da jo je treba opraviti tako, kot je to potrebno, kar, priznajte, ni pretirano ohrabrujoče.

Funkcijo interpretacije je očitno treba umestiti v strukturo, ki naredi iz govorice govorico Drugega, saj je poslušalec tisti, ki odloči o pomenu izgovorjenega. Ko Lacan poudari ta moment, se ne zaustavi niti pred trditvijo, da je analitik gospodar resnice. To je formula iz leta 1953, h kateri se kasneje ni vračal, ki pa vendarle pojasnjuje, kako se lahko interpretacija dejansko omeji na punktuacijo, na preprosto skanzijo.

Obstoj gospodarja resnice lahko utemeljimo s *semantično* retroakcijo S_2 na S_1 . V tem smislu je, pazite, S_2 tisti, ki je označevalec-gospodar resnice. Toda algoritem označevalnega para prav tako utemeljuje nasprotno trditev: da ni gospodarja resnice kot pomena, ker je pomen izročen na milost in nemilost nekemu kasnejšemu označevalcu. Pomen po svojem bistvu drsi vzdolž označevalne verige. Njegova metonimija pojasnjuje »napol-izrečenost« (le »mi-dire«) resnice.

Kot veste, pa je Lacan, ko je freudovski *Wunsch* porazdelil med zahtevo in željo, željo opredelil kot učinek označevalca in pomenske metonimije, ki izhaja iz tega, da je označevalec zmerom »za-neki-drugi«. Od tod vektorska ponazoritev funkcije želje, ki vam je dobro znana.

To je tisto, kar je pri Lacanu očaralo bralce Freuda, saj so v tem našli specifični poudarek freudovskega izkustva, izkustva njegovega začetka. Neujemljiva, nestanovitna želja, podlasica, ki se izmika, podvržena metamorfozam, zmerom funkcija nečesa drugega, zmerom druge, neuničljiva kot veriga, ki se zmerom nadaljuje, hkrati pa plastična gmeta, na razpolago označevalcu, da si jo oblikuje, krotka in neutrudljiva, podvržena in neobvladljiva...

Sicer pa je tukaj treba iskati temelj sublimacije, njene možnosti, če že ne lahkotnosti, s katero se vrši. Želja je namreč povsem naravno prirejena označevalcu, obeležena je z njim. Pomislite le na to, kako se v teku stoletij spreminjajo podobe ženske. V našem času se spreminjajo celo iz meseca v mesec: fenomena mode ne bi bilo, če želja ne bi bila tako prirejena označevalcu, se pravi artikulirana v Drugem. Lacanov naslov »Subverzija subjekta in dialektika želje«⁵ vam je gotovo znan. Ob njem se spomnite le na to, kako nikakor ni samoumevno, da je želji kot spolni lastna neka dialektika. Da je želja, ki je sicer neuničljiva, navzlic temu podvržena preobrazbam, to ni ušlo Jungu, ki je ves poudarek dal na imaginarno plat tega stanja: *metamorfoze libida* je rekel temu. Vemo, kam ga je to pripeljalo: k njeni deseksualizaciji. Kar je razumljivo, saj je plastičnost želje pogoj sublimacije.

Kaj drugega pa se je zgodilo z Lacanom? Zakaj so filozofi, književniki, ki so brali Lacana in se pri njem učili dešifrirati Freuda, tako povzdigovali metonimijo? Povejmo jasno: tako so našli način, da so na podlagi Lacana deseksualizirali željo.

Da, Lacana so spremenili v novega Junga, v Junga označevalca.

Povsod, kjer je bilo čutiti to, čemur pravijo Lacanov vpliv, so njegovo poučevanje omejili na poveljevanje igre označevalcev. Vendar pa Lacan ni to, nikakor ne.

Spreminjanje barv želje, njeno zasilno krpanje vsega z vsem, njene Frégolijeve metamorfoze, njene burke, na vse to kajpada naletimo v izkustvu. Analiza nedvomno priskrbi subjektu nek prostor za prosto blodenje, četudi po tiri označevalca. To je tudi tisto, kar tvori srečo interpretacije, in konec koncev, mar ne, tisto, kar plačamo, ko smo v anali-

zi: presežna vrednost uživanja, presežno-uživanje, ki ga sprosti izvrševanje interpretacije? Analitik, ki je zase verjel, da je lacanovski, si je tako naenkrat lahko domišljjal, da je interpretacija »strast govorenja«, začel je povzdigovali interpretacijo kot poetsko stvaritev, pomešal psihoanalitika s piscem, se preda preroškemu deliriju.

Ta gorečnost se sklicuje na Lacana. Res nam ni težko dojeti, kaj v njegovem poučevanju avtorizira to stranpot. Toda teza, da je nezavedno strukturirano kot neka govorica, nikakor ne implicira zgolj enostranskega poveljevanja poetskega označevalca in njegovih praktičnih konsekvenc.

Tukaj pa bi rad ukrivil drog v nasprotno smer. Niti analitiku niti analizantu ni treba biti navdihnjen. Analitično izkustvo je skrajno regularen, rutinski postopek, katerega slog je, kot poudarja Lacan, »kvazi birokratski«. Želja se nedvomno utripajoče blešči in izmika, vendar pa se hkrati kot podlasica vrti v krogu.

Ta krog se imenuje fantazma.

Ah! kako je teorija fantazme manj zabavna od metonimije želje! Vendar pa si metonimije želja ni mogoče misliti brez fantazme, razen če jo zvedemo na nekakšno pusto povzdigovanje svetopisemskega izpeljevanja.

Subjekt želje je nedvomno nomad, a ni zato nič manj pripet na neko trdno točko, privezan na nek kol, okoli katerega poplesuje, vendar v krogu. Je kot drobna koza gospoda Seguina.

Tu imamo opraviti z neko razsežnostjo analitičnega izkustva, katere fenomenologija je gotovo drugačna od fenomenologije metonimije. Pri metonimiji se prepuščamo nomadskemu blodenju subjekta, tukaj pa poudarjamo njegovo fiksiranost.

Bodite pozorni na to, da $S_1 \rightarrow S_2$ pomeni, kako subjekt v označevalcu ne more najti svoje lastne oznake, absolutnega zastopnika, gotove istovetnosti. Subjekt nezavednega nima imena v Drugem označevalca.

Kar zaustavi subjekt, kar ga fiksira, je objekt. Subjektivna gotovost se zmerom giblje na ravni objekta.

V nasprotju z označevalcem, ki očara ves svet, pa objekt ni nadomestljiv, ne zastopa ničesar za nekoga drugega, ne drsi. Objekt uravnava željo, podpirajo jo, ji podeljuje konsistenco.

Glede na to bi celo lahko rekli, da je objekt podlaga iluzorične enotnosti subjekta. Če iščemo trdno podzidje jaza, ga bomo našli v fantazmi, kolikor je fantazma funkcija, ki nomadski subjekt želje prireja objektu, ki ga fiksira.

V govoru subjekt izkuša svojo razlaščenost: svoj »manko-biti« ($\$$), še posebej manko biti, ki ga reprezentira neki označevalec. V fantazmi pa nasprotno najde dostop do tistega deleža biti, ki mu ga podeli označevalec.

Od tod paradokсна struktura fantazme, ki koordinira dva heterogena elementa⁶ – in Lacanova referenca na topologijo *cross-cap*, da bi obrazložil to koordinacijo (kolikor je *cross-cap* sestavljen iz kosa okrogle površine in Moebiusovega traku).

Subjekt označevalca je zmerom delokaliziran in zgreši svojo bit. Tu je zgolj v objektu, v katerega se oblači fantazma. Pseudo-*Dasein* subjekta je objekt, imenovan (a).

Upam, da ste zdaj dojeli, zakaj se za Lacana konec analize odigrava na ravni fantazme in zadeva še posebej funkcijo objekta (a).

⁵ Prim. »Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien«, v *Écrits*, Paris 1966, str. 793–828.

⁶ Strukturo fantazme zapiše formula: $\$ \diamond a$. Prev. po »D'un autre Lacan«, *Ornicar?* 28, Navarin Ed., Paris 1984, str. 49–57. Prevedel Slavoj Žižek.

Prehod je ime, ki ga Lacan podeljuje disjunkciji subjekta in objekta, ki se izvrši v analitičnem izkustvu, oziroma *razlomu* (*la fracture*) ali prekoračitvi fantazme.

Temeljna struktura fantazme ni struktura tvorbe nezavednega. Analitični diskurz se res opira na to drugo strukturo, vendar pa hkrati postavi v ospredje, naredi očitno prvo – tvori ga artikulacija dveh parov: $S_1 - S_2$ in $S - a$.

Kadar se tako imenovani »Lacanova vpliv« izraža v obliki enostranskega povzdigovanja omenjenih »iger označevalca«, je njegov učinek popolna dezorientacija analitičnega izkustva.

Izkustvo idealiziramo, ko gremo molče mimo funkcije ponavljanja, ki jo vpelje fantazma, mimo inercije, ki jo fantazma zagotavlja želji, mimo strditve njene metonomije, capljajočega sloga, vračanja k že povedanim rečem, s čimer fantazma zaznamuje večji del analitičnega izkustva.

Na nek nenavaden način pa zanesenost, celo pseudomanijaški pristop, do česar pripelje sam postopek prehoda, pogosto gre na roko tej idealizaciji izkustva prav pri tistih, ki bi se ji morali najbolj znati zoperstaviti.

»Prekoračitev fantazme« nam nedvomno daje krila, vendar so to pri enih albatrosova krila, pri drugih pa krila Platonove golobice!

POKAZANO V PRÉMONTREJU¹

Sklepni poseg na Kolokviju Klinične sekcije

Prispevek Klinične sekcije je bil, da se je lotila vloge uživanja v psihozah. Analitiki seveda niso čakali niti Lacanovega poučevanja niti ustanovitve Klinične sekcije za to, da so začeli upoštevati libidinalno razsežnost v psihozah; ta razsežnost je bila celo že Freudovo izhodišče. Vendar pa smo Lacanu zadolženi za pojem psihoanalitičnega obravnavanja užitka z vidika objekta *a*. V čem ta operativna forma uživanja zadeva psihoze? Temu je Klinična sekcija posvetila številna razmišljanja.

V poročilu Christiana Demoulina sem si zaznamoval stavek, za katerega se mi zdi, da zasluži razpravo: »Zgolj zaradi razlogov poučevanja, pravi Demoulin, lahko v Lacanovem poučevanju zoperstavimo pobočje označevalca in pobočje objekta.«

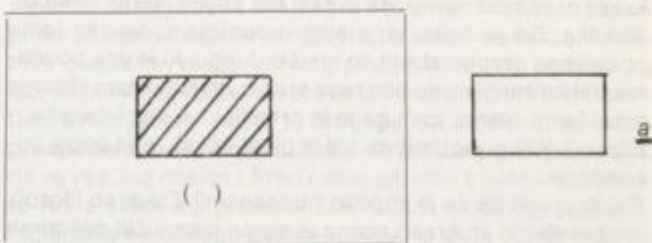
Christian Demoulin – V nadaljevanju tega stavka – ne znam ga na pamet, oprostite – je rečeno, da je pomembno videti, kako sta ti dve pobočji vzajemno artikulirani.

Jacques-Alain Miller – Ne strinjam se s tem stavkom. Poučevanju ni potrebno, da ga vpeljemo z nekim »zgolj zaradi...«, kar spodbija sam ta stavek, saj je v njem še enkrat govor o poučevanju kot »Lacanovem«. Poučevanje ni pedagogija in kdor ne zoperstavlja dveh pobočij, pobočja označevalca in pobočja objekta, tudi ne more postaviti vprašanja njune artikulacije.

Ta artikulacija je odprto vprašanje. Veliko je vprašanj, ki jih je Lacan pustil odprta, vendar, če naj tako rečem, na dober način: tako da je nenehno prinašal odgovore. Neko vprašanje se vleče skoz celotno Lacanovo poučevanje: kako lahko v psihoanalizi, ki deluje v polju govornice, izhajajoč iz funkcije govora, učinkujemo na nekaj, kar je izvrženo iz polja govornice? Drugače povedano: kako naj, izhajajoč iz simbolnega, delujemo na realno? Velik del njegovega poučevanja razvija temo »nezavedno, strukturirano kot neka govorica«, vendar je to zgolj Lacanova formulacija Freudovega odkritja – kar je sam Lacan štel za svoj lasten izum, je objekt *a*. Natanko to pa manjka v temeljnem spisu njegovega poučevanja o psihozi: »O nekem predhodnem vprašanju...«² Objekt *a* je v njem odsoten, uživanje je v njem obravnavano zgolj kot uživanje podobe (zgolj na dveh mestih v tekstu). Ta manko je tako občuten, da je zaradi njega Lacan, ko je leta 1966 pripravil zbornik *Spisov*, h komentarju sheme R priključil opombo, ki zadeva prav to točko.³ Lacanov predgovor k prevodu Schreberjevih *Spominov*, ki jih je v *Cahiers pour l'analyse* objavil naš prijatelj

Duquenne,⁴ meri v isto smer: vabi nas k *aggiornamento* teorije psihoze, izhajajoč iz polarnosti $\$ - a$. Temu vabilu sem skušal ustreči tako, da sem postavil kot vodilo študija *Spominov* v Klinični sekciji leta 1978–1979 »retroaktivno branje« Lacana in da sem se motiva »pustiti-pasti«, ki nastopa v Schreberjevem deliriju, od vsega začetka lotil izhajajoč iz objekta *a*. V svojem seminarju sem tudi še drugače razvijal te teme, vendar bi tukaj rad poudaril le prispevek, ki ga lahko da Lacanova opomba iz leta 1966 razpravam zadnjih dveh dni.

V tej opombi se Lacan loti vprašanja psihoze izhajajoč iz funkcije realnosti, po čemer je freudovec: mar ni Freud pristopil k psihozi izhajajoč iz *zgube* realnosti? Vendar pa se Lacan tukaj ne ukvarja toliko s to zgodbo kot predvsem s samo konstitucijo polja realnosti. V premislek nam daje naslednjo formulo te konstitucije: »Polje realnosti se opira zgolj na odstranitev objekta *a*.«⁵ K temu dodaja še težko umljivi odvisnik: »... odstranitev objekta *a*, ki pa ji vendarle daje njen okvir.« Da je postavitev na stran, na varno, objekta kot realnega pogoja stabilizacije realnosti kot »nekaj-malega-realnosti« (*peu-de-réalité*), to še lahko razumemo. Toda če objekta *a* ni, kako lahko kljub temu daje realnosti njen okvir? Če hočemo pravilno artikulirati pojave, o katerih je bilo govor te dni, moramo dojeti ta sklop; zato vam bom predlagal, kako naj se ga lotimo.

(1) Lacanova opomba seveda implicira, da izločitev ni prakticirana na ploski površini, marveč na nekem projektivnem planu, tako da zareza ustreza robu Moebiusovega traku.

¹ Naslov temelji na besedni igri: »montré à Prémontre«.

² Prim. »D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose«, dec. 1957 – jan. 1958, v *Ecrits*, str. 531–583.

³ Opomba je v *Ecrits* na straneh 553–554.

⁴ Prim. kasnejšo izdajo v knjigi D. P. Schreber, *Mémoires d'un névropathe*, Le champ freudien (Ed. du Seuil; nemški izvirnik je dostopen v izdaji D. P. Schreber, *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken*, uredil in uvod napisal Samuel M. Weber, Ullstein 1973).

⁵ *Ecrits*, str. 554.

Objekt a daje polju realnosti njegov okvir natanko zato, ker je iz njega izločen. Če na površini table, ki je pred mano, odvezam kos, ki sem ga zaznamoval s črtnim pravokotnikom, dobim nekaj, kar bi lahko imenovali uokvirjenje: uokvirjenje luknje, a prav tako uokvirjenje preostale površine. Sicer pa že vsako najbolj navadno okno materializira takšno uokvirjenje. No, objekt a je neka takšna površinska krpa in njegova izvzetost realnosti je tista, ki realnost uokvirja. Subjekt je kot zaprečeni subjekt ta luknja – namreč kot manko-bit. Kot bit pa je zgolj ta odtegnjeni kos. Od tod ekvivalenca subjekta in objekta a. Da, v nekem smislu ni subjekt nič – to je zaznamovano s \$ –, vendar pa je subjekt tudi nekaj – to pa je objekt njegove fantazme (1). Okno fantazme se konstituira zgolj s pogojem, da je objekt a izločen. Po tem je fantazma okvir. Je pa fantazma tudi ekran. To besedo moramo vzeti v obeh njenih primerih: zaustavi svetlobo, ovira pogled, pokriva – hkrati pa ima pozitivno optično funkcijo, dopušča neki podobi, da se oblikuje. Zato lahko Lacan reče – kar je druga definicija tega polja realnost –, da to polje funkcionira zgolj tako, da se zapre (zaklopi, zamaši – s' obturer) z ekranom fantazme.

Fantazma pa ima še neko tretjo vrednost: fantazma-prizor. V okviru tega okna, na tem ekranu prejme realnost za nas svoj pomen. Tako razumem tretjo definicijo polja realnosti pri Lacanu («polje realnosti je zgolj nadomestovalec fantazme») – kar ga bo kasneje pripeljalo do formulacije, po kateri se vsa realnost, če izvzamemo petero čutov, opira zgolj na fantazmo.

Smrt subjekta v psihozi se proizvede, kadar objekt a ni izločen iz polja: dodal bi le, da lahko prav s tem dojamemo, za kaj gre v «smrti subjekta», ki se, kot poudarja Lacan, tako enigmatično nakazuje v (Schreberjevih) *Spominih*: gre natanko za to, kar ustreza ne-izločitvi objekta a.

Na tem mestu pa se moram zahvaliti Demoulinu, da nam je priskrbel dokument, ki nam je manjkal in na katerega se Lacan skliče v svojem seminarju o tesnobi:⁶ gre za klinični dokument profesorja Bobona iz Liègea, ki zadeva neko njegovo italijansko pacientko – le-ta je po nekajletnem mutizmu končno narisala nekaj risb, na katerih so zmeraj oči, še posebej risbo drevesa s tremi očmi, nad katerimi je spleten napis: «sono sempre vista» (zmeraj sem videna!).

«Vista» ima tu, kot poudari Lacan, dvojen smisel: sem videna, sem razgled – v pomenu, v katerem govorimo o razgledu, ki ga nudi neka pokrajina. S tem nam pacientka izdaja skrivnost svoje neme pozicije, ki je v tem, da se je znašla na mestu odprtosti, vzpostavljene z izločitvijo objekta. S tem pa zanjo ni več subjektivnega razprtja (déhiscence). Za subjekt je zelo pomembno, da ni zmerom viden. Mar nam naš prijatelj Krajzman ni povedal, kako je lahko prišel sem le zato, ker mu je carinik rekel: «Pojdite, a da vas ne vidim več!» Bistvenega pomena je, da Drugi lahko ne vidi vsega. Kaj to pomeni? Da prejme polje realnosti svojo konsistenco zgolj od prikrivanja pogleda v videnju (vision). Videnje polja realnosti skriva pogled.

Česa ne vidimo v pokrajini? Vidika, gledališča (le point de vue), od koder jo gledamo. Ko v neko pokrajino vključimo fotografski aparat, tedaj, če naj tako rečem, izločimo, izpostavimo (prélever) neki nevidni objekt, materializiramo

objekt, ki je gledališče, ki ga ne vidimo. V psihozi pa nasprotno pogled postane viden, in sicer natanko zato, ker kot objekt a ni izločen iz polja realnosti. Bodite, prosim, pozorni na to, kako nam polje realnosti, v katerem se nahajamo ta trenutek, nudi nekakšno subjektivno ugodje, ker je strukturirano z upoštevanjem perspektive. Zadošča, da se postavimo k temu osrednjemu oknu, pa bomo takoj zaznali račun, ki je odločil o postavitvi te zgradbe na tem mestu pokrajine. Ustrezajoči protipol (le répondant) subjekta, ki zaznava, je točka v neskončnost te perspektive. Ko pa objekt a ni izločen, se pogled prenese (nanese – se reporter) na to točko v neskončnosti, kar ga naredi vidnega.

Za psihozo je prav tako značilno, da v nji glas, ki je kot tak *afoničen*, vznikne kot slišen, kar nam daje priložnost, da zapazimo njegov objektni status. Sicer smo nagnjeni k temu, da oralni objekt jemljemo kot nekaj materialnega. Toda pravi oralni objekt je tisti, ki ga naznači Ruy Blas, ko se postavi med vrata dvorane ministrskega sveta in zabriše ministrom: «Dober tek, gospodje!» Kar pa zadeva analni objekt, je ta, mar ne, predvsem tisti, ob katerem nam «gre na sranje» ...

Če naj povzamem, izkustvo psihoze je za nas temeljnega pomena, ko skušamo upravičiti, zakaj smo freudovskim objektom dodali še dva lacanovska, pogled in glas. Psihoza očitno dokazuje, da je ne-izločitev objekta korelativna njegovim pomnožitvi: pomnožitvi glasov, katere lep primer nam je v svojem poročilu podala Anny Cordié, pomnožitvi pogledov, katere paradigma so volkovi Freudovega primera,⁷ ki pa jo prav tako izpričuje Bobonov dokument.

Nemara bi lahko vse to povezal z vprašanjem vednosti, ki so ga včeraj večkrat omenili na podlagi poročil Jean-Pierra Gilsona in Sergea Andréa. Izvirna potlačitev je nedvomno neka vednost, ki nikoli ne bo vedena, kar pa nam ne preprečuje, da ne bi v psihoanalizi vedeli, da ima obliko vednosti. In prav zato se nam ni treba vključiti v razprave med neizrekljivim in ubesedljivim. Celó vednost, ki je ne vemo, ostaja neka vednost. In dodam naj še, da polje realnosti sloni, prvič, na tem, da je objekt a iz njega izločen, vendar pa hkrati, drugič, na tem, da obstoji za subjekt neka predpostavljena vednost. Psihoza dokazuje v različnih oblikah natanko to, da ne-izločitev objekta a vedno spremlja vznik neke vsevednosti.

Naša vprašanja kajpada ostajajo predhodna vprašanja postopka zdravljenja (traitement) psihoze. Izločiti objekt a, je to formula tega postopka? Toda mar ni ta izločitev ekvivalentna vključitvi v objekt funkcije (– Φ)? Kar pomeni, da je zgolj drugo ime kastracije.

Junij 1983

⁶ Seminar leta 1963/64. Tako dokument, na katerega se Lacan skliče, kot ustrezní odlomek iz seminarja o tesnobi sta ponatisnjena v Jean Bobon, «leçon inaugurale», *Ornicar?* 29, str. 162–165.

⁷ Gre kajpada za risbo drevesa s petimi volkovi, reproducirano na začetku 4. poglavja Freudovega poročila o analizi «volčjega človeka» *Aus der Geschichte einer infantilen Neurose*, GW 12.

Prev. po «Montré à Prémontre», *Analytica*, Vol. 37, Navarin Ed., Paris 1984, str. 27–31. Prevedel Slavoj Žižek.

POIZKUS OPREDELITVE RAZVOJA SLOVENSKEGA ZGODOVINOPISJA Z VIDIKA ODNOSA ZGODOVINA – IDEOLOGIJA (Teze za razpravo)

Smisel za zgodovino, če neukročeno vlada z vsemi svojimi posledicami, reže korenine prihodnosti, saj ruši iluzije in obstoječim stvarjem odvzema ozračje, v katerem lahko edino živi. Zgodovinska pravičnost, celo če se uresničuje stvarno in z najčistejšim srcem, je strahotna vrlina, saj vedno izpodkopa in ruši, kar je živo: njena sodba je vedno uničenje. Če izza zgodovinskega nagona ni težnje po graditvi, če se ne ruši, a obenem pripravlja, da neka že v upanju živeča prihodnost na očiščenem ozemlju zgradi svoj dom, če vlada le pravičnost, potem ustvarjalni instinkt izgublja moč in pogum.

Friedrich Nietzsche

1) V gledanjih na vsakokratno uporabnost poznavanja zgodovine je prevladalo in prevladuje »konstruktivno« in »ustvarjalno« stališče, po katerem je zgodovina – kot »magistra vitae« – neizčrpen vir zgledov in izkušenj (zdaj pozitivnih, zdaj negativnih), ki edini omogočajo kompleksno presojo sodobnih in prihodnjih razvojnih možnosti. Takšno videnje zgodovine je bilo med drugim tudi videnje najrazličnejših ideologij, v katerih je imela zgodovina – ne glede na dejanska izhodišča – večinoma dvojno in hkrati podobno funkcijo: funkcijo potrjevanja izbranih ideoloških opredelitev, širjenja potrebne historične argumentacije in utemeljevanja razvojnih usmeritev, skratka utrjevanja koherence in iskanja historične potrditve za izbrane odločitve; na drugi strani – naj bi v takšnem razumevanju zgodovine – zgodovinopisje jasno pokazalo na negativno vlogo in negativne težnje ideološkega nasprotnika, z razvojnega vidika razkrito različnost v konceptih in praksi, torej (zopet historično) dokazalo njegovo nacionalno in socialno politično ekskluzivnost. Izrazito (ozko) ideološko gledanje na zgodovino je nujno shematično, očiščujoče za »ideologijo« (in eventuelno vladajoči politični razred ali politični sistem), saj ne priznava velikih zmot in preobratov v lastni preteklosti in vztraja pri »čistosti« lastne zgodovine (»splošna smer je bila vedno pravilna, kljub občasnim stranpotem«). Takšen pogled na zgodovino je hkrati nujno močno selektiven, naj bo v izbiri vprašanj in problemov, ki zaslužijo raziskovalčevo pozornost, naj bo v določanju časovnih okvirov »zanimive« in »uporabne« zgodovine. Ob tem ozko ideološko in pragmatično razumevanje zgodovine ni nikakršna posebnost današnjega časa in posebej ne našega sodobnega prostora: vse značilnosti naznačene ekskluzivnosti in pragmatizma lahko opazujemo od nekda, v legendah in mitologizacijah, zgodovinah pisanih »ad asum delphini«, patriotičnih priročnikih, »nacionalnih sintezah« in cerkvenih zgodovinah. Zgodovinska čistost in brezmadežnost ostajata argument etike in morale, v preteklosti izpričana volja do življenja in moči vir moči v sedanjosti, v ospredju zanimanja pa »pozitivna« in »ustvarjalna« zgodovinska izkušnja, ki gradi in ne ruši, ki ponuja »pozitivne tradicije« in nadčasovne vrednote.

* V tej rubriki objavljamo prispevke z razprave v okviru srečanj »Studia humanitatis«, spomladi 1983, pod okriljem Semiotične sekcije pri SSD.

2) Zgodovinopisje v modernem, znanstvenem smislu se je v širših evropskih okvirih začelo razvijati v obdobju racionalizma in razsvetljenstva; temelj novega, »znanstvenega« pogleda na zgodovino naj bi bil kritični pretres zbranih virov, ena glavnih nalog raziskovalca preteklosti zato zbrati vire in ovrednotiti verodostojnost njihovega sporočanja. V tem obzorju tudi Biblija ni več le sveta knjiga, temveč historični dokument, ki mora biti podvržen jezikovni, slogovni in zgodovinski kritiki. Zlasti v Franciji je obenem že v 18. stoletju mogoče slediti prizadevanjem po preusmeritvi zgodovinarjeve pozornosti od političnega površja in vrhnjih socialnih slojev k družbam preteklih obdobj v celoti: tim. francoska »histoire nouvelle« in njena zgodovinska antropologija imata neposredne predhodnike med francoskimi razsvetljenci, med drugim v pri nas manj znanem Legrand d'Aussyju, ki je leta 1782 izdal »zgodovino privatnega življenja Francozov« v treh zvezkih. Na Slovenskem je razsvetljenski pogled na zgodovino in zgodovinopisje – kot je znano – utemeljil Anton Tomaž Linhart v svojem »poizkusu zgodovine Kranjske in ostalih Južnih Slovanov Avstrije«. Linhart v tem delu napoveduje, da želi pisati »zgodovino civilizacije« in ljudstva, ki živi v prostoru med Jadrnom, Savo in Dravo, hkrati pa se zaveda, da je to ljudstvo en in isti narod, kar pomeni, da želi pisati »nacionalno« zgodovino. Linhartov koncept je moral še več kot stoletje počakati na svojo uresničitve.

3) Načela modernega, »znanstvenega« zgodovinopisja kot jih je zastavilo razsvetljenstvo so torej: zgodovina pisana na podlagi kritične presoje virov in hkrati zgodovina, ki se ne ustavlja le pri površju, temveč sega globlje: k celotni »civilizacijski« (»človeški«) podobi preteklega časa in sveta. V skladu s socialnim in kulturnim razvojem preteklega časa in sveta. V skladu s socialnim in kulturnim razvojem slovenskega naroda se je začelo moderno znanstveno zgodovinopisje uveljavljati na Slovenskem šele v času, ki sovpada z nastajanjem in krepitvijo slovenskega meščanstva: v drugi polovici 19. stoletja. Na vrsto na avstrijskih univerzah strokovno izšolanih slovenskih zgodovinarjev, ki so začeli z znanstvenim delom v sedemdesetih letih preteklega stoletja, je vplivala zlasti nemška idealistična historiografija, ki jo je utemeljil Leopold Ranke z znamenitim stavkom: »Zgodovino želim pisati kot se je zgodila«. Metodološki pristop k raziskovanju zgodovine je v tem smislu predvsem kritika virov in cilj raziskovanja kar se da natančna rekonstrukcija preteklega sveta: posplošitve in iskanje razvojnih zakonitosti niso predmet zgodovinske znanosti. Najpomembnejši iz te prve generacije slovenskih »znanstvenih« zgodovinarjev je Franc Kos, ki je svoje zgodovinopisno delo »kronal« z obsežnim »Gradivom za zgodovino Slovencev«.

4) Nemško idealistično zgodovinopisje se je v 19. stoletju ukvarjalo z vprašanji cerkvene, politične in nato postopoma tudi socialne in gospodarske zgodovine, pri čemer pa se je večinoma usmerjalo k raziskovanju zgodovine višjih socialnih slojev. Ob posebnih socialnih razmerah na Slovenskem, razmerah, značilnih za »nezgodovinski« narod, ki ni

imel višjih socialnih razredov ali pa je bil v višjih socialnih slojih (meščanstvo) le zelo šibko zastopan, je slovensko strokovno zgodovinopisje, čeprav metodološko »naslonjeno« (Pleterski) na nemško idealistično historiografijo, naglo razširilo svoje raziskovalno področje na kmeta, podeželje in s tem na socialna in gospodarska vprašanja. Slovensko znanstveno zgodovinopisje se pač vse od začetkov vključuje v slovensko narodno gibanje in ga tudi slovenska preteklost zanima predvsem z narodnega vidika: v kratkem zapisu ne kaže naštevati imen in primerov. Nikakor pa ni nepomembna zveza med krepitvijo slovenskega meščanstva, njegove nacionalne ideologije in zanimanjem za slovensko preteklost. Problemi, ki so v ospredju zanimanja slovenskega meščanskega zgodovinopisja vse do tridesetih let našega stoletja so v neposredni zvezi s slovensko nacionalno usodo, socialnim in narodnim razvojem, nastajanjem slovenskega narodno-političnega programa in narodno-socialnega dozorevanja. V tem smislu obravnavajo zgodovinarji-raziskovalci predvsem zgodnja obdobja, naselitve, pokristjanjenje in zgodnjo samostojnost, nato procese kolonizacije in germanizacije, položaj kmeta, kmečke upore in podobno. Z »Zgodovino Slovencev od naselitve do reformacije« Milka Kosa (1933) dosežejo ta prizadevanja svoj prvi sintetični vrh. Hkrati postaja deloma že pred razpadom Avstroogrske, zlasti pa po letu 1918 tudi za slovensko zgodovinopisje vse zanimivejša zgodovina narodno-političnega oblikovanja slovenskega meščanstva. Tudi raziskovanje te problematike ohranja močan nacionalni poudarek: zdi se ilustrativno, da so predavanja Ivana Prijatelja o »Slovenski kulturni in politični zgodovini 19. stoletja«, ki so izšla po vojni v petih knjigah napisana le na podlagi slovenskega časopisja in publikacij, (čeprav tudi na osnovi avstrijske-nemške zgodovinopisne literature) in v glavnem ne upoštevajo nemških časopisov in organizacij v tedanjih slovenskih deželah. Slednje seveda nikakor ne zmanjšuje pomena dela, s katerim je Prijatelj pred zgodovinarji (v ožjem pomenu besede), oral ledino, temveč predvsem opozarja na dejstvo, da je bila v določenem razvojnem (zgodovinskem) trenutku takšna narodno-zgodovinska samorefleksija neizogibno potrebna in v isti sapi sestavni del nacionalno-ideološkega oblikovanja slovenskega izobraženstva.

5) Čeprav vključeno v slovensko narodno gibanje, ohranja slovensko meščansko zgodovinopisje v svoji metodologiji kot temelj »kritiko virov« in si prizadeva v odnosu do političnih ideologij ohraniti nevtralnost stališča. To seveda ni vedno mogoče, konceptualne razlike so očitne, prav tako selekcija problemov. Natančnejše ocene posameznih avtorjev in njihovih del bi zahtevale podrobnejšo raziskavo: poenostavljeno lahko opozorimo le na nekaj primerov. Temeljna razlika med Malovo »Zgodovino slovenskega naroda« in Prijateljevo »Kulturno in politično zgodovino Slovencev« ni le v dejstvu, da sta namenjeni različnemu občinstvu, temveč tudi v konceptu: Mala zanima življenje v najširšem pomenu besede (pogosto z zelo epizodnimi značilnostmi in številnimi podrobnostmi), Prijatelja predvsem politika narodno-politične elite in njena medsebojna razmerja. V Malovi Zgodovini je konceptualni vidik v ozadju, v Prijateljevi močno liberalno poudarjen. Kot je pokazalo novejšo slovensko zgodovinopisje (Melik) je shema liberalno-klerikalnega konflikta pri Prijatelju močno časovno raztegnjena, njegove simpatije za liberalni tabor in mladostlovece so očitne in zato sodbe pogosto odsekane. Slednje ne bi bilo niti toliko pomembno, če se ne bi prav Prijatelj, v temelju »naprednejši« in odprtejši koncept slovenske zgodovine nato prenesel (ali vsaj deloma nadaljeval) tudi v tim. marksistično zgodovinopisje. Kar-

delj-Sperans se je s svojimi ocenami marsikje oprl na Prijatelja, podobno kot nekateri ostali publicisti in zgodovinarji, ki so pod vplivom marksističnih pogledov na zgodovino ustvarjalno posegli v slovensko zgodovinopisje v tridesetih letih našega stoletja.

6) V tridesetih letih je slovensko zgodovinopisje doživelo pomembne konceptualne in vsebinske razširitve. Na eni strani je Fran Zwitter s svojo raziskavo o Razvoju prebivalstva na Slovenskem in s svojim obravnavanjem socialnih temeljev Koroškega vprašanja v slovensko zgodovinopisje uvedel sociološko-statistično metodo in opozoril na moderna metodološka izhodišča v raziskovanju socialne zgodovine. Na drugi je Speranova knjiga o Razvoju slovenskega narodnega vprašanja – ob vrsti ostalih avtorjev, ki so poizkušali posamezne probleme slovenske zgodovine obravnavati z marksističnih stališč – vzpodbudila k predstavitvi slovenske preteklosti s pomočjo marksistične teorije in metodologije. Že Pleterski je opozoril, da Speransov »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« ne pomeni začetka ukvarjanja s socialno in gospodarsko zgodovino na Slovenskem in, da Sperans v isti sapi ni edini marksist svoje dobe, ki se je ukvarjal s slovensko zgodovino. Pomen Speranske knjige je predvsem v njeni konceptualni usmeritvi, saj gre za prvi poizkus sinteze celotne (!) slovenske zgodovine z marksističnih stališč. Ob tem Kardelj sam uvodoma naglaša, da s knjigo ni imel namena podati »izčrpne obravnave našega narodnega vprašanja... Narobe... to delo je samo nepopoln uvod v raziskovanje tega vprašanja«. Speranova knjiga je imela že ob izidu velik političen odmev in je kasneje močno vplivala na nekatere politične ocene naj bo posameznih dogodkov, obdobj ali osebnosti slovenske preteklosti. Dejstvo, da o njej praktično vse do šestdesetih let ni bilo mogoče strokovno razpravljati in je dobil političnem ozračju, v katerem se je razvijalo povojno slovensko zgodovinopisje. Hkrati prav to dejstvo opozarja na njen idejno-politični značaj: ne da bi ji odrekli pomembno mesto v razvoju slovenskega zgodovinopisja lahko skupaj z avtorjem (Kardeljem) ugotovimo, da je »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« v marsičem bolj usmerjen k času svojega nastanka in k prihodnosti kot podrobni, v dejstvih utemeljeni analizi preteklosti. Teza, interpretacija torej, ki je s svojim pogledom na slovenski narod in njegov razvoj odprla številne nove vidike, ki pa je – deloma oprta na tradicijo liberalnega zgodovinopisja – marsikdaj ostala bolj v domeni ideološkega kot izvirno in kritično analitičnega.

7) Bilanco slovenskega znanstvenega zgodovinopisja do druge svetovne vojne in njegove naloge po osvoboditvi je leta 1947 v prvi številki Zgodovinskega časopisa orisal Bogo Grafenauer. V središču pozornosti slovenskega zgodovinarja bi morala biti po Grafenauerju še nadalje predvsem zgodovina slovenskega naroda (v skladu z Linhartovo koncepcijo kot zgodovina civilizacije), vključenega v širši jugoslovanski in evropski prostor. Slovensko zgodovinopisje bi moralo podrobneje proučiti teme, ki so bile premalo ali sploh neraziskane: to so, (kar se tiče starejših obdobj) nekatera vprašanja naselitve in zgodnje slovenske zgodovine (vprašanje Karantanije), kmečki upori, problematika preporodnega gibanja in meščanske zgodovine v 19. stoletju, številna vprašanja gospodarske zgodovine, problemi industrializacije, razvoja delavstva in delavskega vprašanja in seveda vprašanja novejšo zgodovine (po letu 1918) in zgodovine narodno-osvobodilnega boja. Slovenci nimamo podrobnejšega pregleda, ki bi kvantitativno in nazorno predstavil kako je potekalo povojno raziskovalno delo na področju zgodovine: zelo posplošeno je mo-

goče reči (zlasti na osnovi kazal in bibliografij v osrednji publikaciji Zgodovinskem časopisu), da so se temeljne raziskave zlasti sprva usmerjale k vsem razdobjem in sicer tako vprašanjem politične, socialne kot gospodarske zgodovine. Ta raziskovanja in prizadevanja so dala tudi mnoge pomembne in konkretne rezultate: nova spoznanja o gospodarski in kulturni povezanosti slovenskih dežel od srednjega veka dalje (večja odprtost proti Italiji in ne enosmerna navezanost na Avstrijo), nova spoznanja o ciljih kmečke upornosti (vključitev v nove proizvodne odnose in ne boj za staro pravdo), nova spoznanja o dejanskem socialnem zaletu slovenske meščanske politike (analiza volitev) in njenem značaju (revizija Prijateljeve Zgodovine) in še bi lahko naštevali. Objavo posameznih raziskovalnih rezultatov so spreminjale izdaje virov, sintetičnih prikazov za posamezna obdobja in zgodovinskih priročnikov. V metodološkem pogledu je ostalo izhodišče »kritika virov« in hkrati povezovanje socialnega, gospodarskega in političnega življenja v preteklosti v medsebojni vzročnosti. Bržčas ni prenačljiva ugotovitev, da se je takšen, poglobljen, k različnim vidikom preteklega življenja usmerjen pristop uspešneje uveljavil pri raziskovanju zgodovine do leta 1918, medtem ko je ostal pri raziskovanju »novejše zgodovine« poudarek predvsem na političnem površju in dogodkovni ravni. Pri tem ni brez pomena, da vlada v razpravah o marksističnem pristopu v zgodovinarstvu in družbenih vedah tudi v širši javnosti precejšnja zmeda in se neredko objekt raziskovanja zamenjuje z metodo: po precej razširjenem prepričanju je raziskava namreč toliko marksistična kot je »revolucionaren« objekt, ki ga raziskuje.

8) Tim. znanstveno zgodovinarstvo torej v metodološkem pogledu ostaja pri postopkih (kritiki »virov«), ki jih zgodovinarstvo razvija od 19. stoletja dalje in obenem prizadevanju po razlaganju zgodovinskih pojavov v medsebojni povezanosti političnih, gospodarskih in socialnih dejavnikov. Predmet raziskovanja je slej ali prej tudi nadalje slovenska in (deloma) jugoslovanska zgodovina, medtem ko so teme s širšim evropskim in mednarodnim značajem (ne nazadnje zaradi zelo omejenih finančnih možnosti) redkeje. Takšna, dovolj tradicionalna usmeritev zgodovinarstva je danes širše v Jugoslaviji deležna kritike: v skladu s temi kritikami bi moralo tudi jugoslovansko in z njim slovensko zgodovinarstvo hitreje slediti zgodovinarstvom težnjam v svetu, ki jih označujejo zahteve po teoretičnih posplošitvah na eni in tim. globalni zgodovini, ki bi zajela človekovo življenje v vseh njegovih, tudi najbolj človeških razsežnostih, na drugi strani.

Kot je mogoče kritično do mere pritegniti je potrebno reči tudi naslednje: gledanja na pomen poznavanja zgodovine in naloge zgodovinarstva pri oblikovanju človekove zavesti so po drugi svetovni vojni v vsem svetu doživela velike spremembe. V obsežni študiji, ki jo je ob koncu šestdesetih let pripravil na priporočilo UNESCO, je britanski zgodovinar Geoffrey Barraclough pokazal, da so si vprašanje o pomenu in vlogi zgodovinskega spomina ob spremenjenih tehnoloških razmerah, naglem razvoju komunikacij, vse kompleksnejših (planetarnih) razsežnostih politike in gospodarstva, a v isti sapi zaostreni blokovski razdelitvi in nevarnosti planetarnega uničenja, v petdesetih in šestdesetih letih zastavljali v najrazličnejših okoliščinah in se v razpravah o prihodnjih nalogah zgodovinarstva in metodah srečevali z raznimi oblikami antihistorizma, vendar so vidnejše rezultate te razprave lahko obrodile le tam, kjer je zgodovinarstvo že imelo daljšo in bogatejšo tradicijo in je bilo hkrati osvobodeno ideoloških in političnih pritiskov.

Z uresničevanjem zamisli o »globalni zgodovini« bi se na Slovenskem sicer bržčas res šele uresničil Linhartov kon-

cept o »zgodovini civilizacije« (v kolikor tudi Linhartu ne pripisujemo prevelikih ambicij): dejansko pa moramo pri presoji razmer v slovenskem zgodovinarstvu upoštevati tudi dejstvo, da ima strokovno zgodovinarstvo na Slovenskem razmeroma kratko zgodovino in je moralo (kot še mora) z vrsto fundamentalnih študij s področja gospodarske, socialne in politične zgodovine šele ustvariti temelje za bolj poglobljeno analizo slovenskega sveta kot celote.

9) V odgovoru na vprašanje o vsakokratnem odnosu med ideologijo in zgodovinarstvom naletimo torej na vrsto problemov. Z dejstvom, da smo pisali (in pišemo) vse od začetkov slovenskega strokovnega zgodovinarstva na Slovenskem predvsem zgodovino »slovenskega naroda« in manj zgodovino prostora in prebivalstva med »Dravo in Jadram«, je slovensko zgodovinarstvo zavestno pristalo na »nacionalne okvire«. Takšna usmeritev je bila seveda izraz določene socialne in narodno-politične resničnosti in njenih potreb, pri čemer »nacionalni okviri« niso bili vedno enako togi in bi bilo mogoče naštetih razna dela, ki so jih presegla. Vseeno pa so ti okviri pomenili tudi omejitve: tako deloma šele danes spoznavamo latinsko pismenost na slovenskih tleh v preteklih stoletjih, medtem ko kulturo nemškega plemstva v slovenskih deželah še vedno zelo slabo poznamo. Po svoje se zdi značilno, da sta nemška periodika in publicistika še precej neraziskani, da ostajajo ocene posameznih slovenskih pogledov in dejanj še pod (premočnim) vtisom nemško-slovenskega konflikta, da lahko šele v zadnjem času sledimo prizadevanjem po bolj diferenciranem prikazu slovenskih političnih stališč, njihovi umestitvi v širši meščanski (ideološki) okvir in razločnejši predstavitvi slovenske meščanske politike. V tem smislu nikakor ni naključje, da se je npr. pozornost 22. povojnih zborovanj slovenskih zgodovinarjev usmerjala predvsem k vprašanju narodno-politične zgodovine in v manjši meri socialnega in gospodarskega razvoja, (da ne govorimo o kulturni zgodovini ali zgodovini političnih idej in ideologij). Te ugotovitve nikakor ne želijo zmanjševati pomena opravljenega dela, temveč žele v prvi vrsti opozoriti na to, da je moralo tudi slovensko zgodovinarstvo prehoditi določeno razvojno pot in se med drugim soočiti s problemom narodno-zgodovinske samorefleksije, preden se je začelo odpirati širšim nalogam.

Če si torej zastavljamo vprašanje o slovenskem zgodovinarstvenem konceptu, je mogoče odgovoriti, da je ves čas obstajal in to v navedenih metodoloških nacionalnih in konceptualnih okvirih. Povojno slovensko zgodovinarstvo je nadaljevalo (pozitivno!) tradicijo slovenskega meščanskega zgodovinarstva in jo v idejnem in metodološkem pogledu razširilo v smislu marksistične koncepcije zgodovine. V odnosu na ideološke koncepte je že meščansko zgodovinarstvo deljeno glede na usmeritev posameznih avtorjev na katoliško in liberalno smer, vendar prihajajo ti idejni vplivi pri posameznikih različno do izraza. Morda je vtis napačen: toda, ker ni zahteve po idejni uniformiranosti, je tudi vpliv ideologij na znanstveno zgodovinarstvo manj opazen. Izbor problemov seveda odgovarja idejni in nacionalni orientaciji obeh meščanskih taborov. Časovno je zanimiva vsa zgodovina in meščansko zgodovinarstvo zgodovino tudi razume kot celoto.

10) Socialna revolucija je neizogibno postavila pred zgodovinarstvo nove zahteve in nacionalnemu dodala socialno-politični in poudarjeno ideološki vidik. Vendar ta nova, konceptualna uokviritev, kljub raznim pritiskom in izganjanjem meščanskih stališč, sprva ni pomenila vsebinskih in časovnih omejitev. Vsebinsko ne bistveno okrnjen je obstajal koncept slovenskega zgodovinarstva prvi dve desetletji po osvoboditvi usmerjen k vsem obdobjem slo-

venske preteklosti in – kot omenjeno – zlasti problemom politične, socialne in gospodarske zgodovine. Takšna dovolj širokosrčna usmeritev k zgodovini kot celoti je bila značilna tudi za šolsko zgodovino: zgodovina v tem obzorju še nadalje ostaja sestavni del obče in posamezne kulture, ki naj bi svojo temeljno – emancipatorsko – vlogo uresničevala v procesu stalnega preseganja »parcialnega uma« (Mitrovič).

Do izrazitejših sprememb v odnosu širše »družbene skupnosti« do zgodovine postopoma prihaja šele od druge polovice šestdesetih let dalje. To novo usmeritev označuje pragmatično krčenje družbeno in »ideološko« zanimive zgodovine na najnovejša obdobja, spremlja pa jo tudi dovolj pragmatična raziskovalna in šolska programska politika. Nedvomno proces usmerjanja raziskovalne pozornosti na novejši čas ni samo proces značilen za jugoslovansko in slovensko družbo: toda pri nas je bolj radikalen kot kjerkoli v deželah zahodne demokracije in se v tem pogledu – v odnosu do zgodovine in presojanju sodobne vloge zgodovinske zavesti – približujemo deželam tim. »realnega socializma«. Težnje po zoževanju problematike na vprašanja zanimiva za vsakodnevno politiko in čas, ki ostaja v neposrednem območju revolucije, hkrati spremlja selektivnost v argumentaciji. Morda je usmeritev k apologetiki pretrda beseda, a vendar se vsiljujejo vzporednice s situacijo, ki jo je v nemškem zgodovinoisju pred več kot stoletjem opazoval Fr. Nietzsche: zgodovinoisje niha med apologetiko, kritiko in historicizmom.

11) Bržčas nismo daleč od resnice, če ugotovimo, da so porabniški idejno politični vidiki, ki danes usmerjajo raziskovalno politiko v zgodovinoisju in programsko usmeritev zgodovine v šoli, zalotili jugoslovansko in z njim slovensko zgodovinoisje v marsičem dovolj nepripravljeno. Ne da se to zgodovinoisje, vsaj deloma, ni poizkušalo postaviti po robu: toda podobno kot v širšem jugoslovanskem okviru so bile tudi na Slovenskem njegove usmeritve večinoma premalo teoretsko domišljene in predvsem preozko vezane na posamezna problemska območja, da bi lahko zahtevam »trga« in »svobodne menjave« zoperstavile alternativni, recimo z modernejšim izrazom: k globalni, antropološko naravnani zgodovini usmerjen program.

Eden problemov, ki je po mojem mnenju ostal odprt in nujno terjaja odgovor (toda le eden izmed njih!) je problem vloge in pomena poznavanja zgodovine v sodobni slovenski in jugoslovanski družbi. Zgodovinoisje, ki ne želi biti apologetika, ki ne želi postati integralni sestavni del nacionalne in socialne ideologije, ki želi ohraniti svoje kritično mesto v družboslovju in svoje mesto v družboslovni metodologiji (razvojni in historični vidik), bi si moralo neizogibno zastaviti vprašanje o sodobni vlogi zgodovinske zavesti in si odgovoriti

nanj. Slovensko zgodovinoisje je očitno predolgo predpostavljalo, da je odgovor na vprašanje o vlogi zgodovine v zavesti sodobnega človeka, sodobne družbe, sodobne kulture in znanosti nekaj samo po sebi razumljivega in si ga zato ni treba posebej postavljati. V tem smislu se je premalo spraševalo o lastnih raziskovalnih načrtih in težnjah: »krizo« zgodovine (kot stroke) ugotavljajo po vsem svetu. Izhod iz »križe« iščejo v razširitvi zgodovinarjeve pozornosti od ozko nacionalnega, političnega, ideološkega k občečloveškemu. Zgodovinoisje bi moralo zanimati vse, kar zadeva razvoj sveta in človeka: ne le revolucije in ideološki boji, ne le revolucionarne stranke in politični radikalizem. Zgodovina so tudi umiranje, sovraštvo, ljubezen, strahovi in tesnobe, legende in miti, skratka vse, kar označuje vsakdanje in nič kaj izjemno človeško življenje.

12) Če za sklep rečemo, da smo danes priča izrivanju zgodovinoisja na rob in podrejanju trenutnim ideološkim in političnim potrebam, je to le del resnice. Drugi del je, da smo priča iskanju novega in širšega gledanja na zgodovino. To iskanje lahko odpre resnično nova obzorja le, če zgodovino maksimalno iztrga iz okvira ideološkega. Zgodovina, ki se ponuja v celoti in ne v izboru posameznih (v skladu s takšnimi ali drugačnimi kriteriji izbranih) problemov, odpira ogromen prazen prostor, kjer postaja resnično zanimiv le »človek v času« in v vseh svojih razsežnostih. Morda je pretirano, kar pravi Paul Veyne, da postaja v takšnem odprtem pristopu k zgodovini važno vse in vse na isti način. Dejansko pa je res, da je rekonstrukcija preteklega sveta, če želi biti kar se da popolna, možna le od dna proti vrhu. Ideologija je slab nadomestek za vrednotenje in hierarhiziranje podatkov in problemov: podatkov ne moremo in ne smemo vrednotiti z vnaprejšnjimi ideološkimi kriteriji, temveč le iz znanih relacij raziskovalnega obdobja samega. In ne nazadnje: odprt, neobremenjen pogled v zgodovino ni v nikakršnem nasprotju z marksizmom. Obratno: ideologizacija zgodovine in tezna selektivnost v odnosu do preteklosti se oddaljujeta od marksizma in približujeta dogmatškemu načinu mišljenja. Rušilna moč »smisla za zgodovino« – o kateri govori Nietzsche – je nevarna le statični in zaprti pameti s togo in trajno izbranimi alternativami.

Peter Vodopivec

* Teze so zamišljene kot poziv k razpravi na sestanku semiotične sekcije in nikakor ne kot študija, ki bi podrobno in v celoti predstavila razvoj zgodovinoisja na Slovenskem in njegovo sodobno stanje. V tem smislu je tudi nekatere ocene in posplošitve razumeti predvsem kot poziv k dinamični, a argumentirani izmenjavi mnenj: pisec tez je namreč prepričan, da zgodovinarji o zgodovinoisju, njegovih nalogah in sodobni vlogi zgodovinske zavesti resnično premalo razpravljajo.

ALI OBSTAJA KONCEPT SLOVENSKE ZGODOVINE?*

*Kaj niso vsi, ki so se zbrali,
še preden sploh je kaj dejal,
planili s stolov in kričali:
«Hura! On spet imel bo prav!»*

(A. Tvardovskij)

Zgodovina zgodovinske vede (in seveda drugih ved) govori, da je družbeni in razredni interes vselej postavljal (postavljala) preučevalcem preteklosti prepreke, preko katerih kot pripadniki svojega razreda niso šli in tudi ne gredo. Znanstvenikom in drugim preučevalcem preteklosti je torej družbeno-razredna pogojenost postavljala meje, na katerih so se nehote ali pa tudi povsem zavestno zaustavili. To je značilnost, ki se kaže v naši historiografiji od najstarejših časov pa vse do danes, in to kljub dejstvu, da stoji danes pri nas preučevanje preteklosti na »marksistično-dialektičnih temeljih«.

Historiografija je bila že v 16. in 17. stoletju odsev določenih prizadevanj. Dela humanistov, ki so ustvarili osnovo za ves nadaljni razvoj modernih zgodovinskih in jezikoslovnih znanosti, vsekakor niso bila le plod znanstvenega interesa, ampak so bila polna tendenčnosti. Pisci, ki jih je zanimala preteklost narodov, katerim so se prištevali, so le-te poveljevali, jim pripisovali izredno razširjenost in podobno. S tem v zvezi sta se razvili dve precej podobni humanistični historiografiji, katerih dela imajo majhno znanstveno vrednost, vendar velik pomen v nacionalnem smislu. Tako se je nasproti slovanski humanistični historiografiji razširjeni na Poljskem, Češkem in v Dalmaciji, uveljavila nemška humanistična historiografija. To je bilo razumljivo. Slovenske dežele so v tistem času pripadale t.i. Rimskemu cesarstvu nemške narodnosti, nemščina pa je bila jezik vladajočih plasti. Glavni predstavniki zgodovinopisja v slovenskih deželah – Megiser, Schönleben, Valvasor – so prevzeli nazore nemške humanistične historiografije, saj je bila njihova zgodovina zgodovina nemške dežele. Značilna za njihova dela je bila torej nemška usmerjenost in pokrajinski (koroški, kranjski) koncept. Ta pokrajinski koncept, ki ga ne moremo imenovati slovenska historiografija, ampak kvečjemu »historiografija v pokrajinah v katerih žive Slovenci«, je bila uveljavljena tja do zadnjih desetletij 19. stoletja. Romantična naravnost v 19. stoletju je sicer uveljavljala slovenski jezik pri opisovanju preteklosti, gojitev nacionalne individualnosti in tradicije, vendar je prav to slovensko pisanje ohranilo vse atribute diletantizma in celo ni doseglo v nemščini poprej pisane historiografije, niti tedanje nemške v 19. stoletju.

In vendar je pri nas slovensko zgodovinopisje dobilo že v dobi prosvetljenstva še danes v polni meri aktualen zgodovinski koncept, ki je »utrl pot vseslovenskemu pojmovanju«. To je koncept, ki ga je že leta 1786, 17. avgusta, povedal Anton Tomaž Linhart v Laibacher Zeitungu, to je »da hoče pisati zgodovino naroda, ki živi med Dravo in Jadranskim morjem v celotni povezanosti njegovih usod in dogodkov.« Na Linharta, ki je bil svobodomislec in je ob smrti veljal v Ljubljani za moža, ki ne soglaša z vladajočim sistemom (pred smrtjo je opravljal takrat še politično nepomembno službo – bil je referent za uvoz knjig glede prodora tuje ideologije /francoske revolucije/), je močno vplivala francoska prosvetljenska historiografija. V nasprotju z drugimi preporoditelji, ki so pojmivali svoje delo kot izključno kulturno in nepolitično, je Linhart imel smisel za politična in socialna vprašanja. Tako ni paradoksalno, da je v skladu s svojimi in prosvetlenskimi idejami želel pisati zgodovino

»civilizacije, zgodovino naroda in ne samo politično in versko zgodovino«. Odločil se je, da bo obravnaval zgodovino iz vseslovenskega in vsečasovnega vidika. To nam kaže tudi njegovo nemško pisano delo Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (1788, 1791), ki sega do okrog leta osemsto. S tem je bil postavljen prvi koncept slovenske zgodovine.

Toda v skromnem romantično naravnem zgodovinopisju 19. stoletja je ta Linhartov koncept padel v pozabo in šele konec stoletja se je na Slovenskem začelo pravo kontinuirano znanstveno zgodovinopisje operto v mnogočem prav na Linhartov koncept. V 70-tih in 80-tih letih 19. stoletja se je z Dunaja in Gradca vrnila skupina mladih šolanih zgodovinarjev usposobljenih za znanstveno delo. V tem času so bili že ustvarjeni gmojni in družbeni pogoji, saj se je slovenstvo kulturno in politično prebudilo, slovensko meščanstvo pa kolikor toliko utrdilo. Ustvarjeni so bili pogoji »za pisanje zgodovine, slovenske po koncepciji in jeziku« ter pisanje sinteze »zgodovine Slovencev kot celote v vsej njeni časovni razsežnosti.« To je končno pomenilo pristop k uresničitvi delovnega programa, ki si ga je zadal Linhart. Franc Kos, glavni predstavnik te generacije zgodovinarjev, je obrazložil, da je uresničitev tega programa mogoča le če »bi zbrali vse znane zgodovinske vire, ki nam pojasnjujejo našo preteklost, ter jih potem uporabili tako, kakor bi to zahtevala njihova vrednost in zanesljivost.« Sam je ta program najbolje uresničeval in njegovo delo Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (1902 do 1928) je po obsegu in pomenu doslej eno največjih del slovenskega zgodovinopisja nasploh. Sicer pa so si začetniki slovenskega znanstvenega zgodovinopisja razdelili področja tudi po osebni afiniteti – pokrivali so v bistvu vsa obdobja s težiščem na srednjem veku. Lahko rečemo, da se v tej »slovenski zgodovinarski šoli« s Francom Kosom na čelu zrcali tudi politični program. Skupina je vsekakor čutila, da je njena naloga raziskovanje preteklosti na znanstveni osnovi ter pisanje fundamentalnih študij, ki naj bi skozi preteklost utemeljile Slovence kot narod. Njihovemu programu na področju zgodovinopisja je botrovala njihova zavest o tedanjem političnem položaju in položaju v slovenskem zgodovinopisju, tako da je bil njihov program v bistvu politični program. Od tega časa se čuti v slovenskem zgodovinopisju hiter razvoj. Stara generacija oprta na avstrijsko historiografsko šolo in nova, ki se uveljavlja v 20-tih in 30-tih letih dvajsetega stoletja, izoblikujeta celovitejšo koncepcijo slovenske zgodovine. Ta se je obračala k ljudstvu in njegovemu življenju – to je k celoviti gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev. Uveljavil se je tudi metodološki napredek (pozitivizem) in zahteva po sintezi, katere nesporni vrh predstavlja delo Milka Kosa (Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije).

Prav v 30-tih letih, času izdaje Kosove zgodovine (1933) ter izdaje Kulturne in politične zgodovine Slovencev

* Ta članek želi opozoriti na tendence v slovenskem zgodovinopisju in politično voljo pri oblikovanju le-teh. Ni pa popoln, saj skuša zajeti le poglavitne težnje.

1848–1895, I–V (1938–1940) Ivana Prijatelja, pa se začne s problemi slovenske zgodovine ukvarjati skupina marksistov, ki uvede v preučevanje preteklosti metodo historičnega materializma. Vendar je »nuja slovenskih revolucionarjev po zgodovinskem pisanju popustila« ob izidu knjige Edvarda Kardelja-Speransa, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939). Ta knjiga namreč pomeni »vrhunec zgodovinsko publicističnega dela slovenskih marksistov tega časa«. Lahko rečemo, da je imelo njihovo delo, ki ima glede metodološkega pristopa za slovensko zgodovino pisje izjemen pomen, tako isti namen, kot ga je zapisal Sperans v svoji knjigi: »da prvenstveni namen namreč ni bil napisati razpravo s pretežno zgodovinsko raziskovalnimi nagibi, marveč izrazito politično-teoretično delo, prispevek h konkretni politični akciji, ki jo je tedaj vodila Komunistična partija Jugoslavije v okviru Jugoslavije sploh in Komunistična partija Slovenije v okviru Slovenije.« in še, da »delo ni pisano z namenom, da bi bilo izčrpna politična zgodovina slovenskega naroda, marveč s težnjo, zbrati zgodovinske in teoretične argumente za neogibnost revolucionarne akcije pod vodstvom delavskega razreda.« S stališč metode historičnega materializma pa so se seveda postavila tudi vrednotenja rezultatov prejšnjih smeri v razvoju slovenskega zgodovinarstva.

Po drugi svetovni vojni pa se je marksistična kritika omejila tudi na uresničevanje koncepta slovenske zgodovine, češ, »da je zamaknjenost v srednji vek, beg od 'preklete aktualnosti', vobče ena najznačilnejših črt novejšega buržoaznega zgodovinarstva.« Gre za kritiko, ki je precej nepravilna, saj je bila osredotočenost na srednjeveško slovensko zgodovino odsev potrebe (glej zgoraj), kar sam avtor članka Boris Zihler tudi potrdi, ko pravi: »Celo v matični državi, v Jugoslaviji, so tedaj vladajoči reakcionarni krogi oznanjali potrebo kulturnega razosebljanja Slovencev. Odtod tudi navezanost na dobo, iz katere izvirajo edini spomeniki državotvornega dejanja alpskih Slovanov.« Vendar pa so zgodovinarji živeli v »napačnem času«, zato je bila tudi usmeritev (delo) teh zgodovinarjev za B. Zihlerja nepravilna. »Politična koncepcija« zgodovinarjev, katerih navezanost na starejšo dobo je bila razumljiva, je namreč »izključevala vero v progsivno osvobodilno dejanje ljudskih množic, kot izhodišče slovenskega zedinjenja«. Z drugimi besedami lahko rečemo, da so bili ti zgodovinarji označeni kot neosveščeni reakcionarji, katerih pozitivna vloga je bila zgolj v tem, da niso pripadali vladajočim krogom. Vendar gre tu za dve stvari – zgodovinsko metodo in zgodovinsko koncepcijo, torej je posredi nesporazum. Če smo zapisali, da je bil koncept zgodovinarjev izhajajočih iz »zgodovinske šole« oblikovane konec 19. stoletja oblikovanje zgodovine v Linhartovem smislu, oziroma družbena in gospodarska zgodovina Slovencev in da je bil to v bistvu tudi njihov politični koncept na področju zgodovine, je bil napačen lahko zgolj njihov metodološki pristop, ne pa politična koncepcija. Le-ta je bila vsekakor nasprotna ideologiji, ki je propagirala »kulturno razosebljanje Slovencev,« kar dokazujejo v večini vsa njihova dela. V tem članku, napisanem leta 1951, se B. Zihler na eni strani izreka proti pisanju političnih katekizmov ter za celovito pisanje gospodarske, politične in kulturne zgodovine Slovencev, na drugi strani pa se zavzema za posvetitev »posebne pozornosti zgodovini tistih premikov v neizdiferencirani gmoti slovenskih tlačanov, iz katerih so se rodile glavne družbene sestavine slovenskega naroda kot izoblikovane nacije, (posebno pozornost) zaplojevanju in rasti slovenskega kapitalizma, procesu, v katerem se je rodil in odrasel nosilec slovenske bodočnosti, slovenski proletarijat.« Tu se seveda »celovito pisanje« in »posebna pozornost« izključujeta in je osrednja misel ta, da naj bi se

preučevalo preteklost tako, kot je bila »naravnana« v smeri, katere logična posledica je ta naša skupnost. To pomeni, da je v določenih dobah zgodovinskega razvoja človek to naravnost nosil v sebi, vendar pa je v okviru družbeno-ekonomskih odnosov pač storil to kar je – žrtvoval se je že od nekdaj za jutri. Ta ideološka predestinacija je seveda nesprejemljiva in se seveda v zgodovino pisju še ni uveljavila. V precejšnji meri pa je vplivala v sodobnem zgodovino pisju na nezgodovinsko gledanje do določenega dogajanja v preteklosti in celo potencirala enostranskost do te mere, da želi »odločno prekiniti s kontinuiteto zgodovinske zaveesti, odvrčajoč celotno preteklost kot razdobje zaostalosti, predsodkov, razrednih družb in nasilja.« Gre za to, da se je v polni meri uveljavila »prekleta aktualnost«, ki ima več skupnega s politično publicistiko, kot pa z zgodovino pisjem.

Po vojni se je povečalo število knjig in razprav, ki nasploh obravnavajo zgodovinsko tematiko. Povsem logično pa je tudi, da se je izredno povečalo število knjig in razprav, spominov in člankov, ki so posvečeni našemu delavskemu gibanju in seveda povsem na novo dela, ki obravnavajo NOB. Poleg vsega je začelo izhajati cela vrsta ožje krajevnih in širše pokrajinskih lokalnih zbornikov, od katerih so nekateri prerasli v redne periodične publikacije in ki so posvečeni pogostokrat posebej ali v celoti predvojnemu naprednemu gibanju in NOB. Toda, če se v začetku ne pretrga kontinuiteta preučevanja starejših obdobij, in je s tem zagotovljena tudi redna izdaja monografskih in sintetičnih prikazov slovenske oddaljene zgodovine (kar je vsekakor zasluga še predvojne ali takoj po vojni izsolane generacije zgodovinarjev), pa se od sredine šestdesetih let ta kontinuiteta pretrga. V zadnjih skoraj dveh desetletjih tovrstna literatura, ki dopolnjuje starejšo zgodovinsko podobo in s tem podobo celotne slovenske preteklosti, postane redkost, zgodovina delavskega gibanja in NOB pa dobi vse večji poudarek. Res, da se povsod daje prednost moderni zgodovini, vendar se povsod tudi ohranja kontinuiran razvoj celotne vede. Pojavi pa se pri tej enostranskosti še ena težava.

Logično je, da najvažnejše v zgodovini Slovencev upravičeno uživa veliko zanimanje zgodovinarjev in obenem veliko naklonjenost same oblasti. Toda prav zaradi tega se pri tem prednostnem preučevanju preteklosti NOB in naprednega delavskega gibanja pojavi velika težava – ideološka usmerjenost v zgodovino pisju. Ta je na eni strani prisotna že v tem, da se zanemarija preučevanje oddaljenejšega v zgodovini in potiska naprej raziskovanje npr. »makro projekta Zgodovine Slovencev 1918–1976«; na drugi strani pa je preučevanje prav te sodobne zgodovine nemogoče oddvojiti iz političnih okvirjev v katerih se proučuje, saj vemo, da je zgodovina »družbeno pogojena« znanost. Tako preučevanju sodobne zgodovine nenehno preti nevarnost, da se bo podredilo zahtevam političnega pragmatizma. Če si nosilci sistema oblasti prizadevajo za objektivno spoznavanje preteklosti, je seveda odprta pot celotnemu in celostnemu preučevanju, če pa zasluži zgodovina, kot družbeno pogojena znanost, samo kot instrument glorifikacije, se ta prostor zoži. Iz govorov naših politikov, raziskovalne politike, učnih načrtov, učbenikov, založniške dejavnosti lahko razberemo, da je slednje bolj prisotno. Na prisotnost podrejanja političnemu pragmatizmu kažejo tabu teme in ostre reakcije na sodobno, recimo mu »bastardno« zgodovino pisje (v Sloveniji bolj prisotno v leposlovju), ki prebija okvire splošne ideološke usmerjenosti. Vprašanje je, zakaj ta bastardna historiografija doživlja veliko pozitivnih gledanj in odmevov, čeprav bi se morala po vsaki logiki skrhati njena ostrina že v odnosu na število dosedaj izdane »pozitivne« zgodovinske literature. Tako se sistem znajde v lastni ideološki uje-

tosti, saj zavestno zožuje zgodovinsko obzorje, prvič na račun po njegovem mnenju neaktualne zgodovine starejših obdobj, drugič pa na račun usmerjenega zgodovinopisja polpreteklih obdobj. S tem se seveda podira vsak koncept zgodovinopisja, oziroma nastane koncept, ki »priznava samo to, kar je častno za domovino.« Žal je ta ideološka obremenjenost v veliki meri prisotna tudi pri strokovnjakih. To nam kaže plan razvoja zgodovine do leta 2000, ki sicer z zvanečimi besedami (zajema zgodovino Slovencev od naselitve do sodobne zgodovine), pristaja na »primeren poudarek na novejši in sodobni zgodovini ter današnjem življenju slovenskega naroda, kot nujno potrebnim izhodiščem za spoznavanje razvojnih tendenc v prihodnosti.« Primeren poudarek bi moral biti na vseh obdobjih (in to že danes in ne samo v razvoju do leta 2000), ker »nujno potrebna izhodišča za spoznavanje razvojnih tendenc v prihodnosti« oblikujeta zavedanje in vedenje prav te celostne podobe, in to ne za prihodnost ampak že danes. Glede spoznavanja razvojnih tendenc v prihodnosti, pa se mi zdi teza, da je zgodovinarjeva naloga dajati napovedi za prihodnost oziroma marksističnega zgodovinopisja, da »naj ne bo le eksplikativno, marveč prognostično«, vprašljiva prav toliko, kot trditev, da je »zgodovina učiteljica življenja«. Oboje je želja, da bi razumevanje preteklosti takó učinkovalo, vendar dvomim, da je naloga zgodovinarja, da tako tudi piše. Pa vendar, že če bi želeli, da bi se približali takemu razumevanju preteklosti, bi moral biti nujen poudarek na vseh področjih zgodovinskega preučevanja (kaj šele pri posredovanju letega in oblikovanju zgodovinske zavesti danes v usmerjenem izobraževanju?) Tako ta plan 2000 ne »pomeni kontinuirano osvetlitev zgodovinskega dogajanja kot neposreden temelj za razreševanje aktualnih družbenih političnih problemov«, ampak se »aktivistično omejuje na dobo nekaj zadnjih desetletij«. Gre za pristajanje na neuresničitev edinega po vojni pravega zgodovinskega projekta, to je Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev (doslej izšli dve knjigi – 1970, 1980), ki temelji na zgodovinskem konceptu starem dvesto let. Za povojno slovensko historiografijo lahko ugotovimo, da je sicer v tendencah presegla pokrajinsko in regionalno zgodovinopisje in sprejela vseslovensko pojmovanje, vendar pa je zanemarila vsečasovni vidik in kompleksno obravnavanje preteklosti. V tem smislu je še vedno popolnoma veljaven in neuresničen prvi koncept slovenske zgodovine Antona Tomaža Linhartar. Če še enkrat ugotovimo, kot je razvidno iz tega prereza, da je zgodovina družbeno pogojena znanost, seveda iz tega tudi vidimo, da se spoznavnost zgodovine relativizira in to tembolj, če se omejuje njeno preučevanje. Zgodovinarja namreč zanima preteklost skozi dejstva (fakte). Pri preučevanju le-te se sreča pri interpretaciji nekega obdobja, ki jo dajejo posamezniki, z njihovim razumevanjem te problematike. To razumevanje preteklosti pa je seveda pogojeno z njihovim lastnim časom v katerem živi. Ta sodoben duh časa (za tega gre tudi v preteklosti – relativizira se namreč prav duh nekega časa), ki ga poseduje tudi raziskovalec, oblikuje njegov odnos do preteklosti nasploh in posebej do tiste problematike, ki jo preučuje. Objektivnost tako obstaja le do te mere, da je pri vseh raziskovalcih, ki v različnih časih raziskujejo isti problem, osnovno merilo dejstvo (fakt). Tega v odnosu do drugih postavijo v razmerja, da »objektivno« zaživi in to v tistem času v katerem živijo raziskovalci sami. Tako pridemo preko »objektivnih« resnic, ki so jih po-

stavili vsak v svojem času različni raziskovalci istega problema, do celovitejšega spoznanja nekega obdobja – pride do sinteze. Seveda tudi te niso imune, ker se vedno neki objektivni resnici v preteklosti lahko samo približamo. Iz tega sledi, da se naj preučuje preteklost vseh obdobj; toda šele na podlagi večjega števila »objektivnih« resnic se da ustvariti (približno) podoba neke problematike v preteklosti in odnosov nje do drugih in drugih do nje. Na eni strani prav to omejuje nastanek sintez iz sodobne zgodovine, na drugi strani pa vpliva na počasen razvoj (pa vendar privilegiran) sodobne zgodovine tradicionalna t.im. teorija distance, ki omogoča le dovoljene teme (ki so sicer tudi vredne preučitve).

V zvezi z navedenim se postavi še vprašanje razvoja zgodovinske znanosti same. Glede na pristop, ki ga uporabi raziskovalec v želji spoznati »objektivno« resnico neke problematike, raziskovalec dobi tudi odgovor (rezultat). Ta pristop je odvisen prav tako od časa (družbene pogojenosti) v katerem sam raziskovalec živi. Gre namreč za stopnjo spoznavne razvitosti znanstvene vede v določenem času. V času raziskovalčevega dela so razvite oziroma se razvijajo nekatere metode po katerih dobi raziskovanje »objektivne« resnice določeno obliko oziroma je z določeno metodo »objektivna« resnica utemeljena. Ta metodologija je seveda v različnem času različna, vendar pa, ker je zgodovinarju–raziskovalcu pri preučevanju v prvi vrsti važno dejstvo (fakt), je njegovo preučevanje »objektivno« v njegovem času, kljub morda nizki spoznavni razvitosti metode, ki jo v svojem času uporablja. In prav zaradi nezmožnosti spoznanja (ene) objektivne resnice oziroma možnosti večih »objektivnih« resnic (vsake v svojem času), je vsak pristop, ki mu je osnova dejstvo (fakt), v svojem času pravilen. Tako skozi različne metode lahko govorimo o teoriji pogledov, ki skušajo, vsak v svojem času, dati najpopolnejši odgovor na vprašanje kaj je resnica?

Zato še enkrat: v vsakem času je treba pustiti celostno preučevanje vseh obdobj in celostno preučevanje posameznega obdobja.

LITERATURA:

Vasko Simoniti

Milko Kos, Pregled slovenske historiografije, Jugoslovanski istorijski časopis, 1 in 2, 1935; Fran Zwitter, Prva koncepcija slovenske zgodovine, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 1939; Bogo Grafenauer, Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času, Zgodovinski časopis, (ZČ) 1-4, 1947; Boris Zihler, O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinopisja, Novi svet, 6. letnik, 1. knjiga, 1951; Edvard Kardelj (Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1970; Janko Pleterški, Zgodovinska misel slovenskih marksistov v času Speransove knjige, ZČ, 4, 1979; Bogo Grafenauer, Ob štirih izdajah »Speransa« (primerjalna študija), ZČ, 4, 1979; Bogo Grafenauer, Ob stoletnici začetkov slovenskega znanstvenega zgodovinopisja, ZČ, 1-2, 1981; Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije, 1 in 2, Ljubljana 1981 (razprava Frana Zwittera v tej knjigi); Martin Ivanič in Janko Prunk, Raziskovalni načrt za zgodovino Slovencev 1945–1976, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1-2 1978/79; France Klopčič, Kritično o slovenskem zgodovinopisju, Ljubljana 1977; Branko Petranović, Savremena istorija i njeni problemi, Treći program, Radio Beograd, proleće 1970; Mirjana Gross, Historijska znanost, Zagreb 1980; članki v Naših razgledih o Sodobni zgodovinski zavesti – 11. marec, 13. maj, 8. julij, 26. avgust in 7. oktober 1983; Zgodovina (za plan 2000)–tipkopis.

Kardelj je opravil pomembno delo, ko je v svojem Razvoju slovenskega nacionalnega vprašanja plasiral marksistično razlago zgodovine Slovencev. Seveda mu lahko očitamo, da je kot relativno slab poznavalec specifičnih zgodovinskih problemov marsikaj preveč poenostavil, tako da nekatere njegove trditve ostanejo predvsem hipoteze, z nekaj več »metodičnega dvoma« bi knjiga, ki je postala takorekoč šolski učbenik, samo pridobila na vrednosti, ne da bi se izgubil njen marksistični namen in pomen. Korigirati bi bilo treba nekatere zelo shematične, in poleg tega že napačne splošne podobe srednjega veka, kot n.pr. ta, da »fevdalno plemstvo ni bilo navezano na jezik lastnega naroda. Latinščina in kasneje francoščina sta bila v mnogih deželah jezika fevdalnih vrhov« (str. 94).*

Kolikor je znano, je bila latinščina samo jezik cerkve, posvetni fevdalci pa je dostikrat niso znali niti za očenaš, z mnogimi izobraženimi izjemami seveda. Tudi francoščina je bila jezik fevdalnih vrhov samo tam, kjer so vladali fevdalci francoskega izvora (Anglija, Portugalska, Palestina, Nepalj). Prav tako ni čisto res, da bi bil »narodni jezik ... tudi politično orožje buržoazije proti fevdalnemu kozmopolitizmu.« (str. 94) Na eni strani imamo namreč cvetočo fevdalno kulturo, ki piše svoje Chansons des gestes in viteške romane v narodnem jeziku, na drugi strani pa buržoazijo, ki daleč v novi vek uporablja latinščino v svojih trgovskih in kreditnih pogodbah.

Sedaj prehajam na bistveni del tega mojega spisa. V njem se bom lotil nekaterih zapletenih vprašanj iz zgodnje zgodovine Slovencev. Način kot jih obravnava Kardelj, ni značilen samo zanj, ampak tudi za mnoge slovenske zgodovinarje; upam si trditi, da je obravnavano Kardeljevo delo izredno močno vplivalo na »predstave o lastni zgodovini« pri celotni misleči generaciji njegovega časa. Vendar so te predstave dostikrat takšne, da preveč povdarjajo samobitnost, samostojnost in pomembnost zgodnjersrednjeveških Slovencev in navadno izvirajo iz želje, utemeljiti svojo nacionalnost v sedanosti s slavnimi tradicijami iz preteklosti. To pa ni najbolj resnicoljubno. Tu me predvsem zanimajo vzroki in osnove za nastanek posebnega, od drugih Slovanov ločenega modernega slovenskega naroda. Pri tem iščem odgovor na vprašanje, od katerega zgodovinskega časa (vsaj približno) naprej lahko že govorimo o slovenskem ljudstvu in katere so njegove karakteristike, ki ga ločujejo od drugih slovanskih ljudstev. Seveda ne mislim, da lahko dam neko dokončno rešitev te zapletene problematike; rad pa bi na osnovi že znanih dejstev prikazal kot vprašljive nekatere trditve (Kardelja in drugih) in povedal tudi svoje mnenje v obravnavani zadevi.

Omenjenih problemov se Kardelj dotakne v 2. poglavju (Od plemena do fevdalnega ljudstva). Tu posveti precej prostora državi kralja Sama; preveč pravzaprav, saj je bila to le relativno kratkotrajna formacija (c. 30 let), ki morda sploh ni obsegala vsega današnjega slovenskega ozemlja, pač pa samo del, ki je bil v okviru Karantanije. Šolska zgodovina še danes vse preveč poudarja pojem Karantanije kot neke velike in močne »slovenske« države, medtem ko je največji del današnjega slovenskega ozemlja do frankovske osvojitve konec 8. stol. v resnici pripadal obrski državi. Šele po uničenju madžarske nevarnosti (druga polovica 10. stol.) je

to ozemlje kot mejno področje prišlo v nekakšno odvisnost od koroških vojvod, se pravi nemških fevdalcev. V zvezi s tem problemom je očitnejših Kardeljevih nedokazanih trditve ali napak več. Na podlagi virov lahko sklepamo, da so bili Karantanci v času kneza Boruta, to je sredi 8. stol., že bolj ali manj enotno ljudstvo s svojo državo. Zato najbrž ni najbolj posrečena Kardeljeva formulacija »slovanska plemena (pod Borutom)« (str. 150). Tudi ne bi mogli reči, da je šele frankovska osvojitev povzročila, da so izginile »dinamične meje, ki so jih očrtovala in odrejala s svojim gibanjem plemena sama.« (str. 151) Z rezultati novejših raziskav* ni v skladu teza o frankovskem »sistematičnem iztrebljanju domačega (sc. slovanskega) plemstva, ki se je hotelo otresti svoje vazalne vloge.« (str. 151) Tu pridemo tudi do Kardeljeve teze o vzrokih, da so se »slovenska plemena (sc. po frankovski osvojitvi) obdržala in dalje razvijala kot poseben etnični element« (str. 154), torej teze o osnovah »zvesti o skupnosti interesov« (str. 155) srednjeveškega slovenskega ljudstva. Kardelj je mnenja, da sta glavna vzroka za to 1) že dovolj močna socialna diferenciacija omenjenih plemen, da so se lahko »relativno naglo prilagajala najnaprednejšim družbenim oblikam fevdalne Evrope« (str. 154); 2) dejstvo, »da se je pri njih kmalu pokazala težnja po samostojni politični in kulturni afirmaciji na bazi teh višjih družbenih oblik, da se je ta težnja z izredno vztrajnostjo in navzlic porazom vse bolj krepila. ... Dolgotrajni boji slovenskega plemstva za svoj politični vpliv so bili izraz teh teženj.« (str. 154) (Pri tem Kardelj kot se vidi iz nadaljnjega teksta misli na upor Ljudevita Posavskega). Po mojem mnenju so te trditve precej neprepričljiva konstrukcija. Večja socialna diferenciacija in prilagajanje sta, teoretično vzeto, lahko tudi vzrok za etnično asimilacijo; t.i. »dolgotrajni boji slovenskega plemstva« (ki so trajali 4 leta) niso bili izraz krepitve teženj po neodvisnem razvoju, pač pa kvečjemu njihov labodji spev, saj sta tako današnje slovensko ozemlje kot tudi Karantanija po zadušitvi omenjenega upora izgubila praktično vso avtonomijo in postala del velike frankovske države (z vso družbenopolitično vsebino, ki jo ta pojem vsebuje), katera naslednica je bila srednjeveška nemška država. Nerealna je tudi Kardeljeva trditev, da je bil ta upor »vendarle velikega pomena za nadaljni razvoj slovenskega ljudstva. Bilo je porazeno, toda afirmiralo se je kot samostojen politični faktor. Celó tedaj, kadar se odpor konča s porazom, skupni boji ohranijo zavest o skupnosti interesov, ki ohranja narode tudi pod najtežjimi pogoji zatiranja.« (str. 155) Kakšni narodi, kakšna skupnost interesov? Upor Ljudevita Posavskega je zajel Sloane v delu Slavonije, ob zgornjem in srednjem toku Save in v Karantaniji, torej ozemlje, na katerem sta mnogo kasneje nastala dva moderna naroda, slovenski in hrvaški; večji del Karantanije pa je bil germaniziran. In pred nastankom obeh narodov so pretekla mnoga stoletja srednjeveškega zapletenstva, ko Slovani na omenjenem ozemlju kot etnični faktor ne pomenijo veliko fevdalni družbi, njeni politiki in kulturi. Prav tako ni sledov o kakršnikoli obliki njihove etnične zvesti, v kolikor ni šlo za razredno zavest podložnikov. Kardelj tudi pretirava, ko v zvezi z akcijo Cirila in Metoda pravi, da je »njuno delo – kljub njegovi vazalni vlogi in oportunistični politiki – gotovo važen poskus politične in

* Ta in vsi naslednji citati so vzeti iz 3. izdaje, Lj. 1970.

* npr. M. Mitteranew, Karolingische Markgrafen im Südosten, Archiv für österreichische Geschichte, Band 123, Wien 1963.

kulturne osamosvojitve slovenskega ljudstva.» (str. 157) (Mimogrede: panonskih Slovanov skoraj ni mogoče smatrati za slovensko ljudstvo). Pozablja namreč, da sta Pribina in Kocelj kot tipična srednjeveška fevdalca, brez zanimanja za etnične razmere, v njuni Panoniji množično naseljevala nemške koloniste, tako da so med Koceljevimi podložniki bili Nemci že številnejši od Slovanov. Tudi se ni – vsaj na današnjem slovenskem ozemlju – tradicija akcije Cirila in Metoda »nadaljevala v boju za slovansko bogoslužje.« (str. 158) Iz povedanega sledi, da je bil Kardelj pri pisanju 2. poglavja obravnavane knjige na eni strani pod vplivom romantično obarvane slovenske historiografske tradicije, ki je poudarjala »slavno in narodno usmerjeno preteklost naših pradedov«, na drugi strani pa je nanj morda vplivala aktualna mednarodna situacija, med drugim tudi vedno bolj agresivni nemški Drang nach Osten.

Na koncu 2. poglavja Kardelj pravi: »Toda skupnost zgodovinske usode slovenskih plemen in ljudstev na sedanjem slovenskem ozemlju, ki jih je obenem diferencirala in ločila od drugih južnih in zahodnih slovanskih ljudstev, je vsekakor utrdila in dalje razvila njihovo jezikovno ter kulturno in sploh etnično blizkost in s tem tudi ustvarila elemente zavesti, ki je kasneje – na tleh kapitalistične družbene delitve dela – postala odločujoča podlaga za formiranje samostojnega slovenskega naroda.« (str. 162) Brez dvoma točna formulacija! Sedaj bom opozoril na dejstvo, ki je po mojem mnenju ustvarilo pogoje za kasnejši nastanek dveh narodov, slovenskega in hrvaškega, ki oba izhajata iz istga slo-

vanskega etnosa (čeprav se pri Slovencih morda nekoliko čuti vpliv Zahodnih Slovanov). Težko bi vzdržale kritiko hipoteze o neodvisni Karantaniji (ki večjega dela današnjega slovenskega ozemlja sploh ni obsegala) ali pa o uporu Ljudevita Posavskega kot o pravih moderne slovenske zavesti, saj se je v ljudski tradiciji izgubila vsaka sled o tem. Menim torej, da je bila nemško-ogrska meja, ki se je v drugi polovici 10. stol. ustalila približno na današnji slovensko-hrvaški meji, tisti faktor, ki je ločil etnično enotno slovansko ljudstvo na dva dela in jima namenil različno zgodovinsko usodo. Družbene, politične in kulturne razmere so bile v nemški državi precej drugačne od onih na Ogrskem, kar je gotovo bila neka realna osnova za nastanek dveh različnih ljudstev, čeprav še daleč v novi vek razbitih na pokrajine in zato v glavnem brez neke jasnejše skupne zavesti. Seveda je tudi to zelo shematična hipoteza, ki še čaka na potrditev ali zavrnitev. Iz njenega okvira povsem izstopajo Prekmurci, ki so se kljub ogrski državni pripadnosti odločili za slovensko nacionalnost in slovanski Istrani, dolga stoletja razdeljeni med Avstrijo in Benetke, ki so večinoma do najnovejših časov ostali nacionalno precej neopredeljeno ljudstvo.

S svojim poskusom marksistične zgodovine slovenskega naroda je Kardelj brez dvoma zaoral ledino. Kljub temu pa njegovo delo zasluži kritiko, saj je v marsičem vse preveč podvrženo vplivom historičnega romantizma.

Janez Peršič

Braco Rotar

Ideološka zgodovina in ideologija v zgodovinopisju

Tema »ideologija v zgodovinopisju« je vsekakor legitimna z vidika zgodovinske znanosti, vendar ni legitimna le s tega vidika, pač pa z vidika sleherne humanistične oziroma družbene znanosti. Ta tema namreč od blizu zadeva produkcijo teh znanosti, je potemtakem tema iz epistemologije humanističnih in družbenih ved.

Če upoštevamo to razsežnost, so teze – vsaj tako se mi zdi –, ki so jih pripravili kolegi zgodovinarji za to diskusijo, hkrati prehitre in preveč obotavljive. To seveda ni očitek, pač pa izhodišče za moj prispevek. Očitek ni zato, ker je docela jasno, da ni mogoče problematike, ki šele začenja dobivati formo, ko je že v okviru znanosti imperativna – tako je v vseh znanostih –, prezentirati v sklenjeni formi. Zato mislim, da teze dobro opisujejo ta kritični moment v slovenski historiografiji, da pa je treba sklepe, ki iz njih izhajajo, prej podvreči diskusiji kakor pa jih imeti za zadnjo besedo zgodovinopisja o problematiki. Zadnje besede navsezadnje v naših strokah sploh ni – tako kakor hkrati ni, vsaj legitimno ne, poljubnih in naključnih besed.

Moj prispevek k diskusiji bo v tem, da bom poskušal skicirati konceptualne razsežnosti tez in situacije, ki jo opisujejo, in sicer tako, da bom shematično, kakor je pač mogoče v diskusiji, prezentiral nekaj glavnih epistemoloških razsežnosti.

Naj začnem z opredelitvijo ideologije. Ne bom razlagal marksističnih peripetij okrog opredelitve tega koncepta, ne bom se spuščal v razpravljanje, ali gre za »napačno zavest« ali za neko historično možno in obstoječo zavest (ta dilema se mi zdi zgrešena); to je stvar zgodovine marksizma, tukaj pa bi nas oddaljila od glavnih vprašanj. Pač pa bom poskusil prezentirati »funkcionalno« opredelitev ideologije.

Torej, ideologija ni nekaj, kar bi se od zunaj lepilo, dodajalo objektom – po možnosti še po subjektovi prosti izbiri in odločitvi – objekti pa bi obstajali realno in avtonomno. Ni mogoče na ideološki in na znanstveni način govoriti o istem predmetu. To pa zato, ker je ideologija sama konstitucija objekta. Tega bi se morali humanisti, z njimi pa tudi zgodovinarji še posebej zavedati, saj prav v naših vedah največkrat jemljemo ideološki objekt za realen objekt ali, če hočete, ideološko konstitucijo za empirično realnost. Hkrati pa so naše vede tiste, ki imajo nenehno opraviti z ideologijo na različnih ravneh in v različnih vlogah že zgolj zato, ker so naše vede interpretativne. Kolikor so same ideološki govor oz. diskurz, so funkcija ideološke konstitucije, se pravi, ideološkega predmeta, kolikor so znanosti, je njihovo temeljno dejanje prav omejitve ideologije.

Bral sem prispevke o »zgodovinski zavesti« v Naših razgledih in bil začuden, ker nihče izmed sodelujočih ni tematiziral dvomnosti pojma zgodovinska zavest. Kaj pravzaprav pomeni ta izraz? Z njim bomo poskusil ilustrirati to, kar sem prejle povedal. Če izraz pomeni »zavest o zgodovini«, gre za ideološki pojem, ki sodi v isto pojmovno zgodovino kakor pojmi »zgodovinski spomin«, »genius loci« itn.

Če te pojme označim za ideološke, seveda ne pomeni, da ti pojmi realno ne obstajajo ali da nimajo nikakršne funkcije v kulturnem in družbenem življenju, pač pa le to, da imajo po-

sebno naravo in da nimajo teoretske ali znanstvene validnosti. To pomehi še to, da lahko v humanističnem diskurzu nastopajo kot retorične figure, ne pa kot koncepti. V tem smislu je zgodovinska zavest realen objekt, se pravi, nekaj, kar obstaja ali ne obstaja v nekih zgodovinskih ideoloških razmerah. Realen objekt je, denimo, tudi kamen, pa navzlic temu nikomur še na misel ne pride, da bi kamen imel za objekt kemije ali mineralogije.

Če pa izraz razumemo kot zavest, ki pripada določeni zgodovinski epohi, katere produkt je, tedaj ta izraz označuje znanstven, se pravi, spoznaven objekt, ki ga v resnici producira znanstveni postopki, njegova vsakokratna opredelitev pa je odvisna od stanja znanstvenega instrumentarija, oziroma, se spreminja hkrati s spremembami znanstvenih analitičnih postopkov.

To, kar imata neka znanost in ideologija, ki ji je blizu, skupnega, ni objekt, temveč področje. Ideološka zgodovina – Zgodovina, Genealogija, zgodba o Izvoru in Razvoju (dinastije, plemena, nacije, mesta) deluje na istem področju kakor zgodovinska znanost (velikokrat celo v istem besedilu), druga od druge se ločita po objektih: prvi gre za rod, kontinuiteto, izvor, unifikacijo, skratka, za legitimiziranje zgodovinske situacije, v kateri govori; drugi gre za analizo konstitucije, procesov v njej, spremembe, diskontinuitete in diferencialnosti, njen diskurz interpretira svojo situacijo.

Rekel bi še – čeprav je to sicer splošno znano – da je prav na humanističnem in družboslovnem področju razločevanje med teoretsko oziroma znanstveno konceptualizacijo najmanj jasno. Razlogov za to je več. Meni se zdijo glavni trije.

Prvi in najpomembnejši je slej ko prej ta, da so ideologije na humanističnem in družboslovnem področju docela in po naravi drugačne kakor ideologije na naravoslovnem področju. V nasprotju z »naravoslovnimi« ideologijami, ki so vse tehnične ideologije in regulirajo tehnične prakse oziroma produkcijske procese (zdravstvo, obrti, poljedelstvo itn.) ter so zato parcialne, so ideologije na humanističnem in družboslovnem področju politične in totalne ter imajo po navadi obliko spekulativne konstrukcije. »Naravoslovne« ideologije regulirajo produkcijo predmetov in okoliščin te produkcije, politične ideologije pa zagotavljajo reprodukcijo svoje socialne konstitucije, zlasti pa oblasten položaj vladajoče družbene skupine. Znanost na humanističnem in družboslovnem področju potemtakem docela drugače zadene politične interese vladajoče skupine kakor naravoslovja. Zato so humanistične in družbene znanosti (kadar v njih prevladuje teoretski oziroma spoznavni moment) po svoji naravi – ker pač ni mogoče, da ne bi posegale v reprodukcije interese vladajoče skupine – nujno pod neprijetno večjim pritiskom ter zato doslej niso uspele na svojem področju začrtati jasne demarkacijske črte med ideologijo in znanostjo. Ta meja teče skoz same humanistične in družbene vede. To je drugi razlog.

Tretji razlog, ki je najnovejšega datuma, je pa zvezan s posebno naravo humanističnih in družbenih ved ter je učinek posega vladajočega interesa, pa je ta, da obstaja ideološki objekt, ki bi mu lahko rekli »ideal znanstvenosti« in ki skuša podvreči vse heterogene znanosti enemu kriteriju – tako imenovana »matematizacija« ali »kvantifikacija«. Temeljna funkcija tega »ideala« je ob nasilnem in voluntarističnem poenotenju znanosti še ta, da s tem, ko humanističnim in družbenim vedam vsiljuje kriterije in postopke, ki so jim tuji ali pa so postavljeni na napačno mesto, odvrča te vede od njihove

lastne epistemološke problematike, se pravi, jim preprečuje, da bi se teorizirale.

Skratka, ideologija, zlasti politična ideologija je sama družbena kohezivnost in prav zato je nujno predmet znanosti na svojem področju. Drugače rečeno: znanost na nekem področju se vzpostavi tako, da se odtrga od ideologije na tem področju in si jo vzame za predmet (prav kot ideologijo, se pravi, kot empirično realnost), vendar ideologije ne nadomešča in je ne odpravlja. To jemanje za predmet se na humanističnem in družboslovnem področju venomer dogaja, ni pa se zgodilo enkrat za vselej kakor pri naravoslovju. Nujno je torej, da se historiografija – tako kakor druge humanistične in družbene vede – nanaša sama nase kot na ideologijo. To je namreč edino jamstvo, da je znanost.

Glede na to, kar sem doslej povedal, bom poskusil izluščiti nekaj problemov iz tēz, ki so jih pripravili kolegi zgodovinarji.

Mednje sodi vprašanje, kaj je »razredna pogojenost« in kako deluje? Ali deluje zgolj kot (zavestna ali ne) ovira, ali pa je njena vloga tudi socialno konstruktivna in spoznavno spodbudna? Marxova teza je, da je »razredna pogojenost« vselej posredovana. To pomeni, da je ni mogoče najti v surovi ali čisti obliki v nobenem empiričnem objektu, razen morebiti pri proletariatu, kjer naj bi bila že gola empirija. A proletariati nemara prav zato ne piše zgodovine – puščam ob strani, ali jo dela ali ne. »Razredna pogojenost« je vselej nekako sublimirana v spekulativnih (konec koncev političnih) ideologijah, ki teoretsko upravičujejo vsakokratno politično prakso.

»Razredna pogojenost« je operacija razredne pozicije, ki je sama vselej posredovana. Najbrž je eden izmed »medijev« tega posredovanja tudi historiografija – morebiti je celo privilegiran »medij«. Struktura ali mehanizem, ki to posredovanje opravlja, je pravzaprav ideologija.

To pa pomeni, da so zaznavne ovire, ki nanje naleti, denimo, zgodovinopisje, bolj učinki meje ideologije kakor pa njena temeljna »substancija«. Drugače rečeno: ideologija tiči v samem eksplikativnem postopku zgodovinopisja in drugih humanističnih ved ter jo je prav zato tako težko identificirati brez metodične verifikacije, s katero se historiografija nanaša na svoj diskurz. Zato so tudi tako koristne promerjave med šolami in obdobji zgodovinopisja: z njim je mogoče izslediti sledove delovanja ideologij v sami spoznavni aparaturi zgodovinske vede.

Kolega Simoniti sicer ta obdobja zgodovinopisja našteje, kljub temu pa – vsaj meni – manjkajo razločevalne poteze ali, če hočete, diakritična znamenja teh različnih historiografij. Eminenten ideološki problem zgodovinopisja je nacionalna zgodovina Linhartove vrste, razsvetljska nacionalna zgodovina. Danes bi moralo biti mogoče z distanco govoriti o Linhartovem projektu in nemara je ključ za uganko slovenskega zgodovinopisja v tem, da velja Linhartov še zmeraj za nedosežen cilj oziroma da še zmeraj iz horizonta naše historiografije ni videti njegovih meja in njegovih diskriminativnih postopkov. Najbrž je primerno vprašanje, česa v Linhartovem projektu ni, pa je danes legitim predmet zgodovinskega raziskovanja.

Simoniti omeni še en problem, ki ga nato ne postavi. To je problem tako imenovanega romantičnega zgodovinopisja. To »zgodovinopisje« seveda ni historiografija kot znanost, zelo verjetno je celo, da nima nikakršne spoznavne vrednosti, vsaj samo na sebi ne. Navzlic temu pa je – hkrati ko je regresija glede na Linhartovo koncepcijo – tudi predzgodovina znanstve historiografije, ne glede na diskontinuiteto. Zakaj se mi zdi ta romantična epizoda pomembna, četudi je ni mogoče uvrstiti v »pravo historiografijo«? Zaradi dveh razlogov. Prvič zato, ker je prav kot ideološka zgodovina v veliki meri določila družbeno recepcijo historiografije, ki je vir cenzuriranja tem in prijemov, se pravi, kolizij med zgodovinsko znanostjo in po-

litično ideologijo. Drugič pa zato, ker gre bržčas za docela čist diskurz nacionalne ideologije.

Zdi se mi, da nacionalna zgodovina vsebuje še ta problem, ki ga bom poskusil na kratko orisati: čas po 1900 je očitno konjunktorno obdobje slovenske historiografije; v tem času so zgodovinarji izdelali korpus relevantnih zgodovinskih dejstev, problematike, določili kriterij nacionalne zgodovine ter raziskovalne in interpretacijske postopke. Ni pomembno, od kod so ves svoj instrumentarij prinesli, pomembno je, da so ga samoumevno imeli za znanstven instrumentarij. Vendar je ta instrumentarij nujno heterogen, celo več, z razvojem historiografije se spreminja tudi narava nekaterih konceptov in instrumentov. Zato se mi zdi, da je v zvezi z delovanjem ideologije v zgodovinopisju treba postaviti tale vprašanja:

– Kakšno selekcijo je v korpusu dejstev izvršil in jo še izvršuje nacionalni kriterij?

– Kakšna so bila interpretacijska pravila, se pravi, kako so začetniki znanstvene historiografije pri nas organizirali objekte svoje znanosti (kavzalno, kronološko...)? (To vprašanje lahko celo bolj razkrije, kaj je danes ideologija v tej etapi historiografije, kakor namen, da bi Slovincem izdelali zgodovinsko legitimnost, ki je bila potrebna v tedanjih in poznejših političnih bojih.)

– Kako so diferencirali raziskovalne in prezentacijske postopke (denimo, frakcije v zgodovinopisju)?

Zdi se mi še, da v povojnem obdobju v slovenski historiografiji ni glavni problem redukcijska tendenca (nekakšen glasnik naj bi bil B. Zihler), temveč to, da so se zgodovinarji z njo potihem strinjali, da so bili solidarni s to tendenco in njenimi nosilci. To pa pomeni, da so v svojo stroko – vede ali nevede, hote ali nehoti – uvedli novo vrednotenje, ki je z novim realnim objektom (revolucijo) nadomestilo spoznavni objekt. Ta reduktivizem se precej verjetno navezuje na izročilo nacionalne zgodovine oz. njene ideološke plati, vendar ga s to povezavo ni mogoče razložiti. Morebiti bi nam pri taki razlagi pomagala natančna analiza teoretske ali spoznavne depresije v zgodovinopisju po letu 30 in narava stimulov, ki jih je tedaj historiografija sprejemala od zunaj (kot teorijo ali kot sistematizacijo), iz sfere politične ideologije in še od drugod.

Matjaž Potrč

Teze, ki so osnova našemu pogovoru, se izrekajo proti selektivnosti v zgodovinopisju, s čimer so mišljeni zunanji pritiski na stroko, kateri na primer omejujejo zahtevano obzorje njene delovanja na polpreteklo obdobje. To seže vse bolj v sedanjost, tako da imamo opravka s cenzuro in beljenjem zgodovinskega spomina. Sam bi se nasprotno izrekel za selektivnost, in sicer v smislu usmeritve k posebnemu, k prikazu detajlov, odsekov zgodovinskega dogajanja: prav v tem vidim pot iz zagat, v katere so ujeti zgodovinarji. Glej si ga, bodo porekli, pravo Kolumbovo jajce! Dobro vem da jih metoda kot taka ne zanima preveč, saj je njihovo opravilo interpretacija posamičnosti in iskanje njihovih povezav.

Vendar pogledjmo! Danes je bilo govora o določenem stanju zgodovinopisja po vojni in še zlasti od leta 1968. Zgodovinarji bi se želeli ohraniti določene tradicije, za katero predpostavljajo, da ni strokovna ter omejuje razsežnosti raziskovanja. Primer zanjo je »Kardelj«: dovolite mi, da ga postavim (vsaj kot model) v navednice, že zato, ker se je izkazalo, da je v obdobju, ko je bilo treba zapolniti določeno epistemološko praznino zlasti marsikaj dobrega prispeval k razvoju zgodovinopisja, pa tudi zato, ker imam občutek, da zgodovinarji iz določenega horizonta, ki vanj sodi, nekako ne morejo izstopiti. Na eni strani je ta metodološki vzgled dovolj mehak, v tem smislu, da nima načrtanih ostrih meja, in zopet na drugi strani ima

mo vsestransko bogat predmet raziskovanja, zgodovino. Skrajno stališče bi bilo, če bi zatrdili, da v razliki z naravoslovjem tukaj naš predmet (na katerem gradimo) konstitutivno ni nič drugega kot spodrsrlaj. Zgodovinar se pač v sedanjosti ukvarja s tistim kar ga žuli iz preteklosti, in ne vem, zakaj bi bil glede tega njegov položaj tolikanj specifičen glede na druge dejavnosti.

Selektivnost, povratek k detalju, sem poudaril iz dveh razlogov. Prvič zato, ker je zgodovinarjev posel ukvarjanje s posamičnim, pač iz določenega zornega kota. In drugič zato, ker mislim, da je prav ta usmeritev metodološko zanimiva, da nudi izhod iz sedanjega položaja, povrhu pa jo zgodovinarji pri nas že pričenjajo uporabljati.

Tak bi bil konkreten izhod, kakor pač nanj lahko sklepam. Ni pa še rečeno, da to kaj pomeni zgodovinarjem, in prav rad bi slišal njihovo mnenje o tem. V tej smeri tudi zastavljam dve vprašanji: 1. Mar je zgodovinarjem problem metodologije sploh zanimiv, in če je pač tako: katera se jim zdi produktivna metodologija, ki bi jo morali ne toliko doktrinarno prevzeti kot (še) bolj zavzeto uporabljati pri svoji dejavnosti razlage zgodovinskih dejstev? 2. Če je na mestu problem povezave širšega modela razlage zgodovinskih dejstev z analizo detalja – na kakšen način jo izvesti? Moje izhodišče je tod pač tisto kar slišim, namreč da zgodovinarji s stanjem v svoji stroki niso zadovoljni, in res ne vem kdo razen njih bo to stanje spremenil, če ne prav oni sami – z uvedbo novih pristopov, ki terjajo novo metodologijo, zlasti njeno praktično uporabo. To sicer ne bi bil kakšen univerzalni izhod, in s tem še ne bi bilo storjeno vse, pa vendarle nekaj, kar je v pogojih obstoječe nujnosti in pritiskov storiti mogoče. Mnogo to res ni, a malo tudi ne.

Končno še glede trditve, ki smo jo imeli priložnost slišati, namreč da je etnologija kritična do zgodovinoписja, ter da med njima pravzaprav ni kakšne stroge razmejitve: od tod težave. Velja pogum in zato bom postavil hipotezo, da zgodovinoписje sploh ni koherentna veda. Če pa je tako, ni potrebe razmejevati ga, ampak je njegova priložnost najprej v tem, da se poveže z drugimi vedami. Navedel bom konkreten primer študije, ki izhaja iz detaljev, poleg tega pa povezuje zgodovinoписje z vsaj še eno stroko: primer knjige o zgodovini otroštva na Slovenskem. Prav tosmern metodološki pristop po mojem mnenju ponuja izhod iz sedanjih zagat zgodovinske stroke. Kar pa zadeva moj poziv k selektivnosti, me ne razumite napačno: ne omejujem ga na povojno obdobje, in prej bi se mi zdel pravšen preizkusni kamen zanj, denimo, konec srednjega veka.

Kot filozof pristavljam zgolj še, da heglovski smisel zgodovine mora potegniti kratko, če pričnemo s tkanjem povezav med različnimi dejstvi v določenem (diskontinuiranem) časovnem odseku, ter zlagoma prehajamo do rekonstrukcije, do drugačnega pogleda na preteklost.

Ob sklepu svojega govora bi želel še za kanec zamajati navidezno gotovost omenjenih dejstev. Naj spomnim, da so jih v antični retoriki pogosto zvedli na vlogo dodatka – kot naj so že bila realno usodna in krvava. Z vso to navlako so pri poslušalcih želeli doseči določene učinke, jih kam usmeriti, na primer h kakšnim realnim dejanjem. In ko sem se zadeve že dotaknil: morda ga ni bolj krutega kot je ravno heglovski doje-manje časovnosti in zgodovine, v katerem kaj pomeni zgolj to kar kaj krepko pomeni, namreč, če jih zgodovinski osebek pošteno dobi po glavi.

Jure Mikuž:

Spodrsrlaji in 'spodrsrlaji' v slovenskih humanističnih strokah

V pisanju slovenskih strokovnjakov s področja humanističnih ved se pojavlja veliko trditev, ki bi v ideološko nevtralnem prostoru izzvenele kot lapsus, medtem ko so v kontekstu naših strok, njihovih dosežkov in načinov pisanja, običajna praksa. Navadno je pisec sam do take mere vzgojen, da je z njimi že zasvojen, pogosto pa s pomočjo svojega pisanja tudi vzgaja bralce, oziroma računa na njihovo vzgojenost. Za to vrsto vzgoje so značilni: pomanjkanje kritične refleksije, verjetje v absolutno resnico, prikrivanje možnosti paradoksa, dosledno enostransko prikazovanje antropoloških procesov in idealistične razlage njihovih mehanizmov, prevlada faktografije s točno določenim izborom njenega materiala – dejstev in podatkov, natančno usmerjene interpretacije, žrtvovanje oziroma prilagajanje metodologije vnaprej določenemu cilju, tabuiziranje znanstvene kritike, zatajevanje temne strani problema, ki je vedno prikazovana kot črna in nikoli kot neosvetljena itd. Kajti pri nas je lahko nasprotje od črnega le belo in nikoli, kot pravi Abraham Kaplan v kritiki Karla R. Popperja, vsaj 'nečrno'. Tako je ustvarjen orwelovski prostor ideoloških postulatov verjetja v postavke, ki jih narekuje bodisi (kratkoročna in kot pravi v svojem zadnjem intervjuju Boris Majer, pogosto tudi kratkovidna) politika, bodisi kaka druga, ideološko naravnana določujoča sila (cerkev, vojska itd.). V tako pestro zideologizirani situaciji lahko strokovnjaki (tu misljam dobesedno: pripadniki stroke, ki odraža zgornj opisane mehanizme in ne aksiološko, kvalitativno) poročajo o svojih do-gnanjih po najkrajšem postopku: njihovo pisanje spominja na preproste skrajšave (govorimo o trditvah, ne o dolgovoznem besedičenju, ki jih navadno spremlja). Te 'po diagonal' izenačujejo najusodnejše in najbolj problemsko polne dogodke z najbolj preprostimi in jih znivelizirajo na enostavne enačbe. Dejanski pomen in metanadgradnja nekega dogodka se izgubi, v diskurzivnih trditvah ju zamenja ustrezni ideološki pomen, ki služi določenemu strokovnjaku za dokazovanje njegove trditve, skozi katero se kaže navadno tudi prepričanje skupine ali skupnosti, ki ji pripada. Celovitost, zapletenost in medsebojna odvisnost zgodovinskih dogodkov, človeških reakcij, obnašanja, družbenih pojavov, razrednih premikov itd. po mnenju naših strokovnjakov ni nikoli relativna (manj zato ker ne bi mogla biti in bolj zato ker ne sme biti); njen prikaz je možen in podan le kot absoluten, večnoveljski, navadno ad absurdum reduciran aksiom – praviloma nedokazan ali dokazan samo 'z zdravim razumom', največkrat zato, ker je tudi nedokazljiv, pa navadno že sam po sebi tabuiziran, torej nedotakljiv za kakršnokoli drugo in s tem tudi drugačno kritično znanstveno refleksijo ali celo interpretacijo (prim. npr. na področju zgodovine nedavno diskusijo o celjskih gro-fih). Zavest hermenevtičnih filozofov, da znanstveniku in s tem seveda tudi zgodovinarju ni končni cilj objektivnost, ampak razumevanje, ki vodi k interpretaciji in kritiki, je pri nas neznana.

Geneza humanističnih strok pri nas v zadnjem času pojasnjuje, da je tak ideološki topos tudi nastajal po orwelovskih načelih: meje so zaprte, strokovni jezik je zreduciran na najnujnejše fraze, klasično in humanistično izobrazbo v usmerjevalni evforiji kot elitistično ukinjajo, vsaka tuja metodologija je načelno in a priori obsojena ter diskreditirana, govori se neprestano o lastni metodologiji, ki pa je seveda ni, ali pa je suženjsko povzeta po tuji, ne da bi tisti, ki jo uporabljajo, razumeli, v čem so njeno bistvo, pomen in mehanizmi, pripadniki določene stroke so si med seboj najhujši nasprotniki, s čimer

je vsaka stroka brez obrambe izpostavljena in podvržena zunanjim ideološkim manipulacijam, tako da se kot avtonomna entiteta s svojo znanstveno samozavestjo, avtoriteto in trdnostjo sploh ne more vzpostaviti, ampak je prav vsaka (p)ostala 'ancilla' (prim. npr. predstavitev konceptov posameznih humanističnih strok v okviru marksističnega centra Filozofske fakultete v Ljubljani leta 1978). Zaenkrat torej ni pri nas stroke, ki bi z enotnih ali različnih metodoloških izhodišč, do katerih je kot celovita panoga v svetu (in s tem seveda tudi pri nas) prišla, komparativno obravnavala naš material, ampak se skriva pod varovalnim okriljem oznake 'slovenska', s čimer si sama dovoljuje vse diletantstvo, šarlatanstvo, metodološko nejasnost, odsotnost koncepta, in pomanjkanje refleksije same sebe kot znanstvene panoge kar vse še krepi ideološko nasilje izvenstrokovnih dejavnikov nad njo samo, pri čemer se seveda dobro zaveda, da je mogoče vsako relevantno kritiko njenega početja prikazati kot napad na oznako, ki je seveda nedotakljiva.

V pisanju slovenskih humanističnih strok moramo zato ločiti več vrst spodrsiljav. Eni so tisti, ki jih je avtor pri korekturah spregledal in bi jih drugače popravil. Druge bi avtor, ki je vmes spremenil svoje mnenje, poglede, nazore in vedenje v ponatisu popravil. Tretji, ki nas tu zanimajo, pa so tisti, ki jih avtorji, tudi če bi jih na njih opozorili, ne bi popravili. To so namreč lapsusi, ki se kot taki kažejo le z vidika ideološke nevtalnosti in največkrat razkrivajo fantazije nacionalizma, bojevitosti, sadizma, hlapčevstva, materinskega nadjaza ipd. Pisci namreč z nekaterimi trditvami, ki so v bistvu predpostavke, računajo na točno in ekskluzivno ideološko naravnost bralca in ne dopuščajo – ker je sami ne vidijo – nobene druge interpretacije zapisanega. Že pri obravnavi slovenske etnologije em opozoril na primer prikriti lažne katoliške morale, ki štrli iz trditve, da je po končanem nočnem kmečkem delu marsikatera slovenska mladenka žal izgubila nedolžnost. V primeru zgodovine pa bi rad opozoril še na eno, zelo pogosto fantazijo slovenskih strokovnjakov s področja humanističnih ved, to je na apoteozo vladarja, izvirajočo predvsem iz nostalgije po KuK. Slovenski zgodovinar piše v strokovni publikaciji približno takole: hudobni kralj Peter je po vojni moral ostati v tujini, »kjer je živel bivšega kralja nevredno življenje«. Če pustimo ob strani mitske recidive pisanja povestic, s katerimi se je ukvarjal že Bettelheim in se osredotočimo samo na nerazjasnjeni piščev odnos do vladarjev, ki so kdajkoli vladali Slovenem, potem se najprej vprašamo, ali pisec mogoče pozna moralni kodeks življenja bivših kraljev in ali se morda po njegovem mnenju ta celo razlikuje od moralnega kodeksa kraljev, ki so še v službi. Ali morda obstaja celo poseben kodeks za upokojene in poseben za odstavljene kralje? Mogoče je celo, da je Peter živel nevredno življenje bivšega kralja, a drugače popolnoma vredno kateregakoli drugega poklica vključno s poklicem še vladajočega kralja. Možno je tudi, da je za zgodovinarja, ki piše zgodovino v deželi, ki je svojemu kralju prepovedala povratek, vsako kraljevo življenje že a priori nevredno, kar morda narekuje tudi obratno trditev, da je življenje vsakega predsednika republike vredno, še posebej, če je v izgnanstvu. Ali pa hoče pisec reči, da je bil Peter kot bivši kralj hudoben, v tujini pa je živel premalo hudobno glede na svojo bivšo hudobijo in je bil torej nevreden svojega predvojnega slovesa hudobe. Možno je tudi naslednje: kralj, ki ga je ta država kot hudobnega in zaradi hudobnosti izgnala, bi moral postati zunaj priden, da ne bi črnil svojega ugleda v tujini. (Mogoče še posebej zato, ker ga ta tujina sploh ni imela za hudobnega?) Toda ne samo svojga ugleda, temveč tudi ugleda Jugoslavije. Ni pa jasno katere: ali tiste, zaradi vladanja katere je bil izgnan, ali tiste, ki ga je izgnala. Mogoče je pisec pričakoval, da se bo hudobni kralj v izgnanstvu pokesal in začel živeti življenje, kakršnega bi moral živeti predno je bil iz-

gnan, pri čemer se zdi dobro, da ga ni živel že prej, saj bi odpadel eden od razlogov za njegovo izgnanstvo.

Skratka, nerodno je samo to, da se pisec, ko poroča o tem, kako nevredno življenje je kralj po vojni živel, nekontrolirano prepusti gibalom svojega nezavednega, v katerem za kamnito mizo spi kralj Matjaž, poleg njega pa sedita Marija Terezija in Franc Jožef, ter besno obsodi kraljevo povojno obnašanje v tujini, češ tako se pa kralji ja ne obnašajo, s čimer pozablja prvi del svojega poročila, v katerem kralja, po predpisih sodobnega jugoslovanskega zgodovinarstva od otroških čitank naprej, ozmerja, saj je bil kralj res nekaj tako protirevolucionarnega in neolikanega, da ga je bilo treba izgnati. Vsaj upajmo da je tako, kajti še bolj nerodno za pisca bi bilo, če bi verjel, da je kralj pustil v domovini nekatere svoje kraljevske rekvizite in je moral zato v tujino, kljub vsemu denarju, ki ga je odnesel s seboj, živeti tako skromno, kot se to kralju, pa čeprav bivšemu, ne spodobi.

Iztok Saksida:

Dejal bi, da je Peršičevo »Kardeljevo razumevanje etnogeneze Slovencev« lep zgled za to, na kakšne ovire utegne naleteti zgodovinar in kako jih nekako le zaobide – cena je ob tem velika in se nanaša na vprašanje konsistentnosti zgodovinske vednosti.

Če pozorno preberem Peršičev tekst, bomo najprej opazili, kako zelo previdno se je lotil svoje naloge. V to nas prepričuje izbor izrazov, način vstavitve Kardelja v zgodovino zgodovinarstva in podobno. Zdi se mi, da tovrstno previdno ravnanje posredno nakazuje, da je položaj »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja« bolj masivno nastavljen kot bi želelo zgodovinarstvo samo.

Kaže, da zgodovinarstvo ob delih, kakršno je Kardeljevo, naleti na dve vrsti težav – ob čemer je Kardelj kot primer slab, kolikor presega območje zgodovinarstva, se ga dotika bolj ob robu – koneckonцев gre za tekst, ki velja za eno ključnih postav v konstituciji specifičnega ideološkega občestva samoupravljanja in se zdi previdnost ob tem toliko bolj umestna. Obe težavi se dopolnjujeta ter hkrati spodbijata – in v tem vidim jamstvo, da zgodovinarstvo svojih zagat samo zase ne bo zlahka rešilo.

Prva težava: dokument kakršen je »Razvoj...« je treba vstaviti na njegovo »pravo« zgodovinsko mesto, ki pa je seveda zastrto. Avtoriteta tega teksta je tolikšna, da bi že sama zase ovirala konsekvantno uporabo tistih pripomočkov, ki so za tovrstno početje zgodovinarstva pač na voljo. Na to se nanese še grožnja: kaj pa če se pokaže, da je »Razvoj...« za zgodovinarstvo brez prave vrednosti, da je zgodovinski red stvari, za katerega se zavzema, povsem napačen itd.

Druga težava: zgodovinski red stvari, za kakršnega se zavzema »Razvoj...«, je nekako dvotakten; na eni strani povzema dosežke zgodovinarstev-predhodnikov, po drugi strani tendenčno poseže v dotedanji red stvari – tako da temu ali onemu zgodovinskemu dogodku posveti več pozornosti, drugega spet spregleda, tretjemu bo skušal spodbijati verodostojnost, mu zmanjšati pomen itd. Z drugimi besedami: dokument, kakršen je »Razvoj...« vzpostavlja nek red stvari, hkrati pa je vanj že tudi vklinjen. Če se zgodovinarstvo dandanašnji vprašuje po veličini prispevka »Razvoja...«, mora torej nujno naleteti na vprašanje veljavnosti zgodovinskega reda stvari, kakršnega »Razvoj...« podpira in je hkrati njegov del.

Če se vrnem k Peršiču – razen veličine, ki gre vkup s predlogo njegove obravnave, imamo tu še nejasnosti in negotovosti, kar zadeva vsakdanjo politiško prakso ob Kardeljevi zapuščini – npr. vprašanje: ali »politični trenutek« dopušča »objektivno distanco« do zapuščine in podobno. Samo domnevam lahko, da ima tu svoj delež še nedomišljenost, disproporcija znotraj

zgodovinarja samega – tako na ravni metode kot na ravni posamičnih obravnav. Najbrž bi lahko poiskali še kak dodatni razlog – namig za previdno ravnanje je skratka več kot dovolj. Vemo tudi, do česa pride, če pozornost, previdnost motrilca popusti. Razlogi za to opustitev so lahko raznovrstni, in so obrobne narave; učinek opustitve pa bo kajpak spodrslijaj, lapsus, napaka, spregled itd. Soglašal bi z Rastkom (Močnikom), da napaka nastopi različno v naravoslovju ter družboslovju in bi dodal tole: menim, da je lapsus v družboslovju vselej produktiven, aktivno sodeluje v tvorjenju tega ali onega območja vednosti. Iz tega bi sledilo dvojje:

a) mesto lapsusa v tekstu ni izbrano po naključju.

b) naključje je na strani tistega, kar v tekst vdre.

Če naj to poskusim pojasniti: na nekem skrbno izbranem kraju, po natančno določenem ključu, pride do spodrslijaja, ki je plodovit prispevek za neko območje vednosti – s tem, da njegovi učinki uhajajo nadzoru. Če sem prav razumel opombo Jureta (Mikuža), se je bil zavzel nekako za tole: da je nezavedno brez vednosti, ali bolje, da deluje brez vednosti, da v lapsusu privre na dan slepo pritrdjevanje gospodarju. Jaz bi zadevo obrnil: nezavedno se pošilja v vednost – komu? Seveda subjektu in mu pravi – kaj? To, da so stvari še hujše kot se prikazujejo. Drugi, ki citira samega sebe – ker je psihotik, se

temu pac ne izogne – nekako mimogrede navrže svojemu subjektu, da se je znašel na spolzkem terenu. In prav v trenutku, ko bi pričakovali še največ previdnega ravnanja subjekta, mu spodrsne – objekt obravnave ga spodnese, ga izpostavi posmehu, nekako takole: če ti meni očitaš pretiravanje, se boš pač moral sprijazniti z isto mero!

Nikakor pa ni nujno, da bi ne bil v spodrslijaju oškodovan tudi, ali celo predvsem ta nesrečni Drugi. Menim, da je pri tem bistveno to, da učinki spodrslijaja, ki uhajajo nadzoru, zadenejo najprej prav instanco Drugega – gospodarja; uhajajo najprej njemu in verjamem, da bodo zgodovinarji sami še najlažje presodili vrednost in donesek spodrslijaja, do katerega je prišlo v Peršičevem tekstu; Koclja je nadomestil Kardelj, cel odlomek pa gre takole (da bi ne prešel v pozabo):

»Kardelj tudi pretirava, ko v zvezi z akcijo Cirila in Metoda pravi, da je 'Kardeljevo delo – kljub njegovi vazalni vlogi in oportunistični politiki – gotovo važen poskus politične in kulturne osamosvojitve slovanskega ljudstva,' (str. 157) (Mimogrede: panonskih Slovanov skoraj ni mogoče smatrati za slovensko ljudstvo).«

Paul Piccone,
Urednik,

Telos,

310 Greenwich Street,
New York,
N. Y. 10013,
U.S.A.

Dragi Paul,

Pišem, kot sem obljubil, da uradno predlagam posebno izdajo Telosa, ki naj bi jo pripravili pod našim uredništvom in izdali v naslednjih dvanajstih mesecih. Izdaja bi se lahko imenovala *Socialistična civilna družba*; menim, da bi prispevala, upati je, na nov in zanimiv način k naraščajoči (pa vendar zapoznili) teoretični skrbi kar zadeva prihodnost demokratičnega socializma v režimih poznega kapitalizma in avtoritarnih režimih državnega socializma. Seveda sva si o predlogu že dopisovala v preteklih mesecih. Zelo sem ti hvaležen za tvojo začetno podporo in spodbudo. V tem pismu bi zato rad na kar se da eksperimentalen in raziskovalen način upravičil in utemeljil predlog, ki je bil do sedaj čisto iluzoren. Namen pričujočega pisma je, z drugimi besedami, da nadrobno razloži tebi in ostalim urednikom, zakaj menim, da je tema civilne družbe bistvenega pomena za socialiste in ostale.

Naj začnem z orisom nekaterih zelo spornih definicij, ki jih bom kasneje v tem pismu skušal utemeljiti tako, kot najbolje vem in znam. Želim dokazati, da je nova socialistična teorija demokracije v sedanjem obdobju krize in razpadu povojne ureditve nujno potrebna. Takšna teorija demokracije (kot poskušam dokazati v mojem skorajšnjem prispevku *Javno življenje in pozni kapitalizem*) mora sprejeti za eno svojih temeljnih izhodišč koncept avtonomnega javnega življenja, iz česar sledi, da je potrebno še nadalje razmišljati o konfiguraciji institucionalnih pogojev, ki bi z njimi na učinkoviti in trajni osnovi zagotovili pluralizem neodvisnih javnih sfer. V tem pogledu je koncept civilne družbe dovolj relevanten, kajti vzbuja upanje, da je v sedanjem trenutku mogoča pomembna redefinicija demokratičnega socializma kot dvostranskega gibanja. Ta dva aspekta sta: (1) omejevanje državne oblasti, moči kapitala in patriarhalnih oblik življenja nad civilno družbo s sredstvi družbenega boja, ki odpira nova področja avtonomije in s tem omogoča, da civilna družba deluje neodvisno; braniti civilno družbo pomeni obnoviti in okrepiti pluralizem z zakonom zagotovljenih in demokratičnih oblik družinskega, ekonomskega in družbeno-kulturnega življenja, ki so neodvisne od dometa in moči državnih institucij; in (2) omejiti in rekonstruirati politično-administrativne institucije in zato preoblikovati funkcije državnih organizacij v koordinatorje in regulatorje družbenih in med-družbenih oblik življenja.

Če bomo »demokratično pot v socializem« razumeli na ta način, se bomo izognili dobro znanim zablodam anarhizma in totalitarizma; krmarjenju med »liberterstvom« in »dirigizmom«. Ovgli bi predpostavko, da država lahko kdajkoli izpodrine civilno družbo ali vice versa in s tem obranili in obogatili sodobno liberalno načelo, da mora biti delitev države

in civilne družbe trajna značilnost vsakršne emancipirane družbene in politične ureditve, v kateri moč, spori in sprejemanje odločitev (ter torej historičnost sama) ne bodo več predmet zasebnega prilaščanja. S strateškega in teoretičnega stališča, drugače povedano, lahko demokratično pot v socializem gledamo kot razširjen in težaven proces decentralizacije oblasti nad odločanjem v pluralizem javnih sfer, ki so v domeni države in civilne družbe. V tem smislu bi lahko demokratični socializem dosegli le v tolikšni meri, kolikor bi bile politično-pravno-administrativne institucije sposobne braniti in financirati avtonomne javne sfere, uresničevati njihove zahteve ter posredovati v njihovih sporih in nasprotovanjih. (V tej luči je nujno ponovno proučiti izredno relevanten koncept »pristojnosti države«, ki sta ga nedavno razvila Skocpol in Nordlinger) Z drugimi besedami, državne institucije moramo videti kot nujen mehanizem za vzdrževanje odnosov z drugimi (regionalnimi in nacionalnimi) civilnimi družbami, nadalje kot mehanizem za omejevanje neizogibnih konfliktov med posameznimi interesi v okviru jasno definiranih pravnih meja in slednjič kot sredstvo, ki naj prepreči, da bi civilna družba postala žrtev novih oblik neenakosti in tiranije. Nasprotno, v takšni shemi bi množica javnih sfer (t.j. delavski sveti, stanovanjske kooperative, zavetišča za žene, neodvisni mediji komunikacije in zdravstveni centri) v okviru civilne družbe ohranile učinkovito moč nadzora nad svojimi političnimi »predstavniki«, omenjene politične oblasti pa bi bile za svojo upravljalno dejavnost popolnoma odgovorne suvereni javnosti. Skratka, brez institucionalnega jamstva za avtonomne javne sfere civilne družbe, bi participacija pri načrtovanju, skupno sprejemanje odločitev, samoupravljanje v produkciji in politična samoodločba postali prazne fraze; spodkopani bi bili »temelji javne svobode« (Hegel). Na drugi strani pa bi brez zaščitne, redistributivne in posredovalne funkcije države, boj za obrambo civilne družbe postal izoliran, razdeljen ali celo nosilec novih oblik neenakosti moči, premoženja ali družbenega položaja.

Pri pojmovanju prehoda v socializem na ta dvostranski način, želim poudariti, da običajno marksistično razumevanje civilne družbe zavračam kot skrajno neadekvatno. Seveda je s stališča marksistične tradicije fraza »socialistična civilna družba« v sebi protislovna, celo nesmiselna. (Poulantzasova polemika proti konceptu civilne družbe je značilen primer.) Predpostavlja se, da se pomen civilne družbe naša na določeno zgodovinsko obdobje. Porajajoča se z emancipacijo evropskih srednjih razredov v 16. in 17. stoletju, označuje »civilna družba« historično etabliirano prevlado buržuazije nad proletariatom, ki temelji na odnosu med

kapitalom in meznim delom. Kako torej, se je mogoče vprašati, lahko nekdo govori o »socialistični civilni družbi«? Marsikaj lahko odgovorimo na ta tip (marksističnega) vprašanja. Upam, da bodo prispevki o *Socialistični civilni družbi* osvetlili te različne vidike, od katerih je dva vredno omeniti že na tem mestu. Prvi zadeva omejene »sociološke« horizonte marksističnega pojmovanja sodobnih civilnih družb. Kot Jean Cohen prodorno prikaže v svoji študiji *Razred in civilna družba*, (upam, da bo, kot je obljubila, dala svoj prispevek k tej izdaji) marksistična teorija omalovažuje pomen razlike med državo in civilno družbo, zato, ker se nagiba k reduciranju države v obliko organizacije buržoazije. Dalje, na tej osnovi marksistična teorija heterogeno stratifikacijo, strukturo in socialna gibanja civilne družbe zlije v logiko in kontradikcije načina produkcije – kapitalističnega gospodarstva. Drugo stališče dopolnjuje argument J. Cohena. Ustaljeno marksistično pojmovanje koncepta civilne družbe pozablja, kot je še posebno poudaril Manfred Riedel, da se termin civilna družba ni izoblikoval z emancipacijo buržoazije (bil je dodobra razvit, na primer, že v srednjeveški politični misli); in kar je še pomembnejše, M. Riedel pokaže, da ima termin *cel niz* modernih pomenov, ki vsi zadevajo politični problem kako in pod kakšnimi pogoji lahko državno oblast ocenimo kot legitimno. V tej točki se z Riedlom popolnoma strinjam, zato bi se rad nekoliko dlje zadržal ob njej. Če govorimo o civilni družbi kot da je ekvivalentna kapitalizmu, s tem popačimo celotno tradicijo izjemno bogatih političnih diskurzov, ki so dosegli svoj vrh ob koncu 18. stoletja. Prepričan sem, da socialisti ne bi smeli dopustiti, da ta tradicija potone v pozabo. Vsekakor trditev, da naj se socializem redefinira kot *poglobljena* in demokratična transformacija delitve med civilno družbo in državo, pomeni predlog za obnovo zgodnjega modernezanjanja in ukvarjanja s civilno družbo in z »mejami delovanja države« (če si priključimo v spomin naslov Humboldtovega slavnega eseja iz zgodnjih let 1790). Od sredine 16. stoletja pa vse do zgodnjega 19. stoletja je teoretično ukvarjanje z omenjenim problemom zajelo širok spekter mislecev, od socialistov kot npr. Marxa, preko Hegla in drugih braniteljev ustavne monarhije, anarholiberalcev kot sta Godwin in Paine, feministk kot Wollstonecraft, konzervativcev, vključno Burka, Montesquieuja in Huma, do klasičnih liberalcev kot sta Hobbes in Locke ter zgodnjih mislecev v revolucionarni kalvinistični tradiciji kot sta Buchanan in Althusius. Ves ta spekter mislecev je značilno predstavil moderno državo kot različno od ne-državne sfere ali nedržavnega jedra: medtem ko je ne-državna ali družbena domena različno pojmovana, pa se državo pojmuje kot močnega aparat, ki omejuje ali spodbuja svobodo posameznikov in skupin ter negativno ogroža ali pozitivno stopnjuje razvoj sil, izvorno prisotnih v ne-državni ali družbeni sferi. Če obravnavamo liberalno tradicijo političnega argumentiranja, recimo, od Hobbesa do francoske revolucije, potem vidimo, da klasična liberalna tradicija ni poskušala samo zavarovati pogojev za kapitalizem, kot se to pogosto domneva na levi. Liberalizem se je ukvarjal s temeljnim (večnim?) problemom, kako uskladiti svobodo in ne-identiteto posameznika in skupin s političnim redom in represijo. Pojav tržnega gospodarstva, kot je klasični liberalizem zelo dobro razumel, se je zgodil pod zaščito moderne nacionalne države – institucije, ki si lasti monopol nad represivno oblastjo z namenom, da zagotovi varno osnovo za razcvet trgovine in izrabljanje premoženjskih ugodnosti, ki pripadajo lastnikom moškega spola. V skladu s takim razumevanjem je liberalizem često pojmoval državo ali politično skupnost kot dokončen aspekt kolektivnega življenja. Državo so imeli za produkt razuma, ki kolektivno racionalizira

zasebne interese ali strasti in s tem zavaruje nadzorovano in urejeno svobodo pred delovanjem gole sile in morebitnim neredom ali kaosom. Politični razum je potrjen določnemu tipu etatizacije: služi za dokazovanje upravičenosti popolnoma novega aparata anonimne moči, ki krepi svoj monopol nad sredstvi nasilja s sredstvi kolektivnega obdavčevanja, reguliranjem zunanje politike ter artikuliranjem in izvajanjem zakonov.

Liberalizem je predpostavljal, da je posledica moderne nacionalne države in brezpogojnega priznavanja njene suverene moči lahko – često je tudi bila – deprivacija moči njenih subjektov, vključno z razredom premožnejših moškega spola. Zato si je klasična liberalna tradicija, hkrati, ko je upravičevala suvereno moč moderne nacionalne države, prizadevala postaviti meje dometu in intenzivnosti njene potencialno represivne moči. Zgodovina liberalne politične misli po Hobbesu je, z drugimi besedami, zgodovina poskusa, da bi upravičili silo in pravico, moč in zakon, dolžnosti subjektov in pravice državljanov.

Eden izmed osrednjih elementov omenjenega liberalnega ukvarjanja z mejami delovanja države, je poskus diferencirati državni aparat od pred-državnega ali ne-državnega stanja. Mislim, da bi lahko v *Socialistični civilni družbi* posvetili nekaj prostora ponovnemu razmisleku o obrisih in značilnostih tega dihotomnega modela; predlagam, da bi ta prostor zapolnili z dvema odličnima esejema (Bobbio in Riedel), ki sta še vedno nedostopna angleško govorečemu bralcu. Omenjena eseja dokazujeta bogastvo in kompleksnost modernega liberalnega obravnavanja civilne družbe in mej delovanja države in – če smem na kratko ekstrapolirati zunaj njenega neposrednega okvira – izražata potrebo po razjasnitvi in analizi vsaj štirih različnih verzij poskusa razlikovanja države od ne-države:

1. Prva verzija (ki jo predstavljata Hobbes in Spinoza) pojmuje državo kot radikalno in sistematično negacijo naravnega stanja. Medtem ko je stanje pred-države včasih umevano kot relativno miroljubno (tako so ga razumeli zgodnji kalvinisti), pa ga vendarle najpogosteje označujejo kot izredno nestabilno in antisocialno, kot stanje nenehne vojne. Država dobi svojo legitimnost ali mandat, da uniči naravno stanje vojne s procesom pogodbenega dogovora med njenimi prestrašenimi prebivalci.
2. Skladno z drugo tendenco (Pufendorf, Locke, Kant, fiziokrati), mora naravno družbo ohraniti in upravljati država, katere funkcija ni, da zavzame mesto naravnega stanja (kot v modelih, ki jih predlagata Hobbes in Spinoza), temveč, da je instrument družbe in kot taka aktualizira ali dopolnjuje svobodo in enakost te družbe. Kot pravi Kant, prav mogoče je, da obstaja družba v okviru naravnega stanja, vendar to ni civilna družba (*bürgerliche*) t.j. ureditev, ki z javnim pravom varuje in jamči za interese vseh subjektov. Spričo poudarka na ohranjanju in dopolnjevanju naravnega stanja, druga verzija tipično zabriše razliko med civilno družbo in državo (Locke, na primer, uporablja latinski pomen *societas civilis*, da bi opozoril na politično družbo in s tem na državo in ne na stanje pred-države).
3. Tretjo verzijo, ki pripelje Pufendorf – Lockov model skoraj do meje je moč jasno razbrati iz Painovega odgovora na Burkova *Razmišljanja o revoluciji v Franciji*. Tu je država pojmovana kot nujno zlo, naravna družba pa kot absolutno dobro. Država ni nič drugega kot delegiranje oblasti v skupno dobro celotne družbe. Bolj ko je civilna družba popolna, bolj uravnava sama svoje zadeve, manj je razlogov za vladno; obstaja obratno sorazmerje med *société libre, gouvernemente simple* in *société contrainte, gouvernement compliqué*. Zvemo, da obstaja naravno nagnjenje k družbi, ki je obstajala pred državo in ki z vzorci medsebojne odvisnosti in

recipročnega interesa oblikuje mrežo skupnih interesov, kar prispeva k obči varnosti in miru.

4. V skladu s četrto verzijo (Hegel), je naloga države, da ohranja in transcendirata civilno družbo, ki ni pojmovana kot naravno stanje svobode (kot v modelih Hobbesa, Locka in Paina), temveč kot zgodovinsko oblikovana urejenost etičnega življenja, ki vključuje gospodarstvo, družbeno interesne skupine ter javno izvajanje civilnega prava in uresničevanje »blagostanja«. Država ni radikalna negacija družbe v nenehni vojni (Hobbes), niti instrument, ki dopolnjuje civilno družbo (Locke), temveč nov moment, ki vsebuje in ohranja ločenost civilne družbe z namenom, da jo preoblikuje iz »formalne vsesplošnosti« v »organsko realnost«. Civilna družba zahteva in zagotavlja nujne pogoje za samostojno suvereno državo, ki povečuje prvine civilne družbe v samodoločujočo celoto ter s tem privede etično življenje do vseobsegajoče, višje harmonije. Država lahko ohrani svojo svobodo le tako, da civilno družbo prizna in jo hkrati zadrži v podrejenem položaju.

S tretjo in četrto verzijo doseže zgodnje moderno razpravljanje o ločitvi in medsebojni odvisnosti civilne družbe in države nekakšen vrh. Kasneje prično te debate upadati in končno prenehajo. Politična misel je tekom 19. stoletja in z nadaljevanjem v 20. stoletje, začela privzemati mit kolektivne harmonije, s tem ko je mobilizirala samo sebe, s ciljem razgraditi in preokreniti dosežek modernosti: t.j. diferenciacijo družbenega življenja in državnih institucij. To stremljenje k organski harmoniji, ki je po mojem mnenju globoko prežemalo razprave v okviru socialističnih tradicij, obsega dve verziji. En tip organicizma najdemo v pisanjih Marxa in Engelsa, anarhistov, Comta in St. Simona ter kot dokazuje Gouldner pri mnogih drugih v okviru socialistične tradicije. Njihova verzija mita o kolektivni harmoniji razširja horizont modela št. 3 s tem ko zagovarja tezo o (neizogibnem in možnem) odmiranju države. Skuša se dokazati, da so bodoče oblike družbene ureditve, ko se emancipirajo od vpliva države in drugih preživelih ali parazitskih oblik moči, sposobne doseči homeostazo, v kateri se bodo njihovi medsebojno odvisni elementi nagibali k relativno stabilnemu, samourejšajočemu se ravnotežju. Napredek se ne pojmuje več v smislu, da država varuje družbo; nasprotno, napredek je odvisen od osvoboditve spontanosti in od miroljubnih družbenih odnosov, doseženih z odpravo države. Drugo verzijo doktrine o kolektivni harmoniji je navdihnili prav nasprotna podmena. Ko sledimo pogojem modela št. 4 še dlje od Hegla, vidimo, da model predpostavlja, da država lahko in naj tudi bi, odpravila družbo. Obstoječo civilno družbo pojmuje kot področje nereda, dominacije ali korupcije, ki mora biti spričo tega regulirano, prevladano in izničeno s superiorno racionalnostjo in redom, ki jo zagotavlja država.

Obe verziji mita o kolektivni harmoniji sta v socialistični tradiciji močno prisotni. Običajno sta označeni kot samoupravni socializem in državni socializem. Prvi poudarja kot končni cilj odpravo države s sredstvi razrednega boja, ki se sproži zunaj države. Na osnovi (skrajno vprašljive in prav gotovo zavajajoče) predpostavke, da lahko vse pomembne konflikte moči v končni fazi reduciramo na razredne antagonizme, vlada pojmovanje, da se v vsakem primeru v pogojih »avtentičnega« socializma (a) ne bodo pojavili resni konflikti na področju interesov med posamezniki ali skupinami in zato upravljanje s produkcijo in distribucijo blaga in uslug ne bo odvisno od politične oblasti in njenih mehanizmov za poravnavanje in odpravljanje konfliktov; (b) da bo vse odločitve o javnih zadevah, ne glede na to kako majhne in nepomembne so, sprejemala neposredno, na demokratičen način skupnost kot celota. Predpostavlja se, da bi bili katerikoli konflikti med različnimi interesi, ki bi v takih pogo-

jih preostali, v primerjavi s sedanjimi konflikti, lažje poravnani. Ločena politična telesa za sprejemanje sporazumov, kompromisov ali urejanje konfliktov, bi bila tako odveč. Država bi, tako kot rokodelska obrt, postala zgodovinska zanimivost, ki bi jo nadomestilo rutinirano knjigovodstvo in »urejanje zadev«. Ločevanje med subjektom in objektom zgodovinskega procesa bi bilo končno prevladano; družbeni odnosi (ali »urejena družba« kot jih pojmuje Gramsci) bi postali pošteni, odkriti in poenoteni zahvaljujoč združenim posameznikom/producentom, ki bi prevzeli skrb za svoj življenjski razvoj.

Druga socialistična verzija stremjenja k organski harmoniji, državni socializem, poudarja, da je potrebno politično vključiti in regulirati civilno družbo od zgoraj. Od boljševiske revolucije dalje, je imel državni socializem v tem pogledu globlji vpliv, seveda če ga primerjamo z njegovo nasprotno obliko – samoupravnim socializmom. Značilno za zagovornike državnega socializma je mnenje, da je država (sposobna postati) živo utelešenje in varuh občin interesov. Zdi se, da je etična superiornost države nad vsemi posameznimi interesi kristalizirana v zavesti funkcionarjev in političnih vodij: zdi se, da so samo oni sposobni identificirati svoje posebne interese z občimi interesi (»osvoboditev delavskega razreda«, »boj za izgradnjo socializma«, »svoboda in enakost za vse državljane«, itd) in da s tem omogočajo sintezo splošnega dobrega z aspiracijami in bojem določenih slojev v politični ureditvi. Država je vseobči interes.

V okviru socialistične tradicije običajno vlada prepričanje, da sta samoupravni socializem in državni socializem diametralno nasprotna politična ideala in strategiji. Nasprotje med obema tendencama se pojmuje kot samo po sebi očitno: za državni socializem je bistvo socializma odprava razredov posredno z nacionalizacijo lastnine; na drugi strani pa samoupravni socializem izpostavlja socializem kot »svobodno asociacijo neposrednih proizvajalcev« (Engels). Nedvomno ostrine in pomembnosti teoretičnih in praktičnih nasprotij med obema varijantama socializma ne bi smeli zavestno zmolčevati. Meje točke teh razprav so dobro znane: spor med Bakuninom in Marxom v Prvi internacionali; Sorelov napad na program politične revolucije (t.j. revolucije, ki jo podpira partija); kritika Rose Luxemburg, namenjena Leninu; odpor anarhosindikalistov predlogu Trockega za nacionalizacijo sindikatov; itd. Zavedajoč se tega svarila in opomina, bi vendarle izrazil mnenje, da so omenjeni konflikti med »liberterstvom« in »dirigizmom« zastavljeni v okviru temeljitejšega soglasja, ki zadeva končni cilj družbenega poenotenja, to je v skupnem pričakovanju konca družbenega razlikovanja ter političnih antagonizmov in konfliktov (Omenjeno soglasje o možnosti homeostaz je moč razbrati iz eklektične kombinacije liberterskih in etatističnih podmen v določenih /r/evolucionalnih modelih postopnega prehoda v socializem, na primer v teoriji diktature proletariata). Gledano v tej luči, se razprave v okviru socialistične tradicije preteklih stopetdesetih let nanašajo predvsem na sredstva: nesporna in zato molče priznana ostaja ideja, da je v neki končni točki ter mnogim spoznanim in nepredvidenim oviram navkljub, emancipacija človeštva mogoča z odpravo razrednih razlik, z doslednim presejanjem razlike med civilno družbo in državo, čemur sledi usklajevanje in poenotenje osebne ter kolektivne eksistence vsakega posameznika in skupine.

Kot dobro veš, je natančno tovrstna ideja močno prisotna v Marxovi razpravi o civilni družbi in državi, katere vpogleda in slabosti bodo po mojem pričakovanju podrobneje obravnavali nekateri sodelavci *Socialistične civilne družbe*. Marx je opozoril, da so moderne družbe edinstvene v tolikšni meri, kolikor učinkujejo na »ločitev« politične stratifikacije

od družbene stratifikacije. Posledica tega je, da producirajo podrazdelitev človeštva na razrede in hkrati razcepijo identiteto vsakega posameznika v zasebnega, egoističnega državljana in javnega državljana. Marx je poudaril, da je imela fevdalna družba neposredno političen značaj, v tem, da so elementi civilnega življenja (lastnina, družina, oblike dela) navzeli obliko zemljiškega posestništva, stanov in cehov. »Odvreči breme političnega jarma« je geslo modernih družb. Civilna družba – po Marxu ozko pojmovana kot sfera potreb, dela, zasebnih interesov in zasebnih pravic – je osvobodjena politike in postane temelj in pogoj države.

Marxovi argumenti so tu samo načeti, vendar mislim, da je jasno, da se Marx s priznavanjem pomembnosti moderne razlikovanja med civilno družbo in državo, pridružuje štirim modelom, ki sem jih orisal na prejšnjih straneh. Vendar Marx resno nasprotuje vsakemu od omenjenih poskusov, da bi razlikovali državo od ne-države. V nasprotju s prvimi tremi modeli, na primer, Marx pravilno predstavi civilno družbo kot zgodovinsko posledico in ne kot naravno dano stanje stvari. Moderne, z državo garantirane družbe, se ne prilagajajo večnim naravnim zakonom ali nekakšni »naravni nagnjenosti k družbi.« (Paine). So historično determinirane družbe z značilnimi posebnimi oblikami produkcije, družbenih odnosov, razredne delitve in razrednih bojov ter odgovarjajočimi politično-pravnimi mehanizmi. Če te politično-pravne mehanizme določa družba – kot Marx napačno predpostavlja – država ni racionalno dogovorjen in nepristranski aparat, ki bi bil univerzalne narave. V nasprotju z omenjenimi tremi modeli, ki vsi predpostavljajo, da je država ločena enota, ki uteleša obče interese in nepristransko vlada nad podrejeno civilno družbo, je država v bistvu represivna institucija, ki odraža in krepi posebne, zgodovinsko specifične interese. Moderna država je buržoazna država, instrument moderne razredne dominacije: v skladu s slavnim prvim stavkom prvega dela *Kapitala*, je »koncentrirana in organizirana sila družbe«. Slednjič (tu Marx nasprotuje modelu št. 4) moderna država nikakor ne transcendirata civilne družbe, kot da bi lahko združevala njene elemente v višji etični harmoniji, ki zagotavlja enakost in svobodo. Moderna država je zgodovinsko specifična, represivna in podvržena, kot organizacija – instrument, družbene moči buržoazije. To je seveda vzrok za Marxovo prepričanje, da anatomijo moderne države in civilne družbe lahko raziskujemo samo s preučevanjem politične ekonomije. Država je sekundaren fenomen, odvisen od moči in virov civilne družbe. Torej je civilna družba, in ne visoko doneče drame, ki se ukvarjajo z knezi in stanovi, resnični vir in gledališče moderne zgodovine; tako kot dokazujejo *Grundrisse*, so »politične razmere zgolj uradni izraz civilne družbe«.

Omenjena podrejenost države civilni družbi nam pokaže ključ, zakaj, v nasprotju z vsemi štirimi, zgoraj omenjenimi modeli, Marx pojmuje moderno ločitev države in civilne družbe kot prehodni pojav. Marx sprejme razliko med civilno družbo in državo, vendar tako, da zanika njeno trajnost in nujnost. Moderna civilna družba producira univerzalen subjekt – objekt, proletarijat, katerega odpor bolj in bolj definira pred-državno civilno družbo, ne kot vojno vsakega proti vsem (kot v določenih verzijah modela števil. 1), temveč kot prizorišče antagonizmov in konfliktov med razredi. Marx ni uspel preučiti ali zmage proletariata, s prevladanjem buržoazne in privatno lastniške dominacije, lahko pripeljejo do radikalnih reform države ter do demokratične obnove in ohranitve civilne družbe z dominirajočim značajem. Nasprotno, prepričan je, da te zmage proletariata vzpostavljajo možnost za reabsorbiranje državne moči nazaj v žive sile družbe, osvobodjene buržoazne dominacije. Le s to transformacijo civilne družbe in prevladanjem dualizma buržoazne

civilne družbe in *represivne države* – kot je Marx dokazoval v času *Židovskega vprašanja* – bi lahko proletarijat izpolnil svojo emancipacijo. S tem bi lahko prepoznal in organiziral svoje lastne sile v stabilno in harmonično celoto družbenih sil.

Omenjena marksistična formulacija je seveda imela zelo velik in čestopladen vpliv na socialistično politično tradicijo. Na tem mestu se ne morem spuščati v to. Želim le reči, Paul, da sem globoko prepričan, da moramo enkrat za vselej zavrniti eksplicitno zavezanost omenjenih formulacij mitu kolektivne harmonije in homeostaze. Če naj ponovno pretehtamo demokratično pot v socializem kot proces poglabljanja (in ne kot Marx predpostavlja, kot proces odprave) razlike med civilno družbo in državo, potem moramo vzpodbujati razprave o nezadostnosti marksistične teorije civilne družbe in zato poskušati ponovno pretehtati odnos med Marxom in zgodnjimi liberalnimi razmišljanji o moderni civilni družbi in mejah delovanja države. V 20. stoletju so bile tovrstne razprave precej redke in omejenega obsega – obstaja nekaj izjem, ki vključujejo Lukacsove komentarje o mladem Heglu, Gramscijevo teorijo o civilni družbi ter bolj sholastično primerjalno razpravljanje (Ritterja in drugih) o vsebini Marxove in Heglove teorije sodobnosti.

Prepričan sem, da je potlačitev sodobnih problemov civilne družbe in države zgolj začasen pojav, pravzaprav obstajajo dovolj močni pokazatelji, da so vprašanja o odnosu med civilno družbo in državo ponovno v ospredju dnevnega reda sodobne politične misli in družbenega boja. Na to misel me navaja kar nekaj (dejansko sedem ali osem) vzrokov, ki jih bom opisal v nadaljevanju. Vsakega izmed vzrokov bi moral razumeti kot »vzrok« v dvojnem smislu: naznačuje empirični vir sedanjega poloma mita kolektivne harmonije in veliko relevantnost predmeta civilne družbe ter mej državnega delovanja za normativna in strateška izhodišča socialistov in ostalih. V preostalem delu pričujočega pisma bi zato rad pokazal, da koncept socialistične civilne družbe ni zanimiv zgolj teoretično, ampak da sproža vprašanja, ki so v sedanjem obdobju politično silno pomembna. Omenjena vprašanja bodo, upam vsaj, imela vidno mesto v *Socialistični civilni družbi*.

Za začetek: primernost teorije o socialistični civilni družbi je za avtoritarne režime državnega socializma dovolj očitna, zato bom skušal biti kar se da kratek. V teh režimih t. i. »realnega socializma« – kot so pokazali Kolakowski, Arto, Touraine in drugi – ponovno oživljanje zanimanja za možnost »razdvajanja« civilne družbe in države pogojuje dejstvo, da si država prizadeva določevati, omejevati, pomirjati in včasih terorizirati življenje od družine do tovarne, od zibelke do groba. Temeljna ekonomska, politična in kulturna sredstva so monopolizirana s strani hierarhično organizirane, birokratskega aparata – državne oblasti, pod nadzorstvom Partije – ki si močno prizadeva onemogočiti rast zunanjih centrov moči. Državna birokracija se legitimira s sklicevanjem na suverenost partijske oblike in ima globalno, četudi od krize prizadeto, naravo: vlada nad celotno družbo in temelji na izginotju in potlačitvi avtonomnih sfer družbene akcije. Vsi posamezniki in skupine se pojmujejo, kot da so last države. Celotna družba je, kot Bahro korektno ugotavlja, absorbirana v kristalno strukturo države. Mit kolektivne harmonije naj bi vladal absolutno. Kdorkoli v takšnih razmerah brani civilno družbo, postane žrtev dobro znanih metod: stalnega nadzorstva, zasliševanja, hišnih preiskav, spektakularnih procesov, bajonetov, dolgotrajnemu zaporu, prisilni emigraciji ali nasilju »neidentificiranih brutalnežev« v usnjenih jopičih. Neuspehi izpopolnjenega državnega nadzora so zamaskirani z dobro znanim Orwellianskim jezikom, ki skuša obvladovati vse koticke vsakdanjega ži-

vljenja; za zakonite prizive za obrambo družbe pravijo, da so v nasprotju z razrednim pristopom do zakona; nesreče v jedrskih elektrarnah imenujejo zastoj v obratovanju; vojaške prevrate predstavljajo kot zaščito svobode proti izkoriščanju; naraščanju cen pravijo prilagajanje cenovnim razmerjem in ko se okrajni partijski sekretar do smrti zapije, ga hvalijo, da je žrtvoval življenje v boju za socializem.

Pričakujem, da bo kar nekaj prispevkov v *Socialistični civilni družbi* (med njimi Vajda in Arto) kritično raziskalo meje te oblike socialističnega absolutizma. Posebno me zanima kontradikcija, prisotna v teh režimih, ki s prizadevanji, da bi onemogočili in uničili vse avtonomne javne sfere od zgoraj, producirajo nove legitimizacijske, planske in gospodarske težave ter s tem ustvarjajo nove razpoke med civilno družbo in državo. Ta kontradiktorna tendenca je še posebno očitna v srednji Evropi, kjer gibanja za demokratično civilno družbo postajajo trn v peti realnega socializma. Ta gibanja ne zahtevajo zase državne oblasti, le zaščito proti njej in sicer preko demokratičnega ravnotežja in kontrole. Zavračajo misel, da bi ustanovili politično stranko, ampak se zavzemajo za to, da bi uvedli pluralizem samoupravnih skupin, ki lahko branijo civilno družbo pred vseobsegajočo močjo in dometom države. To gibanje za demokratično civilno družbo prihaja od spodaj in kot kaže (npr. na Madžarskem) se vzdržuje z lastnimi sredstvi. Gibanje dokazuje, da je absolutna oblast države dovolj močna le, če se je civilna družba, reducirana in potisnjena »v varno zavetje mišje luknje« (György Konrád), boji; kakor hitro se civilna družba otrese strahu, ta absolutizem zelo hitro izgubi oblast. Ta dinamika je najbolj očitna v poljskih dogodkih, katerih zgodovinska novost je v boju, ki ga vodijo delavci, za vzpostavitev civilne družbe nasproti absolutistični državi. V tem oziru so poljski dogodki razvodje v politiki srednje Evrope in za zahodne socialiste prav gotovo dovolj relevantni; Patrick Wright (ki načrtuje prispevek o Hellerju v *Socialistični civilni družbi*) dokazuje, da zanimanje zahodnih socialistov za civilno družbo potencialno ogroža celotno idejo »Vzhodne Evrope«, ki si je v preteklih desetletjih nenehno lastila pravico, da poskuša diskreditirati vse zahodne socialistične iniciative, oziroma še jasneje: da prepreči vsakršno odstopanje od »blokovega« načina razmišljanja. Solidarnost ni anticipirala niti novega tipa »dirigizma«, niti ponovne vzpostavitve kapitalizma, niti odmiranja države. Njen cilj je bil (in ostane), kot je pojasnil Kuron, družba, ki se sama organizira kot pluralistično demokratično gibanje zunaj meja totalitarnih državnih institucij.

Poleg razprav o demokratičnih alternativah avtoritarnemu državnemu socializmu, načrtujem, da bi v *Socialistični civilni družbi* posvetili precejšnjo pozornost perspektivam za socialistično civilno družbo v okviru dežel poznega kapitalizma. Nedvomno je eno izmed pomembnih vprašanj, ki naj bi ga raziskali, kvalitativna razlika med družbeno ureditvijo državnega socializma in poznega kapitalizma. V prvem je civilna družba kot sem skušal razložiti, neprestano na tem, da izumre; njeno institucionaliziranje od spodaj je inherentno nevaren proces, ki mu z vseh strani grozijo partijski funkcionarji, psihiatri, vojska, tajni agenti in ljudje, ki so vzeli zakon v svoje roke. V družbah poznega kapitalizma, pa nasprotno, eliminacija razlike med družbenim in političnim življenjem še ni postala realnost. Vztrajnost parlamentarnih demokratičnih mehanizmov, možnosti ustanavljanja neodvisnih organizacij in sistematični antagonizmi med kapitalistično in državno birokracijo, na primer, jamčijo, da se te družbe ne približujejo sistemom državnega socializma. Medtem ko civilno družbo vedno bolj ogroža delovanje držav in korporacij, njena vztrajnost in obstoj vsaj olajšujeta poskuse za obnovo in razširitev njenega demokratičnega dometa in

moči. Skratka, v razmerah poznega kapitalizma družbeno vrenje obstaja in ga ni potrebno začeti na novo.

Ta odločilna razlika med režimom poznega kapitalizma in avtoritarnim režimom državnega socializma ima pomembno historično dimenzijo, kot so poudarili Koselleck, Lottes, Tilly in drugi (veljalo bi razmisliti o vključitvi vzorcev njihovega pisanja v *Socialistično civilno družbo*). V sodobni zahodni Evropi je bila oddvojitve civilne družbe in države rezultat boja za politično premoč, ki so ga vodili modernizatorji države (le-ti so pomagali ustanoviti civilno družbo »od zgoraj«) in posledica dejavnosti določenih interesov (buržuazni lastniški razredi, industrijski proletarijat in druga socialna gibanja), ki so pomagali pri osnovanju neodvisno organiziranih – četudi ne vedno demokratično strukturiranih – sfer družbene moči. V srednji Evropi je bila vsaj pred letom 1917 celokupnost države, razredov in družbenih dejavnikov, spričo dejstva, da so povsod prevladovalе državne institucije, precej drugačna. Z izjemo kratkega obdobja socialnega vrenja med obema vojnama (izraženega v pluralizaciji družbene moči in rasti parlamentarnih mehanizmov, kot v Češkoslovaški), se v srednji Evropi po letu 1948 perpetuirala etatizem. Nova oblika državne oblasti, ki jo nadzoruje partija, ni samo dokončno porušila obrise stare družbe, temveč je tudi sistematično onemogočila in uničila nove institucije družbene avtonomije.

Upoštevajoč to temeljno razliko, bi se rad vrnil k razlogu, zakaj se tema civilne družbe in meja delovanja države vrača v center sodobne politike sistemov poznega kapitalizma. Ponuja se kar nekaj razlogov, ki so vsi na določene načine povezani z razpadom povojne ureditve in očitnih volilnih in političnih neuspehov družbenih in ekonomskih reform modela države blagostanja. Posebno v rokah svojih socialdemokratskih zagovornikov je ta dirigistični model predpostavljal, da je državna oblast najpomembnejši in prav gotovo nepogrešljiv pogoj za politične in družbene spremembe; predpostavljalo se je, da bi bolj kooperativne, demokratične in egalitarne oblike življenja lahko dosegli le, če bi izkoristili usmerjevalno sposobnost države v ekonomskih, družbenih in zunanje političnih zadevah. V preteklih desetletjih je model države blagostanja zajela precejšnja negotovost. Povsod, z vseh strani, se kopičijo napadi na ortodoksno politiko države blagostanja: na področju stimuliranja privatnih investicij, na področju zmanjševanja brezposelnosti, zagotavljanja »obrambe države« in zadovoljevanja različnih socialnih potreb. Vse, kar se je v zvezi s to politiko v preteklih štirih desetletjih zdelo urejeno in določeno, je postalo sporno – kot kaže izvolitev vlad Thatcherjeve, Reagana in Kohla. Pogoji za mednarodno stabilnost in donosno ekonomsko rast, na katere so se v tem obdobju zanašale vse zahodne evropske in severno ameriške države blagostanja, so resno erodirali. Hkrati s tem so intervencije države blagostanja postale predmet novih oblik rednega in političnega odpora. V sedanjem trenutku se le redki voljni državi blagostanja napovedati gotovo prihodnost.

Ta razkroj povojne ureditve nas po mojem mnenju v tem trenutku sili k ponovni proučitvi civilne družbe ter meja državnega oblikovanja politike in administracije. Razmislimo za začetek, o pomembnem uspehu Nove desnice pri populariziranju ideologije »svobodne« – družinske in patriotske – družbe, ki se mobilizira proti »birokraciji« in proti združitvi »javnega« in »privatnega« sektorja, ki jo inicira država. Skladno s to ideologijo, državno zaščiteno svobodni trg dovoljuje nastanek raznovrstnih organizacij: dobičkanosnih, dobrodelnih, patriarhalnih, »kooperativnih« itd. V nasprotju s tem pa posplošena državna regulativa (ki temelji na obdavčenju) zavira nastajanje različnih tipov organizacij. Državna regulativa prisili posameznike in skupine, da se spri-

jaznijo z administrativnimi metodami za oblikovanje politike in vzdrževanje uslužnostnega sektorja; na ta način jih prikažja za sredstva, ki omogočajo samo-organiziranost in medsebojno pomoč.

Povsem na dlani je, da omenjene ideološke inovacije Nove desnice niso zgolj regresivne in da jih ni mogoče zadržati in brzdati s samozavestnimi in nostalgичnimi pozivi na social-demokratski konsenz povojne ureditve. V Veliki Britaniji, na primer, se laburistična stranka in sindikati, v svojo škodo, na počasen in boleč način učijo na tem primeru. Z delno upravičenostjo so ideologi Nove desnice uspešno spodbudili razprave o mejah delovanja države. Zato njihovega bogatega, četudi teatralnega, besednjaka (npr.: »svodoba izbire«, »pravice posameznika«, »družina«, »medsebojna pomoč«) ni moč niti ošabno zanemariti niti pustiti, da ostane neraziskan. Ironično, pozivi Nove desnice nas opominjajo, da so teoretične razprave in borba za moč nad tem, kdo bo nasledil in transformiral tradicijo civilne družbe zakasnele in istočasno nujne za obstoj demokratičnega socializma. Če sem bolj optimističen, bi prerokoval, da se bo novo desničarsko zagovarjanje svobodnega trga in močne države izjalovilo, kajti ideološko slavljenje civilne družbe kontra državi, značilno za Novo desnico, bi lahko postalo stvarno le s socialistično civilno družbo. Po mojem mnenju lahko samo socialistična tradicija – in ne Nova desnica – legitimno nasledi in brani ideale pluralizma, strpnosti, omejevanja državne oblasti, individualizma in demokratičnih pravic.

Z drugimi besedami, kapitalistično usmerjeno gospodarstvo in moška dominacija v okviru družine – dva aduta v rokah Nove desnice – še zdaleč ne predstavljata popolne uresničitve principov civilne družbe, kakor sem jih definirala. Kapitalizem in patriarhalnost sta močno deformirala te principe sodobnega življenja. Iz tega sledi, da predstavlja demokratično socialistično gibanje, ki skuša omejiti moč države in odpraviti patriarhalnost ter privatni kapital, s tem ko ohranja in pogloblja ločitev civilne družbe in države, v dokončnem smislu *uresničitev* in ne zanikanje ali radikalno negacijo t. i. »buržoaznih« principov civilne družbe, ki so se razvili v 17. in 18. stoletju.

Razpad povojne ureditve prispeva k ponovni oživitvi polemik o civilni družbi še iz drugega razloga, povezanega z izrazitim porastom socialnega značaja politike v razmerah socialne države. S tem se ne pridružujem Novi desnici, ki nenehno poudarja, da država zmanjšuje moč »svobodnega« trga. Bistvo problema je širše. Posledica mnogovrstnih intervencij države v sferi civilne družbe, tako vsaj sklepam, je v tem, da je državna oblast v družbi razširjena širše in tanjša. Ko ni več institucionalno ločen od svojega družbenega okolja, postane politični sistem izredno diferenciran in zato potencialno bolj ranljiv za oporekanja interesnih skupin; za aktivni odpor ali odpoved sodelovanja – ne le s strani kapitala in Nove desnice, temveč tudi s strani organizirane delovne sile, alternativnih političnih strank in novih družbenih gibanj.

To »odmiranje« koherentnega in striktno definiranega aparata državne oblasti (razvoj, zabeležen teoretično v naraščajočem razočaranju v zvezi s predpostavko, da je kapitalistična država enotno telo) vsebuje dve zelo pomembni implikaciji za demokratično socialistično politiko. Gledano z negativne plati lahko rečemo, da so dirigistične strategije socialistične preobrazbe ne samo nezaželeni – kot poudarjajo ideologi Nove desnice – ampak so vrh vsega tudi neučinkovite in nerealistične. Politično-administrativni sistem je postal tako zelo diferenciran in kompleksen, da ne obstaja en sam center državne oblasti, ki bi ga lahko »zavzeli« in uporabili za radikalno transformacijo družbenega in ekonomskega življenja. Pozitivno je, da izredno diferen-

ciran in neznaten značaj intervencij socialne države omogoča, da v sedanjem obdobju oživljajo neetatistične strategije socialističnega odpora in preobrazbe. Znatno porast domiselnih programov »mestnega (komunalnega) socializma« – takšnih kot obstajajo v okviru Greater London Council (Veliki londonski svet) – nam služi kot dokaz za omenjeno trditev. Te oblike nam ne kažejo zgolj dejstva, kako ne zadostuje, da »socialno državo« na mah »zgrabimo« na enem mestu. V kolikor ta država prodre v domala vse sfere civilne družbe, postane jasno, da lahko je in mora biti družbeni odpor do njene napačno formulirane, nepravilne in čisto represivne politike prav tako povsod prisoten. »Parlamentarne poti« ni mogoče več imeti za prednostni način, ki zavzema osrednje mesto v socialistični politiki. Posebno na obrobjih socialne države – na primer na nivoju »lokalne države« – je precej lažje razviti kompenzatorično mrežo demokratične komunikacije in mobilizacije, posebno še, ker lahko v veliki meri izkoristimo nasprotja in vrzeli v politiki te države. Na teh področjih civilne družbe so birokratske *državne* institucije dojemljive in izredno ranljive za *družbene* inicijative uporabnikov in delavcev. Spriču razširitve področja delovanja in naraščajoče moči omenjenih državnih institucij, postajajo le-te bolj dovzetne za redefinicijo in preobrazbo, ki bi jo sprožili delavski sveti, zdravstvene in stanovanjske kooperative, sosedske organizacije in druge demokratične ljudske institucije.

Nedvomno te sfere demokratične avtonomije in iniciativ v prid »mestnega (komunalnega) socializma« ne zagotavljajo avtomatično bolj decentraliziranih, horizontalno strukturiranih in egalitarnih vzorcev družbenega življenja. Prav tako je gotovo, da ti vzorci družbenega življenja potrebujejo za svoj obstoj in razvoj aktivno politično zaščito, odgovarjajoča finančna sredstva in pravno priznanje. Vendar le pojav teh novih socialističnih iniciativ usmerja pozornost k paradoksnemu izidu štiri desetletja trajajoče politike, ki jo je vodila socialna država. Ta paralizirajoča politika ne postaja ranljiva le za reakcionarni pohod Nove desnice. Prav tako omogoča pojav novega tipa demokratičnega socializma, ki bi lahko uspešno izrazil dvom o starem neugodnem kompromisu med kapitalistično produkcijo in administrativnim nadzorstvom in kontrolo. Z drugimi besedami, reformna politika socialne države ima nenaraven učinek – razkriva svojo lastno ideologijo. Spodbuja družbeni in politični boj za razvoj novih oblik medsebojne pomoči v okviru socialistične civilne družbe, ki se mobilizira proti moči privatnega kapitala in intervencionistične disciplinirane države.

Nisem omenil še problema političnih strank; rad bi se navezal na to vprašanje, kajti tesno je povezano s teorijo socialistične civilne družbe. Kot veš, je Paul Széclény – ki bo, upam tako, dal svoj prispevek k *Socialistični civilni družbi* – posebno za režime državnega socializma poudaril naslednje: če socialisti dvomijo o nujnosti enopartijskega (ali avantgardnega) modela, so prisiljeni načeti vprašanje civilne družbe. Zanimivo je razmišljati, ali je moč drugo verzijo te enačbe aplicirati na dežele poznega kapitalizma. Dvomi o oligopolistični politični stranki, kot dominantni in najbolj zaželeni obliki demokratične participacije množice, spodbujajo tovrstna razmišljanja. V obdobju prve polovice 20. stoletja so tri, medsebojno povezana politična dogajanja povečevala možnost za ta tip strankarskega modela: splošna razširitev volilne pravice; parlamentarizacija vladanja; formalno priznavanje sindikatov. Omenjena dogajanja so preko oligopolističnega tekmovanja med obsežnimi birokratskimi organizacijami pripomogla k zagotavljanju participacije mase, čeprav so prav te oblike same in njihov medsebojni odnos očitno služili za brzdanje in omejevanje vrste možnih javnih zahtev in sporov. Politično strankarski sistemi, ki funkcionir-

rajo kot »vratarji« med civilno družbo in državo, so delovali, kot ugotavlja Macpherson in drugi, tako da so usklajevali interese med demokracijo mase in kapitalizmom; med splošno –enako volilno pravico in dejanskim ohranjanjem nepravilne družbe. Z drugimi besedami: oligopolitični strankarski sistemi po obliki generiranja in usklajevanja javnih zahtev, kakor tudi po vsebini zahtev, ki se lahko uvrstijo na javni dnevni red, služijo vse močnejšemu »neodločanju«.

Zdi se, da v sedanjem trenutku številni dejavniki delujejo v smeri spodkopavanja tekmovanja med strankami kot prevladujočega načina participacije mase v sistemih poznega kapitalizma. Treba je priznati, da delujejo ti dejavniki zelo neenakomerno (primerjaj dinamizem strategije »nestrankarske stranke«, ki jo vodijo »zeleni« in globoko emocionalno navezanost britanske levice na laburistično stranko).

Vendarle so močno vplivali na to, da so se postavile številne zahteve po »družbenem prostoru« zunaj in izven birokratskega strankarskega modela (dogajanje, ki mimogrede, postavlja na kocko neo-gramscijsko zagovarjanje strankarskega modela). Posledica tega je relativen odmik od političnih strank kot pomembnega žarišča javnih debat in ustvarjanja konsenza: na nivoju ljudstva se razvija občutek, da so vratarji med državo in civilno družbo restriktivni ter pristranski in premalo dostopni za demokratično kritiko od spodaj in od zunaj. Najpomembnejši dejavniki, ki stojijo za tem razvojem dogodkov so (a) nadomestitev teritorialno definiranih političnih situacij z formalnimi (tj. korporativističnimi) oblikami prezentacije; (b) deaktivizacija navadnega članstva, ki jo je povzročila birokracija in profesionalizacija strankinega vodstva in rekrutiranja; (c) transformacija vladajočih strank v javnomnenjske predstavnike za stike s posameznimi deli vladne eksekutive, ki pa je v bistvu le pod nominalnim nadzorom; in (d) uveljavitev modela, ki ga je Kirchheimer imenoval »vsakogaršnja« stranka. Zanj je v prvi vrsti pomembno »pridobiti večino«, ob tem pa producira selektivno slepoto za sporna vprašanja in posebne zahteve, izgublja značilno strankarsko identiteto, producira med volilci občutek, da utegnejo biti razlike znotraj stranke večje kot razlike med strankami, ali celo, da si vse stranke »izmišljajo« pomembnost posameznih problemov.

Menim, da omenjeni faktorji relativno zmanjšujejo splošno dano zaupanje, ki so ga uživale politične stranke. Ta cinizem in nezaupanje spodbujata naraščanje podpore družbenim gibanjem, ki se pojavijo ob določenem problemu. Ta nova družbena gibanja so simptomi nazadovanja na nivoju omejevanja in reguliranja konfliktov in participacije s političnimi sredstvi. Spričo dejstva, da so ta družbena gibanja često angažirana v neposrednih oblikah družbene akcije, jih lahko interpretiramo (kot pojasnjuje morebitni Tourainov prispevek) kot pomembno sredstvo pri obrambi in krepitevi civilne družbe – morda celo (kot v primeru mirovnega gibanja) kot sredstvo za internacionalizacijo civilne družbe v obsegu, ki ga njeni zagovorniki v 18. stoletju niso poznali. Ko se lotevajo široke palete problemov in spornih vprašanj (urbana prenova, seksualna dominacija, proizvodnja orožja, onesnaževanje okolja), ki so jih uradne stranke in etatiistična procedura ustvarjanja konsenza potisnile na rob ali »zamaskirale«, nova družbena gibanja zastavljajo pomembna vprašanja o mejah »tekmovalnega« strankarskega sistema, naraščajočega nadzora in prodiranja v civilno družbo s strani države in o potrebi po obnovi pravic do organiziranja in kritiziranja v okviru avtonomnih javnih sfer.

Vprašanje novih družbenih gibanj me privede do problema seksizma, družine in civilne družbe. Preporod ženskega gibanja v preteklih dveh desetletjih je znova vsilil potrebo po ponovni proučitvi moške dominacije nad lastnino civilne

družbe ter podpore in zaščite, ki jo tej dominaciji daje država. Ta dominacija sega do nedoslednosti in eksplicitne pristranskosti kar zadeva zakonodajo in socialno politiko, preko diskriminacije ženske sfere v sferi blagovne produkcije in menjave (tj. delitev dela z ozirom na spol, »spolno nadlegovanje«), do obvezne predpostavke, da so ženske po naravi primerne za (neplačana) gospodinjstva opravila – nakupovanje, pranje, čiščenje, priprava obrokov in skrb za otroke.

Upam, da bodo prispevki v *Socialistični civilni družbi* povzeli omenjeni problem seksizma – ki glede na pogostost obravnavanja, prepričan sem, da se strinjaš, Telosa ni posebno proslavil. Posebna izdaja nudi enkratno priložnost, da to storimo, kajti teoretična obramba socialistične civilne družbe kot področja svobode, pluralizma in tolerance razlik, osvobojenih državnega in korporativnega nadzora, se mora soočiti z dejstvom, da je moderna družba, pretekla ali sedanja, civilna družba, kjer dominira moški spol. To pomeni, da mora biti sedanjí feministični poziv k demokratizaciji civilne družbe in države ter k transformaciji naših spolnih identitet kot ženskih in moških bitij, osrednja skrb in zanimanje teorije socialistične civilne družbe. Seveda moramo vsa prikazovanja sodobne civilne družbe kot področja »svobode in enakosti« ali solidarnosti in vzajemnosti (neo-durkheimisti, kot je Rosanvallon, se nagibajo k takšnemu načinu razmišljanja) zavrniti kot apologetska ali vsaj kot izredno idealizirana. Vsak poskus, da bi zgodnje liberalne teorije civilne družbe obvarovali pred blagohotnostjo zanamcev – za kar se zavzemam na začetku pričujočega pisma – mora potrditi, da je zgodnja moderna dihotomija država-civilna družba že skoraj dve stoletji predmet feminističnega pisanja ter družbenega in političnega boja.

Slednje je, na zelo prepričljiv način, poudarjeno v navedenem pisanju Carole Pateman, ki bo dala svoj prispevek k *Socialistični civilni družbi*. C. Pateman nazorno prikazuje, kako so različni klasično liberalistični zagovorniki civilne družbe predpostavljali, da je podrejenost »privatne« ženske »javnemu« moškemu v sferah civilne družbe in države primarna ali »naravna«. Revolucionarni slogan branilcev civilne družbe 18. stoletja – »svoboda, enakost, bratstvo« – to dobesedno izraža. Seveda je privatna sfera družinskega življenja pojmovana na zelo različne načine: Hobbes, na primer meni, da je patriarhalno družinsko življenje odsotno v naravnem stanju; za Locka je le-to bistveno za civilno družbo, ki se pojmuje kot naravno stanje; za Hegla je patriarhalna družina etično področje, starejše od civilne družbe, ki pa je za razliko predstavljeno kot sfera, vrinjena med družino in državo. Kakorkoli, interpretacije na enak način predstavijo družino kot področje, primerno za družbeno in politično odvisno ženo. Sodili so, da je v tem okviru njena vloga vzgoje otrok in vodenja gospodinjstva v skladu z njeno nespametjo, neurejenostjo in njenim »tesnim stikom« z naravo. Žena in področje družine sta tako postavljena v položaj, podrejen civilni družbi, kjer vlada moška dominacija, »javni« svet kulture, dosežkov, lastnine, družbene moči, razuma in svobode. Civilna družba je osnovana na podobi moškega posameznika in temelji na izključitvi žensk, ki žive v razmerah družinskega despotizma. Heglovo razmišljanje velja kot nekakšna najvišnja stopnja te moderne patriarhalnosti – ki jo moramo brezpogojno ovreči s teorijo socialistične civilne družbe. Trdi se, da so moški sposobni razmišljati in delovati v zadevah države, filozofije in civilne družbe (moški posameznik, ki se giblje zunaj družinskega kroga, se imenuje, značilno, »sin civilne družbe«), medtem ko ženske, intuitivna bitja, svojo »dejansko usodo povezujejo z družino; /njihovo/ etično razpoloženje je, – biti prežet z družinsko po- božnostjo«.

Pričujoče pismo postaja precej obširno, zato bi rad naredil preskok od vprašanja seksizma k problemom (ki niso brez povezave z le-tem) ekonomske politike in brezposelnosti. Menim, da je teorija socialistične civilne družbe zelo uporabna, ko razmišljamo o alternativah dobro znanim simptomom ekonomske krize v deželah poznega kapitalizma: stagnaciji v investiranju, mednarodni migraciji kapitala in brezposelnosti kot posledici naglega tehnološkega razvoja. Obstajata dva, med seboj tesno povezana, razloga za ta pojav – upam, da lahko v *Socialistični civilni družbi* resno obravnavamo oba. Prva zadeva fenomen »razblagovljanja« (decommodification). Kot veš, se je delež življenjske aktivnosti v civilni družbi, ki jo strukturirajo odnosi med meznim delom in kapitalom, v zadnjih desetletjih občutno zmanjšal. To je seveda globoko ukoreninjen, historično ustaljen proces. Kot je poudaril Karl Polanyi v *Veliki preobrazbi* (The Great Transformation) in kot trdi Claus Offe v svoji najnovejši razpravi *Nasprotja države blagostanja* (The Contradictions of the Welfare State) ni bilo v laissez-faire gospodarstvu nikoli ničesar naravnega; »svobodna tržišča« zgodnje civilne družbe ne bi nikoli zaživela samo s tem, da bi pustili stvar, da grede svojo pot. Obstoj in rast sodobnih trgov, ki temelje na »fiktivni« blagovni obliki delovne sile, sta bila vedno odvisna od institucij, ki same niso neposredno podvržene blagovni obliki. V zadnjih letih je nenehna državno zagotovljena rast dodatnih institucij za »blagostanje« ali za socialno politiko, očitno pričela ogroziti obstoj kapitalističnega ekonomskega sistema, ki izkorišča delovno silo kot bi bila blago. Strategija, s katero socialna država ohranja blagovno obliko, vodi v naraščanje raznovrstnih politik in institucij (bolnišnic, šol, stanovanjskih uradov), ki so iz te oblike izvzete. Posledica »razvoja kapitalizma« je zmanjšanje obsega in moči kapitala in to zaradi procesov »razblagovljanja« ter naraščanja družbenih konfliktov, porajajočih se iz vloge državljanskih pravic – državljeni veljajo za aktivne odločevalce in potrošnike državnih storitev.

Seveda se v sedanjem obdobju s strani ideologov Nove desnice vrstijo pritožbe zaradi »razblagovanja« civilne družbe. Njihova obramba »svobodnih« trgov poudarja dovolj točno, da delovanje državno vodenih organizacij kot so bolnišnice in stanovanjski uradi, ni neposredno podvrženo tržnim kriterijem. Obseg, kvaliteta, koordinacija in geografska distribucija delovne sile v okviru teh institucij niso določeni neposredno s tržno racionalnostjo. Na dlani je, da ne smemo dopustiti, da ima Nova desnica monopol nad tem problemom. Potrebno je postaviti vprašanje, ali bi lahko proces »razblagovanja« civilne družbe usmerili v pozitivno smer, tj., ali se lahko področja civilne družbe, ki so bila »razblagovljena«, regenerirajo, demokratizirajo in razvijejo s sredstvi družbene in politične akcije v obliki življenja usmerjeni k netržni in nedržavni produkciji in distribuciji dejanskih vrednosti – programi »povratnega zakupa«, ki so jih predložili na Švedskem, so značilen primer.

Teorija socialistične civilne družbe je izredno relevantna pri interpretaciji sedanje ekonomske krize še iz drugega razloga, ki zadeva problem brezposelnosti. Menim, da tisti na levi, ki še vedno zahtevajo »polno zaposlenost« v keynesijanskem smislu, niso samo nerealistični; zagovarjajo tudi posledice, ki so z ekonomskega, političnega, ekološkega in vojaškega stališča zelo regresivne. Te zadnje trditve ne želim zagovarjati, vendar smatram za očitno, da keynesijansko politiko polne zaposlenosti, ki temelji na kvantitativni rasti, resno spodkopavajo tehnične spremembe, usmerjene k avtomatizaciji, ter strategija neinvestiranja in vzorci migracije kapitala. Nekoliko manj očitno je, da tak razvoj pospešuje nastanek razcepljene civilne družbe, v kateri se jedro kapitalistične produkcije in menjave ter sindikalne

aktivnosti krči glede na razcvet obrobni področij, ki jih tvorijo netržne institucije, le-te pa zaposlujejo (trajno) nezaposlen, nekvalificiran, ženski, mlad in ostare ter emigrantski sektor populacije. Pod pritiskom te tendence, prepričan sem, se moramo upreti mikavnosti polne zaposlenosti. Hkrati tudi menim, da moramo proučiti ironično situacijo, v kateri se zdi, da je delavsko gibanje, nekoč združeno v boju proti meznemu delu, sedaj (vsaj trenutno in z maloštevilnimi izjemami) združeno v boju za zaposlenost v obliki meznega dela. Osrednja naloga sodobne socialistične teorije in politike k kateri lahko prispeva teorija socialistične civilne družbe je, da razvija dovolj domišljeno potrebo, v okviru in izven sindikalnega gibanja, po oblikah konkretne, družbeno koristne aktivnosti, ki ne temelji na pseudoimperativih »rasti«, »polne zaposlenosti«, meznega dela in »produktivnosti«.

Če sedanja ekonomska kriza generira potrebo po razmišljanju o alternativah državnemu »razblagovanju« civilne družbe in polni zaposlenosti kot posledici kvalitativne ekonomske rasti, potem socialistične civilne družbe, temelječe na svobodni izbiri časa in družbenega dela in osnovane v medprostorih sedanje družbe, kjer vlada kapitalistična dominacija, v sedanjem obdobju ni povsem nemogoče ustvariti. Civilna družba bi lahko postala prizorišče demokratično organiziranega in družbeno koristnega dela podobnega tipa, kot se je, recimo, kristaliziral v sedanjih eksperimentih na področju sosesk, delavskih kooperativ in programov vzajemnosti. Ta demokratična »socializacija produkcije« bi pogojevala in omogočila restrikcije v blagovni proizvodnji, kakor tudi pri prodaji delovne sile, dalje, izrazito zmanjšanje števila delovnih ur ter redistribucijo dela in končno, razširitev obsega in moči decentraliziranih, majhnih in srednje velikih podjetij, ki bi temeljila na prostovoljni, demokratični kooperaciji. Tako bi lahko produkcijo v okviru civilne družbe opisali kot »polje svobode«, kjer posamezniki in skupine avtonomno proizvajajo blago in storitve, izven in preko državnih in tržnih omejitev, sami ali v svobodni asociaciji z drugimi. Tak tip civilne družbe bi nedvomno povzročil nove težave v zvezi z odnosom med elementi civilne družbe in državo. Na primer, ali bi bilo bolje, da bi bilo nedržavno, nekapitalistično gospodarstvo, sestavljeno iz samoupravnih enot, povezano horizontalno, preko anonimnega, samoregulirajočega se trga? Ali pa bi bilo bolje, da bi bili ti odnosi plod demokratičnega dogovarjanja in zaščiteni z makro planiranjem, ki bi bilo zavarovano z zakonodajnimi postopki. To so težava vprašanja, vendar je jasno, da bi se socialistična civilna družba radikalno razlikovala od civilnih družb zgodnje moderne dobe. Ne bi bila več podvržena imperativom kapitalistične industrializacije in ekonomske rasti. Prav tako bi bila ustrezneje prilagojena svojemu ekološkemu kontekstu, tj., ne bi se znašla v globoko antagonističnem odnosu do naravnega okolja, pojmovanega kot objekt – temveč bi bila narava pojmovana kot nujen pogoj ali konstitutivni aspekt civilne družbe same.

Ta razmišljanja o post-industrijskem socializmu so domnevno zelo spekulativna. Upam le, da sem te prepričal, da je teorija civilne družbe zelo primerna za razprave o sedanjih ekonomski krizi; ob tem bi te rad opozoril na delo Johannea Bergerja in Andréa Gorza, ki bi bila morda pripravljena dati svoj prispevek tej izdaji. Kmalu se pogovoriva o tem! Slednjič bi se rad obrnil k problemu, ki ga poraja sama tema civilne družbe in mej delovanja države – k administrativnem nadzoru nad prebivalstvom in »normalizaciji« le-tega – ta problem bi *Socialistična civilna družba* lahko učinkovito obravnavala. Problem nadzorovanja (policing/termin, ki so ga uporabljali v 18. stoletju) predstavlja enega izmed najmanj teoretično obdelanih problemov v okviru sodobne de-

mokratske ali socialistične teorije; marsičesa se lahko naučimo iz sodobnih razprav o civilni družbi in državi, ki sem jih omenil na začetnih straneh pričujočega pisma. Doerner, Elias, Foucault in drugi zgodovinarji, na primer, so v zadnjem času vzbudili pozornost za način, s katerim je bila v obdobju »liberalne« faze kapitalizma civilna družba predmet raznih nadzorovalnih aktivnosti, ki so jih izvajale državne in zasebne dobrodelne organizacije in organizacije »prostovoljne pomoči«. Razumevanje tega je zakrito z marksistično identifikacijo civilne družbe s kapitalizmom. Resnično lahko rečemo, da je bil pojav buržoazije, kot politično dominantnega razreda v času zgodnje moderne faze kapitalizma, odločilno odvisen od razvoja cele vrste mehanizmov nadzora in discipline, ki so pokrivali mnoga področja družbenega življenja. Institucije nadzora so se tipično zakoreninile v tistih »praznih družbenih prostorih«, ki so nastali sprito propadanja običajev fevdalne sveta in etabliranih odnosov oblasti, podrejenosti, zaščite in zaveznitva. Policijska pravila so skušala regulirati (ali so dajala videz, da regulirajo) vse, kar ob »izteku srednjega veka« ni imelo reda in oblike.

Od 17. stoletja dalje in v kontekstu razvoja kapitalizma ter administrativnega aparata velikih teritorialnih monarhij, je bila po vsej Evropi zgrajena mreža bolnišnic, kaznilnic in ubojnic. Imele so namen, da omejijo, skrijejo in zaprejo tiste ekscentrike, berače, potepuhe, zavržene žene, alkoholike in norce, ki so se pojavili kot posledica civilizacijskega procesa in so predstavljali grožnjo le-temu. V 18. stoletju so se poleg administrativne osamitve »neciviliziranih oseb«, začeli tudi uradno ukvarjati z nadziranjem števila prebivalcev (kampanje v prid zveze, prehrane otrok, cepljenja, itd.), odločilen aspekt teh aktivnosti je bilo *vladanje družinam*. Ta razvoj je izražen v celotni literaturi 17. in 18. stoletja, ki obravnava civilizacijski proces. Esez Adama Fergusona *Esez o zgodovini civilne družbe* (An Essay on the History of Civil Society) je zgolj eden izmed znanih primerkov tovrstne literature. Značilno je, da Ferguson govori o civilni družbi kot tipu družbe, ki je civilizirana, tj. »uglajena« in »rafinirana«, v nasprotju s primitivno ali divjo družbo ter pojasni, da civiliziranost v tem pomenu ni le posledica trgovine in menjave, temveč delo političnega reguliranja: »Civilizacija ... po naravi stvari in izvoru besede, sodi k učinkom, ki ga imata zakon in politični sistem na oblike družbe, in ni rezultat zgolj donosnega posedovanja bogastva.« Ta znanost o vladanju in znanost o sreči, kot jo imenujejo v 18. stoletju, predstavlja civilno družbo kot predmet administrativnega izkustva in kot cilj družbene ali politične intervencije. Znanost upravljanja in nadzora (demografija, statistika in politična ekonomija) si prizadeva, da bi razvila, ohranila in povečala srečo vsakega in vseh državljanov – da bi »uglajala« in »rafinirala« njihovo vedenje – ter v ta namen skuša analizirati notranjost telesa civilne družbe, kot so ceste, zgradbe, zdravje in čistoča, obrt in trgovina, samostani, reveži, hišni služabniki, norost in »abnormalna« seksualnost. Brez dvoma administrativne oblike družbene regulacije, ki se v sedanjí fazi poznega kapitalizma vztrajno množijo, vznemirjajo tradicijo politične misli, ki se vda razlagam civilne družbe s pomočjo konceptov kot sta produkcijski na-

čin in razredni boj. Prav tako moteče vplivajo na demokratično socialistično teorijo, zato upam, da bo *Socialistična civilna družba* to upoštevala. Zaprte, disciplinske institucije kot sta zavetišče in kaznilnica – otoka v karceralnem arhipelagu, o katerem piše Foucault – očitno zavirajo možnost za demokratično omejevanje državne oblasti in za samoprodukcijo civilne družbe. Zato je nujno potrebno načeti težavna vprašanja o konfliktnem ali razdiralnem potencialu teh institucij, kakor tudi o njihovem notranjem protislovju pluralističnih in demokratičnih idealov socialistične civilne družbe. Nujno je tudi pretehtati različne modele »deinstitutionalizacije« in »deprofesionalizacije«, ki so bili predloženi v zadnjih letih (na primer s strani psihiatričnega reformnega gibanja, ki ga vodi Franco Basaglia in drugi v Italiji). Vrnitev institucionaliziranih oseb »nazaj v civilno družbo« spremlja nemalo težav, ki jih je potrebno teoretizirati kot take in ne odmisli (kot se k temu nagibajo nekateri misleci Nove desnice in levice): ali predlogi za dekarceracijo ne precejujejo stopnje, do katere je sposobna civilna družba ter njena mreža domačinstev in skupnosti, v sedanjem trenutku reabsorbirati zaprte osebe na smiselni način, brez diskriminacije? Katere so, potemtakem, učinkovite in demokratične alternative? Ali so družbe poznega kapitalizma spričo svoje »kompleksnosti« fundamentalno netolerantne za »deviacije« in če to drži, ali se tega ne da spremeniti? In tako dalje ...

Trije dnevi so minili, odkar sem se lotil pisanja pričujočega pisma. Dobro se zavedam, da je šlo predač ter da se zaradi tega loteva preveč in hkrati premalo vprašanj. Preveč tem – od marksizma in liberalizma 18. stoletja, preko mita kolektivne harmonije in meja avtoritarnega državnega socializma ter perspektiv socialistične civilne družbe v razmerah poznega kapitalizma – je bilo načetih neenakomerno in na (vsekakor nehoten) ošaben način. Drugih tem, posebno tistih, ki zadevajo pravično vlogo politično-pravnih institucij in implikacijo teorije socialistične civilne družbe za tradicionalne kategorije kot sta svoboda in enakost, sem se dotaknil le mimogrede. Če pomislim nekoliko nazaj, bi si želel, da bi se spustil po lestvici abstrakcije in splošnosti še nekoliko nižje; nacionalne in časovne variacije modernih civilnih družb in držav so bile v veliki meri prezrte. Tem in drugim pomanjkljivostim navkljub upam, da je splošna teoretična in politična orientacija *Socialistične civilne družbe* razvidna in prepričljiva. Skušal sem postaviti v ospredje nekaj hipotez, naznačiti nekaj možnih predmetov analize, ki bi se na njih lahko reorientirala *Socialistična civilna družba* in, če sem bolj ambiciozen, tudi sodobna demokratična socialistična teorija. Skratka, pokazal sem potrebo po raziskovanju možnosti za nastanek in razvoj socialistične civilne družbe. Seveda ostane še vedno dovolj prostora za premike in redefinicijo omenjenega projekta in tistih, ki bodo prispevali svoj delež. Zato se zelo veselim tvojih pripomb, predlogov in kritike.

Prosim, piši kmalu.
Z najboljšimi željami, Paul

John Keane

NE MOREŠ PRI PUNCI SPATI, NE DA BI SE TO POZNALO

»Da ima moja žena ljubimca, to bi še razumel in sprejel, toda da si je izbrala takšnega plehkega ničvredneža, je zares neznosno...« – problem je seveda v tem, da bi vsak ljubimec bil plehek ničvrednež: takšnega ga naredi samo dejstvo, da si ga je žena izbrala za ljubimca. Laž moževe tožbe je v tem, da si prikrije dejstvo, da je razred oziroma vrsta »sprejemljivih ljubimcev«, razred ljubimcev, ki ne bi bili »plehki ničvredneži«, konstitutivno *prazen razred* – obnaša se kot objektiven ocenjevalec ljubimčevih kvalitete tam, kjer je zadeva že vnaprej odločena. In – če naj iz zasebne sfere preskočimo v sredo našega družbenopolitičnega dogajanja – državna oblast je pač še neprimerno strožji sodnik kot naš ljubosumni soprog, še bolj jo je strah, da ne bi zgubila ljubezni svojih zvestih podanikov, kar vsak dan znova izpričuje z vrsto fraz tipa »Demokracija da – Razkroj ne!«, »Za konstruktivno kritiko!« ipd.: kot da ne bi bilo vsako demokratsko dejanje, ki resno postavi pod vprašaj monopol oblasti, avtomatično označeno za »razkroj«, kot da ni vsaka zares radikalna kritika avtomatično »destruktivna«... »ostra, radikalna, demokratska kritika, ki ni destruktivna, ki ne pomeni razkroja«, to je družbenopolitična različica »sprejemljivega ljubimca«, razreda, ki mora konstruktivno ostati prazen. Operacija, ki je tu na delu, je specifično *simbolne* narave, gre za »kreativni«, »avtonomni« poseg označevalca: realna lastnost, ki se pripiše subjektu (plehek ničvrednež ipd.), je performativna posledica njegovega simbolnega statusa (»ljubimec«).

Umetnost oblastvenega »realpolitičnega« argumentiranja je torej v tem, da (naknadno) produciramo argumente, ki naj utemeljijo a priori odločitev: že s tem, da je ljubimec, je jasno, kaj je (plehek ničvrednež, prevarant), in spretnost legitimacijskega ideologa je v tem, da čim bolj ustvari videz argumentativne utemeljitve, videz, kot da smo res objektivno presojali in ugotovili, da je ljubimec žal plehek ničvrednež... Na žalost se kajpada račun nikoli povsem ne izteče, vedno ostane neki presežek, kjer argumentacija odpove, ljubimec ima vsaj nekaj dobrih potez – kaj storiti tu? Situacija je podobna šali, ki jo navaja Freud, o nesrečnem ženitem posredovalcu, ki skuša ženinu prodati grdo, revno itd. nevesto; na vsak ženinov ugovor najde ustrezen odgovor, ki pomanjkljivost sprevrne v prednost (ni lepa – vas vsaj ne bo skrbelo, ali vas vara; revna je – vsaj ne bo zapravljaliva in bo znala skrbno voditi gospodinjstvo, itd. itd.), ko pa končno naleti na ugovor, na katerega nima odgovora, obupano vzkligne: »Kaj pa vendar hočete, naj bo popolna, povsem brez napak?« Realnosocialistični legitimacijski ideolog na tem mestu postopa podobno, pokazati mora svoje obscene karte in zato praviloma odgovori s kakšno varianto množice ljudskih pregovorov in »modrosti« na temo »življenje je kruto« – »ne moreš narediti omlote, ne da bi razbil jajce«, »ne moreš pri puncu spati, ne da bi se to poznalo« ipd. Natančno vzeto, taktika diskurza oblasti je na tej točki dvojna: na eni strani skuša neugoden pojav že na terminološki ravni, z novim, čimbolj »ploskim« poimenovanjem nevtralizirati, mu vzeti »emocionalno« konotacijo – zgledov tu ne manjka, stavka postane »prenehanje dela« oziroma danes že kar »izsiljeni sestanek« (kar sijajno sprevrne vso zadevo: nenkrat so delavci tisti, ki si želijo sestankovanja!), sestreliti

potniško letalo postane v verziji TASS »prekiniti (njegov) polet« itd. – skoz to nevtrarno površino pa vedno znova vdirajo drobci obscenega posmeha in cinične krutosti na ravni že omenjenih pregovornih modrosti. Reagiranje naših javnih občil ob gladovni stavki zaprtih intelektualcev lepo izpričuje oba pola: nevtralizacijo (gladovna stavka je postala »prenehanje hranjenja«) in obscen posmeh (gladovna stavka je postala »nova dieta«). Kot zmerom, najdemo tudi tu čisto, »klasično« formulacijo tovrstne obscenosti pri Stalinu:

»Izbrali smo ofenzivni plan in krenili naprej po Leninovi poti, pri tem pa odrinili vse tiste tovariše, ki niso videli dalje od svojega nosu in so zapirali oči pred bližnjo bodočnostjo naše dežele... /Toda ti tovariši se niso vselej omejevali na kritiko in pasivni odpor. Grozili so nam, da bodo zanetili v partiji upor proti Centralnemu komiteju. Še več: nekaterim od nas so pretili s krogli. Gotovo so računali, da nas bodo prestrašili in prisilili, da krenemo z Leninove poti. Ti ljudje so očividno pozabili, da smo mi boljševiki ljudje posebnega kova. Pozabili so, da boljševika ne prestrašiš ne s težavami ne z grožnjami. Pozabili so, da da nas je koval veliki Lenin, naš voditelj, naš učitelj, naš oče, ki ni poznal in ni priznaval v boju strahu. Pozabili so, da čim huje besne sovražniki in čim bolj padajo v histerijo nasprotniki znotraj partije, tem bolj se prekaljujejo boljševiki za nov boj in tem odločneje korakajo naprej./ Seveda nam niti na misel ni prišlo, da bi krenili z Leninove poti. Še več, ko smo se utrdili na tej poti, smo se še odločneje napotili naprej in pometli z nje vse in vsakršne ovire. Res smo pri tem morali mimogrede suniti v rebra nekatere izmed teh tovarišev. Tu nič ne pomaga. Priznati moram, da sem tudi jaz nekoliko pripomogel k temu. (Viharno ploskanje, vzkliki »hurá«.)» (Stalin, *Vprašanja leninizma*, Ljubljana 1948).

Čistka je torej najprej nevtrarno »odrinjenje«, nato »pometanje ovir«, končno pa smo pri veseli obscenosti »suniti v rebra«, zabeljeni s pregovornim »Tu nič ne pomaga«. in s priznanjem lastne udeležbe pri tem suvanju, katerega libidialna ekonomija je posebej zanimiva, če ga beremo skupaj s predhodnim »Tu nič ne pomaga.« – uživali smo, ko smo se lahko znašali nad bivšimi soborci, hkrati pa smo bili povsem kriti, saj smo zgolj realizirali objektivno nujnost, bili smo zgolj njen instrument. Izbruh viharne ploskanja natančno na tem mestu, pri priznanju subjektivne udeležnosti pri »suvanju v rebra«, potemtakem ni naključen, saj obeleži mesto stalinskega uživanja – lepo je biti sadist v imenu Zgodovine, saj je tako užitek še podvojen, predstavim se lahko kot tisti, ki je v resnici prava žrtev, kot tisti, ki bi v resnici rad živel mirno, prijazno življenje (nujni sestavni del hagiografije stalinskih vodij so zgodbe o tem, kako imajo radi domače živali – pse, mačke – in otroke), a sem se žrtvoval in počenjam grozovitosti v imenu krute zgodovinske Nujnosti... Sploh je navedeni odlomek iz Stalina zanimiv, ker v njem najdemo elementarni stroj stalinskega univerzuma: »besni sovražniki«, ki z vsemi sredstvi rovarijo proti Revoluciji, notranji nasprotniki, histeriki, zmedenci, ki so še ujeti v vrtnice običajnih človeških čustev, strahu ipd., ter končno mi sami, ljudje posebnega kova, ki smo čisti agent-instrument zgodovinske Volje onstran omahljivih čustev;

četrti element, množica, je kajpada zgolj pasivna gmeta in tu sploh ne zasluži omembe, saj ni niti kriva niti odgovorna, vprašanje je le, kdo jo obvladuje in usmerja:

»Poznam celo vrsto kolhozov, ki se razvijajo in se razcvitajo... Na drugi strani pa poznam tudi neke kolhoze, ki so mejaši prvih, pa kljub enakemu pridelku in kljub enakim objektivnim pogojem – hirajo in razpadajo. Kje je vzrok? Vzrok je v tem, da vodijo prvo skupino kolhozov pravi komunisti, drugo pa vodijo šlape, resda s partijsko izkaznico v žepu, pa vendar šlape. (Vprašamo se, česa so pri tem krivi kmetje?)... Ne iščimo vzroka za težave ob odkupu žita, pri kmetih, marveč v nas samih, v naših lastnih vrstah. Kajti *mi* smo na oblasti, *mi* razpolagamo z državnimi sredstvi, *mi* smo poklicani, da vodimo kolhoze in *mi* moramo nositi vso odgovornost za delo na vasi.« (Stalin, *ibid.*)

Ti leninski »kadri«, ljudje posebnega kova, in ne »navadni« ljudje so tisti, ki so – če naj povzamemo slavno Stalinovo geslo iz polovice tridesetih let – »naše največje bogastvo«. Ko namreč Stalin leta 1935 poudari, da »moramo namesto starega gesla 'tehnika odloča vse', ki je odraz že minule dobe, ko je pri nas vladalo pomanjkanje na področju tehnike, postaviti novo geslo, namreč geslo: 'kadri odločajo vse', utemelji to svojo zahtevo takole:

»Ceniti stroje in raportirati, koliko imamo tehnike po podjetjih in tovarnah, – tega smo se naučili. Ni mi pa znan niti en sam primer, da bi z enako vnemo poročali, koliko ljudi so vzgojili v tem in tem času in kako so jim pomagali, da se razvijejo in prekalijo v delu. S čim naj si to razložimo? S tem, da se pri nas še nismo naučili ceniti ljudi, ceniti strokovnjake, ceniti kadre. / ... Treba je končno razumeti, da so izmed vseh dragocenosti kapitalov na svetu najdragocenejši in najodločnejši kapital ljudje, kadri.« (Stalin, *ibid.*)

Če pustimo ob strani tipično stalinsko tavitološko obrazložitev – logika navedenega argumenta je pač 'kadrov ne cenimo, ker se jih še nismo naučili ceniti' –, potem je najbolj zanimiv moment te utemeljitve postopna zožitev »ceniti ljudi, ceniti strokovnjake, ceniti kadre«: ljudje, za katere gre, so strokovnjaki, toda ne katerikoli strokovnjaki, marveč politično prekaljeni in zaupanja vredni strokovnjaki, kadri; konec zadnjega stavka bi zato morali brati »ljudje, se pravi kadri«. – Na tem mestu moramo razčistiti z neko naivnostjo kritike stalinizma, ki jo pri nas, med drugimi, izpričuje N. Milošević v svojem sicer zanimivem zapisu o socialni psihologiji stalinizma; njegova argumentacija se, nekoliko poenostavljeno, glasi takole (»Socialna psihologija stalinizma«, *Filozofske studije* XV, Beograd 1983): pri stalinizmu praviloma sploh nimamo opraviti z ideološkim sistemom, ki bi ga subjekti-podložniki resnično integrirali, se z njim identificirali, marveč z od zunaj vsiljenim ideološkim okvirom, ob katerem podložniki zgolj hlinijo, igrajo identifikacijo, spodbujeni s socialno »podkupnino« (deklarativno priznavanje uradne ideologije je pogoj ne le za socialno napredovanje, marveč včasih celo za samo socialno preživetje) in s strahom, z grožnjo direktnega »zunanjeideološkega« terorja. Na tej podlagi Milošević zavrne vrsto utečenih pojmovanj stalinizma, tako npr. novolevičarsko, marcusejansko teorijo družbe univerzalne manipulacije, h kateri naj bi konvergirala tako zahodna poznokapitalistična kot vzhodna neostalinistična družba (Miloševićev protiarargument: v poznem kapitalizmu gre zares za manipulacijo t.j. za to, da subjekt iluzorično misli, da ravna svobodno, tam kjer je njegovo ravnanje že družbeno »preračunano«, medtem ko ni v stalinizmu nikakršne »manipulacije«, saj ni nikakršne iluzije osebne svobode, marveč še kako jasna zavest o direktni družbeni prisili...), in teorijo, ki vidi v stalinizmu realizacijo or-

wellovskega *doublethink*, hkratnega sprejemanja dveh izključujočih se postavk (npr. falsificiram zgodovino, za nazaj spreminjam dejstva, hkrati pa verjamem v rezultat falsifikacije) – Miloševićev protiarargument je tu znova, da stalinski podložnik ni nikakršen razcepljeni, shizofreni subjekt, ki bi »verjel« hkrati v nasprotni postavke, ki bi vedel, da je vladajoča ideologija laž, in hkrati verjel vanjo, marveč povsem jasno ve, da ima opraviti z »lažjo«, in zgolj zunanje hlini verovanje, se udeležuje ideološkega rituala. Predvsem pa Milošević na tej podlagi sklepa na popolno neuporabnost psihoanalitične teorije za razlago delovanja stalinske ideologije: pri stalinizmu odpove temeljna kategorija psihoanalize, kategorija potlačitve, izriva v nezavedno, saj vednost o lažnosti vladajoče ideologije nikakor ni »potlačena«; Miloševićev sklep je, da je psihoanaliza (in to predvsem v razsvetljeni, neanalitični različici) uporabna zgolj na tistih nižjih slojih, slojih z nižjo kuiturno ravni, kjer še najdemo posameznike, ki se tudi notranje identificirajo z vladajočo ideologijo... Temeljita kritika teh postavk bi morala seveda problematizirati predvsem Miloševićevo naivno zoperstavitve notranje identifikacije in zgolj zunanega hlinjenja, prilaganja: kot da nimamo prav tu, ob cinični distanci do nekega ideološkega sklopa, pogosto opraviti z logiko »saj vem, pa vendar...«, t.j. kot da ni vednost o lažnosti ideološkega sklopa, cinična distanca do le-tega, pogosto zgolj maska, ki prikriva naše nezavedno *verovanje* vanj; v nezavedno je potlačeno prav dejstvo, da v resnici sami verujemo v sklop, ki se mu zavestno posmehujemo, verovanje in vednost sta si lahko tudi zoperstavljena, vednost o laži je lahko maska resnice našega varovanja. Toda tovrstna kritika, ki bi izhajala iz dejstva, da se verovanje v neki ideološki sklop odloča na ravni materialnosti te ideologije, na ravni ideološkega rituala, ne pa na ravni zavestne vednosti, je ob stalinistični ideologiji preveč abstraktno-splošna in je ne zadeva; točko »verovanja« je treba ob nji natančneje opredeliti – in naša teza je, da je ta točka natanko še kako »iskreno« verovanje, prepričanje stalinskih »kadrov«, da so »ljudje posebnega kova«, da so zgolj »orodje zgodovinske nujnosti«; to verovanje nikakor ne izključuje zavesti, da počenjam grozovite zadeve, da ravnamo koristoljubno, da povzpetniško intrigramo, ipd., marveč služi prav kot njena podlaga: vse to nam je tako rekoč že vnaprej odpuščeno, ker smo v zadnji instanci zgolj »orodje zgodovine« – lahko da imajo naši nasprotniki na malomeščansko-moralni ravni prav, toda Zgodovina je na naši strani... Idealnotipski stalinski »kader« kajpada ne verjame v ideološke postavke o resnično-demokratski naravi realnosocialistične družbe, ve, da je to zgolj propagandna fraza, teoretske finese ga pravzaprav sploh ne zanimajo, vendar pa ob vsem tem ohranja še kako »globoko« vero, da realizira neko zgodovinsko nujnost, da je orodje zgodovinske Volje; za pojasnitev te subjektivne ekonomije pa še kako potrebujemo psihoanalitično teorijo, ki nam jo teoretsko opredeli kot pozicijo sadista, agenta-instrumenta volje Drugega, »Vrhovnega bitja zlobe«. Na tej podlagi bi bilo treba zastaviti vprašanje mere, v kateri ostaja – ob vsej samoupravni ideologiji oziroma skozi to ideologijo – temeljna diskurzivna ekonomija oblasti pri nas še zmerom ista kot tista, ki je na delu v realnem socializmu: diskurzivna ekonomija, značilna za subjektivno pozicijo, ki sebe jemlje kot utelešenje, kot agent-instrument »objektivne« zgodovinske Nujnosti, kot orodje-realizator zgodovinske Volje, in ki jo lahko prepoznamo po celi vrsti na prvi pogled nepomembnih potez; temeljni veri v lastno nezmotljivost (ki ima v socializmu obliko sklicevanja na »konkretno okoliščino«: danes se nam zadeva lahko zdi sporna, toda v tistih razmerah je pomenila edino ustrezno stališče...); lahko da je imel /nasprotnik/ abstraktno vzeto prav, toda v ti-

stih razmerah je to pomenilo ... itd. itd.), hitro zavračanje alternativ s sklicevanjem na to, kaj v »bistvu« pomenijo (le-porečenje o demokraciji in svobodi v bistvu pomeni odprt prostor za sovražnike naše ureditve ... itd. itd.) in podobno. Vzemimo novejši zgled takšnega sloga (B. Mikulič, *Delo*, 11. avgust 1984, str. 23):

»V zadnjih letih pri nas poskušajo ustvariti »mnenje«, da je »demokracično« vse, kar pravijo tisti, ki napadajo »vse obstoječe«, oni, ki mislijo drugače, pa naj molčijo, kajti v nasprotnem primeru utegnejo biti ogrožene demokracične svoboščine, pravijo. Potemtakem je nedemokracično govoriti resnico, demokracično pa je javno izražati svojevoljno trditve, polresnice in podobno. Ker pa se nič ne zgodi naključno, je čas za resno ugotavljanje, kam to pelje. Nekaj je več kot gotovo: v položaj, v katerem bi res utegnile biti ogrožene demokracične svoboščine.«

Tu je res vse na kupu: znameniti narekovaji, ki nasprotnika že takoj posmehljivo razvrednotijo, nesmiselno poenostavljena predstavitev nasprotnikovega stališča, nato iz tako sfabriciranega nasprotnikovega stališča potegnjen sklep, ki pokaže smešnost in absurdnost tega stališča (nedemokracično je govoriti resnico, demokracično pa javno izražati svojevoljne trditve ...), končno pa ugotovitev dejanskega ozadja oz. »bistva« takšnih stališč: ona so tista, ki v resnici ogrožajo demokracične svoboščine! Ne manjka tudi znamenita ugotovitev, da »se nič ne zgodi naključno«, ena izmed zvezd-stalnic stalinskega sloga, kjer ugotavljanje »bistva« kritiziranega pojava zmerom vpeljuje sintagma »ni naključno, da ...«. Simptomatična pa je tudi kategorija »polresnice«, ki ima v uradnem žargonu posebno težo: praviloma pomeni čisto in preprosto dejstveno resnico, ki pa meče zavajajočo luč na »resnični družbeni pomen« pojava; tako je npr. opisovanje represivnih državnih postopkov »polresnica«, četudi dejstveno povsem drži, ker meče napačno luč na samoupravno-demokracično bistvo našega sistema in s tem (seveda!) objektivno služi prav nasprotnikom samoupravne demokracije itd. itd. Iz tega pa se že lahko dokopljemo do temeljnega zastavka tovrstnega argumentiranja: na prvi pogled gre preprosto za to, da se ustvari videz enotnega Nasprotnika, da se – v dobri, stari, preizkušeni stalinski maniri – konstruira podoba Sovražnika, ki mu za kvazi-demokracično fasado gre »v resnici prav za nasprotno« ipd., saj takšnega Sovražnika rabimo kot pretvezo za ohranjanje notranje homogenosti; toda – tako kot že v »pravem« stalinizmu – je zadeva v resnici sprevrnjena, zastavek takšnega konstruiranja Sovražnika je natanko nasprotje svojega videza, je *blokirati* sleherni oblikovanje dejanske alternative obstoječemu razmerju moči. Tovrsten kritičen poseg je namreč svojsko »prehitavanje«, ko skuša diskurz oblasti tako opredeliti, tako strukturirati polje, da sleherna alternativa že vnaprej pade v okvir »ogrožanja pravih demokracičnih svoboščin«, »tehnobirokratizma«, »anarholiberalizma« ipd. – alternativa je že vnaprej razvrednotena, ne glede na to, kaj dejansko razvija, mi že vnaprej vemo, za kaj »v bistvu« gre, kaj »objektivno pomeni«, komu »dejansko služi«. Polje je s tem tako zamistificirano, da je sleherni dialog vnaprej blokirani, saj nam je, kolikor skušamo formulirati alternativo, tako rekoč beseda vnaprej odvzeta, domet oz. »pravi pomen« besede vnaprej opredeljen. (Prim. Mastnak, »Za anarholiberalizem«, *Problemi* 1-3/1984) Če kje, potem se tu potrjuje, da je Gospodar zmerom tudi, nemara celo najprej *Gospodar pomena*.

Takšen slog pobijanja ni nikakršna individualno-psihološka posebnost nekaterih oblastniških piscev, marveč je – če naj parafraziramo Marxa – »družbeno-nujen slog«, medij reprodukcije določene družbene vezi, nanj naletimo od

Pravde do Humanité, od *Rude pravo* do *Dela*. Zato tudi ne zaveda očitek, da se tu giblje na površinski ravni, da analiziramo zgolj zunanje slogovno-argumentacijske postopke namesto dejanskih razmerij moči v procesu družbene reprodukcije: takšne »formalne«, na prvi pogled nepomembne poteze so najzanesljivejši indikator dejanske pozicije, od koder se izreka neki govor, v tem primeru stalinske pozicije meta-govorice, ki ni zgolj »izraz« oziroma »učinek« neke drugje zakoreninjenih »dejanskih razmerij moči«, marveč eden bistvenih medijev, ki konstituira samo dejanskost družbene moči/oblasti.

To pozicijo meta-govorice izpričujejo predvsem dve že naznani potezi: sklicevanje oz. upravičevanje s sklicevanjem na »(takratne) konkretne razmere« in pobijanje s sklicevanjem na »bistvo« oz. »objektivni pomen« kritiziranega pojava. Laž prve poteze je natanko ista kot laž slavnega Brechtovega cinizma iz *Beraške opere*: »Wir wären gut anstatt so roh, doch die Verhältnisse, sie sind nicht so!« /Bili bi dobri namesto tako surovi, toda razmere /žal/ niso takšne! / – »trik« ni v enostavni redukciji na okoliščine, ki vse upravičujejo, marveč v tem, da sama pozicija izjavljanja, ki se sklicuje na okoliščine, *sebe izvzame iz mreže »okoliščin«*, je tista, ki od zunaj presoja okoliščine in odloči, kaj je v skladu z njimi: enkrat so okoliščine takšne, drugič drugačne, Partija pa je nad okoliščinami, nevtralni medij njihove primerjave, in vsakokrat »objektivno« presodi, kaj le-te zahtevajo, kdaj so npr. potrebni dachauski procesi, kdaj je primeren trenutek, da se žrtve rehabilitirajo ipd. »Resnična vsebina« – če naj sami uporabimo to stalinsko sintagmo – takšnega sklicevanja na okoliščine je zato, kot že rečeno, njeno nasprotje: Partija ima zmerom prav, kajti tudi če je svoje stališče spremenila, je imela prej glede na okoliščine prav; za tem pa se kajpada skriva vnaprejšnja univerzalna legitimacija vsakršnih postopkov – Partija lahko stori *karkoli*, če to zahtevajo okoliščine. Od tod pa že lahko vidimo, kako sta omenjeni dve potezi povezani, saj je prav ta »okoliščinam«, »konkretnim razmeram« izvzeta meta-pozicija, ki jo implicira upravičevanje z okoliščinami, tista, ki Partiji garantira dostop do »bistva« oz. »pravega pomena« analiziranih pojavov. Obe potezi bi lahko poenotili takole: Partija ne postopa formalistično, marveč zajame bistvo vsakokratnih konkretnih razmer. Vse to na prvi pogled precej heglovsko-dialektično: ista forma lahko v različnih družbenih razmerah izraža različno družbeno vsebino, zato nam pravo bistvo nekega pojava pokaže šele njegova konkretna analiza, resnica ni abstraktno-univerzalna in formalna, resnica je konkretna ... vendar pa je takšno opredeljevanje »bistva«, »objektivnega pomena« ipd. dejansko povsem anti-dialektični formalizem, njegova laž je natanko ista kot laž prve poteze, izpričuje jo natanko sintagma »objektivni pomen«: iz analiziranega predmeta izvzame sebe, svojo lastno pozicijo, t.j. ne vidi, kako sama soustvari »pomen« nasprotnikovega dejanja, kako tam, kjer na videz zgolj »ugotavlja objektivni pomen«, dejansko sama performativno konstituira ta »pomen«. Heglovsko rečeno, ne vidi, kako je »nasebnost /das An-sich/« bistva, objektivnega pomena itd. Sovražnikovega dejanja že »za njo«. To je formalizem obravnavane pozicije: *ona sama* je tista nerefektivna, v analizo ne-vpotegnjenega forma, ki ji je zavezano, od katere je, če se že hoče, »ne-dialektično« odvisno »bistvo«, »prava družbena vsebina« pojavov.

Pokažimo ta formalizem ob zglednem primeru tovrstnega »bistvogledja«, pred katerim se Husserl lahko skriva, ob našem uradnem stališču do dachauskih procesov, t.j. povojnih stalinsko-zmontiranih procesov, na katerih je bila obsojena (in deseterica tudi ustreljena) vrsta komunistov, ki so preživeli internacijo v zloglasnem taborišču Dachau pri

München. Poleg, kajpada, že običajnega operiranja s »takratnimi okoliščinami« je namreč temeljni uradni argument, da je družbeno *bistvo* dachauskih procesov povsem drugačno od družbenega *bistva* stalinskih procesov: medtem ko je šlo pri stalinskih procesih za brezobzirno borbo za oblast v krogih vladajoče birokracije, pa je šlo v dachauskem procesu za sicer pretirano ostro, toda vseeno razumljivo (saj so takšne bile okoliščine!) obrambo naše revolucije v težavnem trenutku. Na takšno argumentacijo je pač treba odgovoriti, da sama *forma* teh procesov nikakor ni nekaj nevtralnega, družbeno-irelevantnega, marveč ta sama forma kot taka izpričuje neko »bistvo«, nek temeljni ustroj družbenega razmerja – sama forma je na nek način »družbeno bistvo« procesov. Nekoliko poenostavljeno povedano: res je tedaj revolucija še bila v nevarnosti, res je bilo treba tedaj ostro reagirati na vse, kar bi jo lahko ogrozilo, toda NAČIN te reakcije, NAČIN, kako je družba reagirala na dejansko nevarnost, prav ta NAČIN neposredno kaže, KAKŠNA je ta družba bila; da se je na to nevarnost, katere realnosti kajpada nihče ne zanika, reagiralo s tipičnim stalinskim procesom, kjer so obtožbe sfabricirane in priznanja dosežena z metodami psihičnega ali fizičnega mučenja (ali, kot rahločutno pravi tekst rehabilitacije, metode zasliševanja so bile »takšne, da so slabile zavest obtoženih«), kjer se v temelju sam obtoževalec zaveda, da je obtožba lažna (kar kajpada implicira, da v ospredju ni bila skrb, odkriti in naučiti *dejanske* sovražnike, marveč socialno-zastraševalna in homogenizirajoča funkcija – v žargonu rečeno, »partija je v tedanjem trenutku rabila proces«), vse to izpričuje, da tovrstnih »ekscesov« nikakor ne moremo razložiti zgolj s »pretirano« obrambno reakcijo na dejansko nevarnost, marveč je pač morala biti na delu tudi nasprotna vzročna vez: samo nevarnost je bilo treba »pretirati«, ustvariti vzdušje permanentnega »obsednega stanja«, ker je to bil nujen pogoj vzpostavitve in reprodukcije nekega določenega razmerja družbene moči. Če naj ironično parafraziramo Marxovo 3. tezo o Feuerbachu, takšno opravičevanje z okoliščinami (delovanje sovražnika itd.) pozablja, da ni človek (Partija) samo produkt okoliščin, marveč je hkrati tudi človek (partija) tisti, ki ustvarja in spreminja okoliščine. Prav tako ni družbeno-nevtralna tudi sama forma, sam slog »rehabilitacije« žrtev dachauskih procesov: ta slog je zglede primer razcepa med vednostjo in verovanjem, logike »saj vem, pa vendar ...«. Na ravni nevtralne vednosti, vednosti o predmetu, ki ne zadeva naše subjektivne pozicije, mesta, od koder govorimo, na tej ravni smo »priznali napako« (ne krivdo, ampak napako), hkrati pa so žrtve vseskozi ohranile status tabuiziranega, omadeževanega, nedotakljivega objekta, na vsako zahtevo, naj se stori še kaj več, se reagira z živčnim »saj smo priznali, da je šlo za napako, kaj še hočete?«. Ta razcep se običajno formulira kot razlika med »pravno« in »družbenopolitično« rehabilitacijo – vse, kar se prizna, je »pravna napaka«. Sploh je termin »napaka« ključnega pomena, je termin, ki ni naključen, marveč ima strukturno-nujno mesto v realsocialističnem diskurzivnem univerzumu: vzeti ga je treba v opoziciji ne le s krivdo, marveč celo s preprosto zmoti – eno je »narediti napako« (v pomenu »nihče ni brez napak«), drugo pa »biti v zmoti«. Partija lahko sicer prizna, da je *naredila napako* (še raje v brezosebni obliki, t.j., da »je prišlo do napak«), te »napake« so lahko tudi zelo resne, toda nikoli – niti na največjih točkah svoje »samokritike«, denimo v tajnem poročilu Hruščova na XX. kongresu KP ZSSR – ne bo priznala, da je *bila* v zmoti. Razlika zadeva seveda prav že orisano pozicijo meta-govorice, pozicijo objektivne vednosti, nevtralnega orodja-instrumenta Zgodovine: dokler zgolj »naredim napako«, te pozicije še ne zgubim, ko pa se sam najdem v

zmoti, pa naenkrat zgodovinsko dogajanje dobi odprt značaj, nobenega merila ni vnaprej danega ...

Znova moramo torej narediti obrat k poziciji izjavljanja: stalinizem ni »tam«, v megleni, nedostopni »pravi resnici« o dachauskih procesih, o njem se odloča »tu«, v samem načinu, kako *danes in tukaj* govorimo o tem nelagodnem pojavu – nekoliko ironično rečeno, večina dejstev nemara res kaže, da dachauskih procesov kljub njihovi grozovitosti ne gre neposredno enačiti s klasičnimi stalinskimi procesi, toda nič manj gotovo ni, da je *sam način, kako uradni diskurz* (teksti rehabilitacij, izjav za javnost itd.) *dokazuje njihov nestalinistični značaj, v svoji temeljni razsežnosti še vseskozi »stalinističen«* (s sklicevanjem na »takratne razmere«, z grožnjami med vrsticami, s polovično rehabilitacijo, ki žrtve ohranja v poziciji kužnih izobčencev, ki jih je pač »zgodovina povozila« itd.). Vzemimo tale novejši zgled pobijanja tistih, ki »nam hočejo s temi /dachauskimi/ političnimi procesi naprtiti stanilizem«:

»Stalinizem je boj za oblast znotraj KP, za prevlado in podobne pojave. Po svojih metodah in po svojih oblikah pa so ti /dachauski/ procesi politični procesi z vsemi pomanjkljivostmi političnega procesa. Politični proces ima vse pomanjkljivosti, da je dokazano gradivo enostransko, itd. itd., da tožilstvo verjame, da je vse to res. Takrat je bila pač izredna revolucionarna situacija. In v izredni revolucionarni situaciji so taka in taka izredna sredstva tudi nujno potrebna.« (Mladina, 6. december 1984, str. 5).

Tu imamo znova znani postopek v čisti obliki: najprej razlikovanje »bistva« stanilizma in dachauskih procesov (ki je sicer nekoliko nenavadno in neprepričljivo: stanilizem je boj za oblast znotraj KP, dachauski proces pa »političen proces z vsemi njegovimi pomanjkljivostmi« – toda izraz katerega boja pa je ta proces? kot da se to dvoje izključuje?!) nato smešno omiljena predstavitev teh »pomanjkljivosti« – »enakostranskost dokaznega gradiva« (pozor, ne lažnost, sfabriciranost, marveč zgolj »enostranskost«, t.j. dokazno gradivo ni neresnično, je zgolj »enostransko«!), »tožilstvo verjame, da je vse res« (celo če naivno predpostavimo, da to drži, ni povsem jasno, zakaj bi to bila ena temeljnih potez političnega procesa) – končno pa prosluli refren: v takratni situaciji so bila takšna sredstva »nujno potrebna« (torej ne gre zgolj za opravičilo, da je bil tovrsten proces razumljiv v takratni napeti situaciji, marveč za popolno rehabilitacijo – ne žrtev, marveč – samega procesa: bil je *nujno potreben*!). Je še treba dodati, da tovrstno argumentiranje že skoraj dobesedno ponavlja zlizano šalo o plemenu, v katerem ni več ljudožercev, ker so prejšnji teden zadnjega pojedli? – dachauski procesi niso stalinski, gre zgolj za to, da so bili v tedanjih konkretnih okoliščinah »nujno potrebni«! S tem je (tipični stalinski) razcep med subjektivno empirijo in Zgodovino reafirmiran v čisti obliki: eno je dejstvena točnost ali netočnost obtožnice, drugo pa je resnica Zgodovine; lahko da so bile žrtve nedolžne, lahko da je bila obtožnica sfabricirana, toda gre pač za individualne cvetove, ki jih je pohodila Zgodovina, njihova žrtve je bila »nujno potrebna«, prava resnica, »bistvo«, je na ravni Zgodovine, ne na ravni teh jamraških individuumov, ki kar naprej gonijo svoje.

Od tod bi tudi lahko razložili dejstvo, da navzlic priznanju, da je šlo za »napako«, žrtve ohranjajo tabuiziran, nedotakljiv status. Razlaga, da gre tu za »slabo vest vladajočega kroga«, je seveda prekratka, toda tudi razlaga, da se s tem izpričuje neka temeljna istovetnost, t.j. da se današnji vladajoči krog še vedno identificira s tistim, ki je takrat sfabriciral dachauske procese, ostaja preveč abstraktna. Če naj dojamemo pravi razlog, je treba približe opredeliti položaj, v katerem so se znašle žrtve – položaj, ki ga povsem ustrez-

no opredeljuje leitmotiv stalinskih obtožnic »izmeček zgodovine«, »smetišče zgodovine« ipd. Lacanovsko rečeno, znašli so se na točki realnega, na točki ne-smisla, na nemogoči točki Zgodovine kot smiselnega univerzuma: najprej so prestali grozote Dachaua, kar so vse lahko prenašali z zavestjo, da njihova žrtev ni zaman, da so zgolj figura v igri med Zlim in Dobrim, med Reakcijo in Napredkom, da je Smisel, da je Zgodovina na njihovi strani, nato pa se po osvoboditvi znajdejo v isti situaciji, ki pa jim ne omogoči, da bi znova svoj položaj osmislili iz nekega drugega Ideala, saj jih je v to ponovitev vrgele njihov lastni realizirani Ideal, tisto, v imenu česar so vzdržali Dachau – njihova ponovna žrtev je tako točka *čistega utroška*, žrtev, ki je ne more osmisliti nobena (ponovna) simbolna »totalizacija«, ki je na noben način ne moremo umestiti kot (kakorkoli že hočemo paradoksen, dialektično-sprevrnjen) prispevek k Napredku: so dobesedno »izmeček« zgodovine. Sam obstoj tega »izmečka« pa je traumatičen opomin, da polje Zgodovine (kajpada v pomenu realnosocialistične vizije »zgodovinskega napredka«) ni celo, da je sleherna totalizacija zgodovine iluzorična, t.j. traumatičen dokaz lažnosti orisane pozicije meta-govorice, instrumenta zgodovinske Volje. »Družbenopolitično rehabilitirati« žrtve dachauskega procesa ne bi pomenilo le problema »vesti«, marveč bi predvsem pomenilo, da se moramo radikalno odpovedati tej subjektivni poziciji instrumenta zgodovinske Volje, da moramo radikalno pristati na odprtost in ne-totalizabilnost zgodovine. Dokler pa obstaja prevladujoča »družbena vez« zaznamovana s takšno simbolno ekonomijo, bo tudi v ozadju zmerom tlelo vprašanje »grobih ekscesov«, do katerih prihaja s časa na čas v realnosocialističnih družbah. To vprašanje »grobosti« oziroma »grobih ekscesov« je pač veliko bolj kompleksno, kot si to predstavlja Lenin, ki – v svojem »testamentu« – naredi iz nje Stalino individualno-psihološko slabost: česar Lenin tu ne vidi, je ključno dejstvo, da je možnost te grobosti vsebovana v sami temeljni libidinalno-simbolni ekonomiji, iz katere se izreka »leninska« pozicija; Lenin, ki sicer zna tako blesteče razkrinkati malo-meščansko-subjektivistični psihologizem, tu sam ponuja individualno-psihološko razlago in sprevidi družbeno-nujno razsežnost obravnavanega pojava. Vsa prizadevanja leninskih komunistov, da bi »ohranili neko človeško mero« da bi, »čim to okoliščine dopuščajo«, obrzdali »nepotrebne ekscese« ipd., so v strogem pomenu drugotnega značaja, so reakcija na neko neugodno razsežnost, ki jo implicira njihova lastna subjektivna pozicija: to razsežnost se na »empirični« ravni da bolj ali manj omejiti, kanalizirati, zakriti, je pa ireduktibilno lastna sami tej poziciji, je kot možnost zmerom, tako rekoč konstitutivno navzoča. Sicer pa to nehote

izpričuje že priljubljena fraza o »socializmu s človeškim obrazom« – logična implikacija te fraze je pač, da je sama vsebina v vsakem primeru »nečloveška«, gre le za to, ali ji bomo uspeli dati človeški »obraz« ali ne, ali nam bo uspelo s to masko, s tem »obličjem« obrzdati »nečloveško« jedro, neko grozljivo »brezmejnost«, odsotnost sleherne imanentne pregrade, ki bi omejevala logiko izvrševanja moči/oblasti.

To »leninsko«, realnosocialistično »grobost« oziroma »surovost« moramo že na pojmovni ravni strogo razlikovati od, denimo, grobosti desno-populistične ali fašistične vrste: realnosocialistična »grobost« je namreč imanentna hrbtna stran orisane pozicije nevtralnega orodja zgodovinske Volje, pozicije komunista kot človeka, »ustvarjenega iz posebne stvarine«, človeka, ki je izvzet običajnemu krogotoku strasti, strahov ipd. – tej »nevtralni« površini zmerom, strukturno nujno, na nekem določenem mestu, »vsaj na enem mestu« (če naj se skličemo na lacanovsko funkcijo »vsaj enega«, konstitutivne izjeme) popoka šiv in na dan vdre surov obscen posmeh.

Za konec prihranimo bralcu zoprn presenečenje: odpoved poziciji Orodja zgodovine ne pomeni nikakršne »politike čistih rok«, nikakršnega bega pred dejanjem, ki bi nas »umazalo«. Bodimo vulgarno »konkretni«: logika, da je bil leta 1948 Goli otok upravičen, sicer bi vsa Jugoslavija lahko postala Goli otok, ni nikakršen sofizem, marveč povsem sprejemljiva. Kardeljeva zahteva, o kateri poroča V. Dedijer, naj se državi prizna pravica, da v izrednih razmerah koncentrira potencialne nasprotnike, je povsem sprejemljiva, protestirati proti temu je čistunsko sprenevedanje. Gre zgolj za to (ta »zgolj« pa je dejansko mnogo bolj subverziven kot čistunsko zavračanje sleherne »represije«), da se zagotovi jasna »pravila igre«, kdo in kako določi te »nasprotnike«, presodi o »razmerah« ipd., in pa, da s to načelno pravico še *ni vse legitimirano* (še ni legitimirano fabriciranje »nasprotnikov« za utrditev kohezije totalitarne oblasti, še ni legitimirano njihovo mučenje itd.). Tu je treba vpeljati ločnico: splošna pravica nam še ne da vnaprejšnje odveze za vse, kar se zgodi v njenem imenu, tudi v imenu »načelne« pravice je možen zločin. Trditev, da smo, čim smo pristali na tovrste »načelne« pravice, že »dali vse«, da je že v njih vsebovana nujnost totalitarnih grozot, je zgolj hrbtna stran stalinske logike, ki vse legitimira v imenu načelne pravice.

Slavoj Žižek

P. S. Pričujoči spis je predelani odlomek raziskovalne naloge o vlo-
gi nezavednih fantazem v procesu oblikovanja identitete Sloven-
cev, ki poteka na Inštitutu za sociologijo, finansira pa je RSS.

AVTOR O SAMEM SEBI (1935)

Pisec L. F. je bil rojen v predzadnjem desetletju 19. stoletja, v mestu dežele Bavarske, imenovanem München, ki je takrat štelo 437 112 prebivalcev. Poučevalo ga je skupno 98 učiteljev v 211 predmetih, med temi so bili hebrejščina, uporabna psihologija, zgodovina gornjebavarskih knezov, sanskrt, obrestnoobrestni račun, gotica in telovadba, ni pa bilo med njimi angleškega jezika, državne ekonomije ali ameriške zgodovine. Pisec L. F. je potreboval 19 let, da je 172 od teh 211 predmetov povsem izkoreninil iz svojega spomina. Med njegovim šolanjem je ime Platon izrečeno 14 203-krat, ime Friderik Veliki 22 641-krat, ime Karl Marx niti enkrat. Na doktorskem rigorozu je odpovedal pri izpitu iz staronemške gramatike in literature, ker ni bil dovolj poučen o odtenkih, kako na turnirju spraviš svojega nasprotnika s konja. Nasprotno pa je dosegel velik uspeh pri antropologiji, ker je na vprašanje izprašujočega klerikalnega profesorja: »Na kateri veliki skupini delimo človeške lastnosti?« odgovoril kot zaželeno: »Na telesne in duhovne.«

Prestolno mesto Berlin je štelo, ko je študiral na njegovi univerzi, 1 827 394 prebivalcev, med njimi 1443 igralcev, 167 generalov, 1107 pisateljev in žurnalistov, 412 ribičev, 1 cesarja, 9213 študentov, 112 327 posredovalk podnajemniških sob, 1 genija. Pisec L. F. je prebil 14 let po šolah in univerzah v Berlinu in Münchnu, 5 1/2 mesecev pa v vojski, 17 dni v vojnem ujetništvu, k temu še 11 let v Münchnu; preostanek življenja pa v sorazmerni svobodi. V skupno 3013 dneh ni imel zadostne gotovine in v 294 sploh nobene. Podpisal je 382 pogodb, imel 412 pogovorov o religioznih stvareh, 718 o socialnih, 2764 o literarnih, 248 o poslih in 19 549 pogovorov o vsakdanjih vprašanjih, še zlasti o perilu, britju in grejtu.

Pisec L. F. je bil v cvetu svojega življenja 165 m visok in je tehtal 61 kg. Takrat je imel 29 naravnih zob, od teh nekaj, ki so štrleli naprej kot strešna opeka, in 3 zobe iz zlata. Imel je goste, temno plave lase in nosil je očala. Bil je dober plavalec in siab plesalec. Rad je jedel morske živali vseh vrst, nerad pa sladice, kopal se je v zelo topli vodi, sovražil je pse in tobak. Rad je pil dobro vino, tudi čaj, manj pa žgane pijače in kavo. Nagibal se je k teoriji vegetarijancev in je kar čislal prehrano Hindujcev; toda v praksi je bil velik jedec mesa. Nobenega dvoma ni, da bi, če bi se vzdržal mesnatega užitka, dočakal znatno večjo starost. Tako pa je že v cvetu svojega življenja pojedel meso 8237 kosov govedi, 1712 kosov divjadi in 1432 kosov perjadi. Morskih rib je pojedel 6014, rib iz rek in stoječih notranjih voda 2738, naštete drobne živali, ostrige, školjke in podobno pri tem niso upoštevane. Vse to z velikim užitkom, toda pogosto potlačen zaradi predstave, koliko življenja je moralo biti ubitega, da bi bilo njegovo nahranjeno.

Nemčija je štela, ko je pisec L. F. cvetel v tem cesarstvu 63 284 617 tako imenovanih duš. 667 884 od teh je bilo zaposlenih pri pošti in železnici. Zdravnikov je bilo 40 103, kritikov 856, piscev 8287, babic 15043. Uradno zabeleženih idiotov in popolnih kretenov je bilo v Nemčiji 36 461. Pisec L. F. je imel smolo, da je imel opraviti z večino le-teh. 3 od njih so trenutno visoki uradni funkcionarji rajha.

Kar se tiče mesta mesta München, v katerem je pisec L. F. prebil mnoga leta svojega življenja, so v njem med vsemi

mesti na svetu najbolj pogosto iz gole nagajivosti klicali gasilce. Prav tako je mesto med vsemi mesti na svetu produciralo in konzumiralo relativno večino piva. Revija Friedricha von Schillerja »Die Horen« je v njem našla 3 subskribente, roman »König Ludwig II. oder Der Märtyrer im Purpurhermelin« 109 853. Mesto je štelo v zadnjem letu, ki ga je v njem prebil pisec L. F., 137 nadarjenih, 1012 nad povprečjem, 9002 normalnih, 537 284 pod normalno nadarjenih in 122 963 popolnih antisemitov. Izjemno vitalnost pisca L. F. dokazuje, da je lahko v zraku tega mesta napravil 407 263 054 vdihov, ne da bi to opazno škodovalo njegovemu duševnemu zdravju.

Pisec L. F. je napravil 257 odpustljivih grehov; večino zaradi lenobe in nekoliko flegmatičnega užitkarstva, pa tudi 2 resna greha. Opravil je 10 069 dobrih del, večino zaradi nekoliko lagodne dobrodušnosti, in 2 resnično dobri dejanja, na kateri je ponosen pred samim seboj. 1-krat je imel v posesti eni hišo, ki je bila 1-krat konfiscirana; 6-krat je imel v posesti veliko premoženje, ki ga je 4 1/2-krat odplaknila inflacija in je bilo 1-krat konfiscirano, in 1-krat je imel eno državljanstvo, ki so mu ga 1-krat odrekli. V posesti je imel, ko so prišli nacionalsocialisti na oblast, 28 rokopisov, 10 248 knjig, 1 avto, 1 mačko, 2 želvi, 9 cvetličnih gred in še 4212 drugih predmetov, ki so bili med hišnimi preiskavami nacionalsocialistov uničeni, deloma ubiti, deloma pohojeni, deloma ukradeni, deloma kako drugače odtujeni. Policija je 3-krat pojasnila, da se je to zgodilo na zahtevo pruskega notranjega ministra, 4-krat, da so to naredili komunisti, ki so se preoblekli v nacionalsocialistične funkcionarje. Pisec L. F. je bil 1-krat poročen. Rešil je 1 deklico pred smrtjo z utopitvijo, 2 mladeniča pred igralsko umetnostjo, 6 nendarjenih mladih ljudi pred poklicem pisatelja. V 106 primerih te vrste pa je odpovedal.

Pisec L. F. je napisal 11 dram, med njimi 3 dobre, ki niso bile nikoli uprizorjene, 1 zelo povprečno, ki so jo izvedli 2346-krat, in 1 zelo slabo, ki so jo, ker sam ni dovolil uprizoritve, 876-krat odigrali protizakonito. V povprečni, dostikrat odigrani drami, je dopustil tiskarsko napako v seznamu oseb, kar je povzročilo, da je 41 verzov izgubilo vsakršen smisel. Teh 41 verzov je na 2346 predstavah govorilo 197 igralcev, ne da bi to opazil kateri od režiserjev, igralcev, recenzentov ali od nekako 1 500 000 poslušalcev.

V Nemčiji so natisnili 527 000 izvodov štirih romanov pisca L. F. Ker je pisec L. F. izjavil, da je med 164 000 besedami, ki jih vsebuje Hitlerjeva knjiga »Mein Kampf«, 164 000 pregreh nad nemško gramatiko in nemško stilistiko, so postale njegove knjige zaničevane, o njem pa je bilo razširjenih 943 skrajno surovih in 3248 surovih obrekovanj, njegove knjige pa so v 1584 uradno navdihnjenih časopisnih člankih in 327 radijskih govorih označili kot strup za nemško ljudstvo. Prav tako so 20 izvodov le-teh zažgali. Ostanek strupa je bil z dovoljenjem nemške vlade v nemški izdaji prodan v tujino, da bi tako nemška vlada dobila tuj denar. Deutsche Reichsbank je tudi dobila, če odmislimo konfiscirana konta pisca L. F., po tej poti še nadaljnjih 13 000 dolarjev v svoje blagajne, pisec L. F. 0 dolarjev, nakar je uradno subvencionirana hipotetična banka od pisca L. F. zahtevala, da naj, ker sta njegova hiša in njegovo premoženje konfiscirana,

hipoteko na to konfiscirano hišo v znesku 63 214 mark poravnava z dobičkom od njegove kasnejše pisateljske dejavnosti izven Nemčije – in nemški davčni uradi so ga, ker ni bilo več nobenih davkov od njegovega konfisciranega premoženja, obsodili na težke kazni, predvsem zaradi »bega kapitala«.

Pisec L. F. je lahko v eni uri napisal 7 strani s strojem, napisateljil do 30 vrstic in napesnil do 4 vrstice. V uri pesnjenja je shujšal za 325 gramov.

Svet je marsikaj zahteval od pisca L. F. Od mladih pisateljev je prejel 8784 rokopisov, da bi jih ocenil in podprl, ti pisatelji so bili užaljeni, če je potreboval več kot 2 dni, da je prebral njihova dela. 84 teh rokopisov so skupaj z lastnimi rokopisi pisca L. F. uničili nacionalsocialisti pri plenjenju njegove hiše. 17 169 ljudi je hotelo od njega avtogram, 826 dam se je potegovalo za mesto sekretarke pri njem. Imel je 202 sorodnika, 3124 znancev in enega prijatelja. Od 52 dobrih znancev jih je v štirih letih vojne padle 22, v dveh letih gospostva nacionalsocialistov jih je padlo 19, 11 jih še živi.

2087 ljudi je hotelo od pisca L. F. podatek, ali je bil Kristus oziroma Shakespeare oziroma Bismarck oziroma Lenin

oziroma Theodor Herzl oziroma Hitler največji človek, ki je kdaj živel. 515 ljudi se je hotelo pri njem informirati, kako se počne »pesnjenje«. 714-krat so ga poklicali anonimni telefonski govorci, ki so ga imenovali »svinja židovska« [Sajud]. Na 2084 anket ni odgovoril. Sicer pa je kljub nevarnostim, ki so bile s tem povezane za piscočega, iz Nemčije pod nacionalsocializmom po ovinkih prejel 5334 pisem, ki so pritrjevala njegovi dejavnosti.

Pisec L. F. je bil 19-krat v svojem življenju popolnoma srečen in 14-krat brezmejno otožen. 548-krat ga je zbolela in do omedlelosti zmedla neumnost sveta, česar ni mogoče povedati z nobeno številko. Potem je za to otopel. Povsem natanko je spoznal, da se dosežek ne ujema z uspehom in da se človek ne ujema z dosežkom, zato bi, če bi ga vprašali: »Ali si zadovoljen s svojim dosedanjim življenjem?« odvrnil: »Da. Vse še enkrat.«

prevedel I. K.; februar 1984

Prevedeno iz revije TEXT + KRITIK, številka – Lion Freuchtwanger, strani 1–4.

Klaus MODICK:

L. F. KOT PRODUCENT

O kurioznih, samosvojih, da, čudnih metodah dr. Feuchtwangerja

Pisec L. F. je lahko v eni uri napisal 7 strani s strojem, napisateljil do 30 vrstic in napesnil do 4 vrstice. V uri pesnjenja je shujšal za 325 gramov. ... 515 ljudi se je hotelo pri njem informirati, kako se počne pesnjenje.

I. Pisec L. F. je rad izčrpno pojasnil, kako on na primer pesničuje. Takšno pojasnilo je bilo zanj razsvetljevanje, natančna informacija o lastnem produkcijskem procesu, demontaža iracionalnega modela recepcije, ki se ni konstituiral z notranjo vsebino dela, temveč z auratizacijo genialne umetniške osebnosti. Kot historična manifestacija meščanske ideologije umetnosti ob izteku 18. stoletja je estetika avtonomnosti s kultom genija estetizirajoče zameglila pogoje nastanka literature. Produkcija umetnosti ni veljala za intelektualno delo; producirajoči subjekt se je dosti raje predstavljal kot izvršilni organ metafizičnega navdiha, izbrano govorilo nedojemljivega božanstva. S klišejem o pesniku, ki ga je poljubila muza in pretresa intuicija, je pisec L. F. prelomil na svoj, radikalen, pa tudi šaljiv način. Pesnik ni hotel biti; kot Brechtov intimus že raje monter literature, preizkušajoči modelar, ki ne prebiva v Arkadiji, temveč v li-

terarni delavnici. Tam se predstavlja kolegom in občinstvu, 'avtor kot producent'. Razsvetljevati, izreči, kaj je, je bilo v središču njegovega mišljenja in pisanja. In razsvetljevanje je bilo zanj tudi – pokazati, kako se počne literatura, z literaturo, katere odločilna funkcija je njena uporabna vrednost. Njeno proizvajanje za javnost, povsem stvarno kalkuliran delovni proces, je bilo za L. F.-ja že oblika javnosti. Javno je Thomas Mann, ironično začuden kot zmeraj, govoril o delovni sobi L. F.-ja kot najbolj uporabni, najbolj organizirani literarni delavnici, kar sem jih srečal, kjer so se dela lotili po samosvojih, da, čudnih metodah ('Freud Feuchtwanger'). Čarodejevo [družinski nadimek Thomasa Manna: Zauberer] privatno mnenje o delavnici, metodah in delu je povedano z drugačnim, toda jasnejšim jezikom. George Tabori, ki je bil skupaj s Thomasom Mannom povabljen k Feuchtwangerjevim, nam je ohranil naslednji Mannov monolog, ki ga je imel na poti domov: *Mladi mož, ali ste opazili popolnost ureditve, 18 000 v usnje vezanih knjig, ki jih ni samo prebral, temveč tudi razumel in obdržal v spominu; raznovrstne pisalne mize, ena za pisanje leže, druga za pisanje sede, tretja za stoječe, in veličastni pripomočki za pisanje, različni pisalni stroji, baterija peres, svinčnikov, radirk, izbrana kakovost papirja, rafinirana drobna niša za sekretarko, zmeraj pri roki, in kaj nastane v vsej tej popolnosti. Sam drek.* (Navedeno po F. J. Raddatz: »Weinachten gingen wir zu Brecht«.) L. F. je svoje čudne metode, ki so bile slednjič vendar manj čudne kot metode Thomasa Manna, z veseljem izčrpno demon-

striral in razstavljal. Cudil se je ves krog kolegov, kot to dokazujejo skoraj enaka poročila ne samo Thomasa Manna, temveč tudi Roberta Neumanna in Hermanna Kestna: *Nacheloma je narekoval svoji sekretarki, in to po cele ure, vse, kar mu je rojilo po glavi, načrte za nov roman, različne možnosti, dele kakšnega poglavja, drobce, stavke, spomine na branje časopisov ali včerajšnje pogovore, opravljanja, sekretarka je morala vse stenografirati, karakterne skice figur iz romanov ali nemških pesnikov v Sanaryju, kaj si Feuchtwanger želi za večerjo in njegovo mnenje o vremenu, in verze ter drobce dialogov in politične bojazni. To je bilo dobesedno natisnjeno, korigirano, znova narekovano, znova korigirano, in včasih tudi šestkrat, sedemkrat, z različnimi barvami in črtili in na papirje različnih barv, na moder, rdeč, rumen, zelen papir. Sledilo je branje pred drugimi, različni osnutki so ležali drug ob drugem na pisalni mizi. Slednjič smo imeli ob stvaritvi še celotno zgodovino stvarjenja, in vse procese ustvarjanja – in atomske odpadke, poetične smeti. – Heinrich Mann, s Kestenom priča te zgodovine stvarjenja, je z naraščajočim čudenjem sledil posameznemu poročilu o delu, ki je bilo v marsičem podobno toku govorjenja psihoanalitskega pacienta na kavču. Heinrich Mann je vsake toliko ponovil: »Toda to je zelo kuriozno, gospod doktor! Zares zelo kuriozno, gospod doktor!«, pri tem pa po svoji navadi zmajeval z glavo, Feuchtwanger pa je podžgan s pristnim interesom, privlekel na dan še nove podrobnosti iz svojega boja z muzami, in tako sporočil celotno literarno vojno poročilo. («Lion Feuchtwanger») Kako kuriozno je moralo biti vse to šele za Heinrichovega brata Thomasa, za njega, ki mu je bilo diktiranje na sebi in za sebe odvratno in ki pri izmišljanju romana ne bi mogel uporabiti nobenega stenografirajočega medija v sobi («Freud Feuchtwanger»), za njega, ki je vsak dan s staromodnim peresom ob določeni uri napisal natanko eno za natis primerno stran; zanj je seveda moral biti L. F.-jev način dela kolikor le mogoče tuj. Kajti moteči stenografirajoči medij implicira, da lahko skrivnost, s patino zastrt pogovor genialnega ustvarjalca z navdihujočim duhom in muzo uspe samo v osamljeni zamaknenosti.*

L. F.-jev način dela pa ni samo, kot je dodal Thomas Mann, *izviren in nadvse zanimiv za študente literature*, ker nam s svojo stvarno, nemetafizično držo do lastnega produciranja dobavi marsikaj razkrivajoče protislovje s tradicionalno predstavo o pesniški obžarjenosti, temveč ima tudi določene prednosti, ki se tesno ujemajo z L. F.-jevimi intencijami in njegovim političnim samorazumevanjem. *Diktiranje* namreč, kot je zapisal Theodor W. Adorno, *ni zgolj udobnejše, ne spodbuja samo koncentracijo, temveč ima še povsem stvarno prednost. Diktat omogoča piscu, da se že v najzgodnejših fazah produkcijskega procesa zmanevira v pozicijo kritika*. Diktat postane tehnično pomagalo *dialektičnega postopka, ki dela izjave, da bi jih preklical in vendar obdržal*. («Minima Moralia») Ta dialektični postopek pa natanko ustreza dispoziciji in strategiji lebdečega intelektualca L. F., katerega priznani relativizem je izjave zavračal in se jih kljub vsemu zvito oklepal, kar sem drugje izčrpneje razvil (prim. K. Modick: «Lion Feuchtwanger im Kontext der zwanziger Jahre»). – V romanu «Erfolg» [Uspeh] je poántiral L. F., prelomljeno v perspektivi pisatelja Tueverlina, ta neortodoksni postopek v sebestorodirajočo satiro: *Jacques Tueverlin je diktiral svoji čisti, bleščeči se sekretarki esej o primeru Krueger. Radijski zvočnik je lajal neki ples, prijateljica Jacquesa Tueverlina se je po telefonu potožila, da po njegovi krivdi sedi sama v restavraciji; v resnici je pozabil in je vse zvrnil na sekretarko; toda ta je bila nedolžna, saj ji ni ničesar sporočil. Kurir založbe je zahteval nemudoma korekturne stolpce. Ni hotel iz predsobe, naročilo so mu, da se brez njih ne sme vrniti. Jacques Tueverlin je ljubil trušč pri delu*.

Sekretarka je potrpežljivo čakala, diktiral je naprej. Prišel je krojač s smokingom za poskušnjo, kurir založbe je čakal, zvočnik je hreščal in cvilil, poklicala je športna trgovina, prišli so novi čevlji za sneg. Pisatelj Jacques Tueverlin je začrtal glavne poteze eseja, ki ga je hotel napisati, medtem ko je diktiral, postopal sem ter tja in dajal obupanemu krojaču navodila s pantomimo. Destrukcija stare aure literarnega produkcijskega procesa iskusi tukaj sicer parodiistično estetizacijo, slonokoščeni stolp je nadomeščen z norišnico, bistveno pa je, da je produkcija literature vmontirana v roman kot moment dogajanja. 'Pesnjenje' postane pojmljivo, mogoče ga je prikazati, upodobiti kot intelektualno delo brez skrivnosti. Literatura se poda iz ezoteričnega somraka privatnosti v analitično svetlost javnosti.

II.

Najboljša tendenca je napačna, če nam ne pokaže drže, v kateri ji naj sledimo.

Walter Benjamin

Pokazati v literaturi, kako se počne literatura, ima seveda tudi to globoko razsežnost, da sega onkraj tega, da bi samo pokazala pisatelja pri delu. V dvajsetih letih so občutili roman kot nekaj, kar je v krizi, česar ni več mogoče realizirati na tradicionalen način; ta epska zavest krize je dala na dva načina pečat romanom iz teh let: načelni dvomi v epsko upodobljivost sveta sploh so se ujemali z zahtevo, da je potrebno realiteto prenesti tako avtentično in nepopačeno v umetnino, kot je to mogoče. V to smer je šel razvoj dela nove stvarnosti [Neue Sachlichkeit – literarno gibanje v Nemčiji], ki je verjel, da se lahko odpove oblikovanju dejanskosti, ujet v zmoto, da govorijo stvari same zase. Estetika je zdrsnila v golo funkcionalnost, v kateri se je izkazalo, da je svet zbit iz desk: veristične vrste, reportaža, dokumentarna literatura, navidezna objektivna fotografija so se izčrpale s tavitološkim sklepom, da je svet tak, kakršen je. Po drugi strani pa je bila splošna kriznost rezultat kritičnega vedenja do podedovanih umetniških oblik, ta drža je bila še zlasti konstitutivna za leve meščanske avtorje in je vodila k eksperimentirajoče-preizkušajočemu ukvarjanju s pripovednimi možnostmi. Levi meščanski roman se je v Weimarski republiki izkazal kot sprejemljiv za inovacije pri prisvajanju spreminjajoče se realnosti in spremenjeni in spreminjajoči formi. Prebite so bile meje realizma, tako v smeri nadrealistične produkcije podob (na primer v Hessejevem «Steppenwolfu» [Stepnem volku] kot tudi z nekakšnim super-realizmom dokumentiranih dejstev (na primer v Regerjevem «Union der festen Hand» [Unija trde roke]).

Prav posebna možnost za preizkus literarne konvencije je ta, da v samem delu razkrijemo avtorjev način dela skupaj z zgodovino nastanka dela. Roman Andreja Gida «Les Faux-Monnayeurs» [Ponarejevalci denarja] (1925) je bil s tega stališča za mnoge sodobne avtorje nekakšen model: celo Thomas Mann je kasneje, v «Dr. Faustus», segel po tem pisateljskem postopku legitimiranja. L. F. je to tehniko plodno uporabil za kompozicijo svojega romana «Erfolg», pri tem se je neposredno skliceval na Gida, saj je v njem videl možnost, da demokratično spremeni razmerje med avtorjem in občinstvom.

Walter Benjamin je leta 1934 v pariškem eksilu naslovil v svojem predavanju «Der Autor als Produzent» na pisatelje daljnosežne zahteve, ki je tradicionalnemu samorazume-

vanju literarnih produkcijskih form postavil nasproti *tip operirajočega pisatelja* oz. producenta umetnosti nasploh. Za Benjamina je bil takšen tip na epskem področju pri Tretjakovu, na dramskem pri Brechtu, na glasbenem pri Eislerju že prisoten. L. F.-jev »Erfolg« beremo danes kot literarno uporabo oz. kot začudujočo predhodno postavitev centralnih Benjaminovih tez. To je toliko bolj osupljivo, ker je Benjamin prav v tem tekstu hotel kritizirati levo meščansko literaturo Weimarske republike *in toto* v zvezi z njeno odvedbo pred fašizmom. Sicer se ni Benjamin nikoli eksplicitno ukvarjal s Freuchtwangerm, vendar lahko domnevamo, da bi se izmaknil njegovi sodbi. Helmut Lethen je sicer poskušal v svoji knjigi »Neue Sachlichkeit«, pri tem se je oprl na Benjamina, L. F.-jev »Erfolg« dezavuirati kot razglasitev bankrota pisatelja brez bivališča. Meni pa se nasprotno zdi, da moramo skupaj brati L. F.-ja in Benjamina. Morda bo moral vdih, s katerim smo doslej z dobrimi razlogi izgovorili imeni Brecht in Benjamin, v prihodnje biti globlji, da bo lahko pridružil še L. F.-ja, saj je lahko njegova kooperacija z Brechtom posredovana prišla v Brechtov vpliv na Benjamina. Zato analogije niso izčrpane s tem, da je L. F. vnesel v roman svoje samorazumevanje z odvzeto auro; kajti Benjamin zahteva tudi *usmerjajoče, poučujoče vedenje pisatelja* tako do občinstva kot do drugih avtorjev: *Avtor, ki ne uči pisateljev, ne uči nikogar*. Znano je, da je L. F.-jeva rekonstrukcija zgodovinskega romana imela daljnosežen značaj modela za literaturo v eksilu; manj pa je znano, da sta Brecht in L. F. vedno znova opozarjala na to, da sta se pri svojem sodelovanju medsebojno poučevala in vplivala drug na drugega: Brecht je celo označil L. F.-ja kot enega svojih redkih učiteljev. *Pri njem sem izvedel, kršitve katerih estetskih zakonov sem se lotil* («Gruß an Feuchtwanger»). Znano je, da je Brecht v veliki meri ignoriral literaturo moderne, ni bral niti Prousta niti Joyca, zato pa na veliko kriminalne romane in še posebej rad L. F.-jeve romane, kot je poročal Hans Eisler. To medsebojno oplajajočo, poučno zvezo, ki se je izrazila v skupnih tekstih, je L. F. vdelal v figuri Proeckla in Tueverlina v »Erfolg«. Proecklove zahteve po politizirani tendenčni umetnosti odločilno vplivajo na Tueverlinovo produkcijo in mu omogočijo razvoj iz esteticista v družbenokritičnega realista.

Po Benjaminu je literarna kvaliteta kot literarna tendenca določena z *napredovanjem ali nazadovanjem literarne tehnike*, ki mora za svoje konstituiranje privzeti eksperimentalni značaj. Kontroverze glede nadaljnega razvoja literarne tehnike so v »Erfolg« nenehno tematizirane: *Gospod Tueverlin je bil strasten delavec. Nobenega spoštovanja ni imel do dela, delal je iz golega veselja do modeliranja, izboljševanja. Tueverlina in Proeckla so zanimale tehnične možnosti za delo*. S tem ko L. F. kaže javnosti delo avtorjev kot »modelar«, ki se nenehno sam preverja in je vezan na teamsko povratne zveze, ko tako po njegovi zaslogi postajajo jasni razlogi za transformacijo konvencionalnih literarnih metod, izpolnjuje Benjaminovo predstavo o nujni avtorjevi »držbi«, ki jo je zaradi posnemanja potrebno pokazati. *In to držo lahko pisatelj pokaže samo tam, kjer sploh nekaj počne: namreč s pisanjem*. »Erfolg« ima torej kot roman v treh pogledih značaj modela: vsebinsko pomeni zelo zgodnje epsko ukvarjanje z nacionalsocializmom, ki je po svoji jasnovidnosti edinstveno v literaturi Weimarske republike. Glede na teorijo in tehniko romana je novost v »Erfolg« dejstvo, da z največjo odkritostjo reflektira sproti zgodovino svojega nastajanja in omogoča njeno preverjanje, saj se v tem demonstrira spremenjeno avtorjevo samorazumevanje, iz genija v modelarja. – V analogiji z odpovedjo srednjemu junaku, ki ga je potreboval kot sečišče perspektiv meščansko-psihološki roman, se je L. F. odpovedal enodimenzionalni

poetološki perspektivi: ta se nam razkrije šele, če se sploh, v sečišču razhajajočih predstav o literaturi, ki jih razgrne roman, njihovo sintezo pa delegira na bralca. Po Benjaminu je za literarno kvaliteto odločilno, da *ima produkcija značaj modela, ki napeljuje druge producente prvič k produkciji, drugič pa jim omogoča uporabo izboljšanega aparata*. Izboljšani aparat je v L. F.-jevem poskusu to, da hoče razhajajoče koncepcije razkleniti in deloma med njimi posredovati. »Erfolg« je stičišče enkratne napetosti štirih različnih načinov pripovedovanja, namreč 1. radikalne Proecklove tendence umetnosti, 2. reportaže v stilu nove stvarnosti in veristične dokumentacije (dr. Geyer), 3. avantgardistične montažne tehnike v stilu Doeblina, Huxleya ali Dos Passosa in 4. tradicionalnega realizma iz romanov 19. stoletja. V metamontaži zvari L. F. elemente vseh 4 možnosti v novo celoto, izboljšani aparat, s tem ko jih s preizkušanjem postavlja drugo pred drugo, jih izkoristi ali zavrne. Junak je nadomeščen s »preizkusno figuro« Johanno Krain, na kateri so demonstrirane napetosti različnih možnosti, pa tudi preverjena njihova učinkovitost glede na recipiente. Ob tem ima Johanna Krain še funkcijo, s katero L. F. v romanu anticipira naslednjo Benjaminovo zahtevo glede izboljšanega aparata: *In ta aparat je toliko boljši, kolikor ponudi več konsumentu produkcije, skratka, kolikor mu iz bralcev ali gledalcev uspe narediti sodelujoče*. Johanno namreč to, da je seznanjena s tehnikami in intencami tako Tueverlina kot tudi Proeckla, spodbudi, da bi sama realizirala film. Ni torej samo moralno gibalo, ni samo ogorčena inspiracija sprva nekoliko togega Tueverlina; temveč se zato, ker ima Tueverlinova produkcija značaj modela in je odprta, iz pasivne konsumentke razvije v angažirano producentko: kot avtorica, slednjič kot producentka si odpre medij film, ki so mu Brecht, Benjamin in L. F. pripisali v prav posebni meri možnosti za demokratizirajoč učinek.

Prav tako ugotavlja Benjamin, *da smo sredi izjemnega procesa stapljanja literarnih form, procesa stapljanja, v katerem lahko mnoga nasprotja, v katerih smo navajeni misliti, izgubijo svojo udarnost*. Eno od teh nasprotij je nasprotje med tradicionalnim patosom zaključenega velikega dela in neposredne posegajočo, odprto formo novinarskega pisanja. Že leta 1928 je zapisano v Benjaminovi »Einbahnstrasse« [Enosmerni ulici]: *Pomembna literarna učinkovitost lahko nastane samo v strogi menjavi delovanja in pisanja; oblikovati mora neopazne forme, ki svojemu vplivu v dejavnih skupnostih bolje kot zahtevna, univerzalna gesta knjige ustrezajo v obliki letakov, brošur, časopisnih prispevkov in plakatov*. Samo ta uren jezik je učinkovito dorasel trenutku. L. F. ni samo že zgodaj uporabljal ta uren jezik, da bi se kot političen publicist, najprej pri »Weltbuehne«, kasneje z deležem pri vzpostavitvi ljudske fronte, lahko učinkovito izrazil; celo njegova univerzalna dela demonstrirajo vedno znova, kako se umetniki, zaradi pritiska razmer potisnjeni na levo, odpovedo univerzalni gesti knjige ali velikega simfoničnega koncerta, da bi se lahko izrazili neposredno, brez filtra estetske kompozicije. Tueverlin piše v »Erfolg« esej, v katerem razkrije politično ozadje primera Krueger in razkrinka bavarško razredno sodstvo. Komponist Sepp Trautwein se ob romanu »Exil« razvije iz abstraktnega konstruktivista v politično angažiranega glasbenika, s tem ko spremeni svojo tehniko, in sicer v analogiji s predstavami, ki jih je imel pred očmi Benjamin, za katerega je imela produkcija Hannsa Eislerja značaj modela:

Naloga je bila v tem, da je bilo potrebno spremeniti namembnost koncertne forme, da bi izpolnjevala dva pogoja: odstranila nasprotje med izvajajočimi in poslušajočimi in drugič med tehniko in notranjo vsebino. V zvezi s tem je Eisler prišel do pomembne ugotovitve: »Varovati se moramo, da ne bi prece-

njevali orkestralno glasbo in jo imeli za edino visoko umetnost. Glasba brez besed je prejela svoj veliko pomen in polno uveljavitev šele v kapitalizmu. »To pomeni: naloge, da bi spremenili koncert, ne moremo opraviti brez sodelovanja besede. Ta edina lahko, kot je to formuliral Eisler, povzroči spremembo koncerta v politični meeting.

V skladu s tem pusti L. F. svojega Seppa Trautweina napisati ciklus pesmi po tekstih Walterja von der Vogelweideja: »Ja, wenn Herr Walter kröche« [Da, če bi se gospod Walter plazil], v katerem je jasno vidno njegovo spremenjeno politično in s tem tudi glasbeno-tehnično sporazumevanje. Prva izvedba teh pesmi pred prijatelji v pariškem eksilu ima potem tudi povsem značaj političnega meetinga. Trautwein se je tudi otresel svoje idiosinkrazije do tehničnega medija – radia, čeprav se otožno zaveda, da dela s tem izgubijo svojo avtentičnost in auričen značaj, hkrati pa je ta nova kvaliteta množične razširjenosti sposobna odstraniti nasprotje med izvajajočimi in poslušajočimi. Slednjič se Trautwein občasno povsem odpove komponiranju in vstopi v polje vzajemnega učinkovanja umetnosti in ravnanja, ko postane v boju za osvoboditev novinarja Fredericha Benjamina, ki so ga ugrabili nacisti, sam angažiran, antifašistični novinar.

L. F. ocena učinkovitosti velikih, v sebi zaključenih umetnin glede na neposrednejše medije se je od »Erfolga« (1930) do »Exila« (1940) obrnila v svoje nasprotje. Tüverlinova esejistična dejavnost je bila konec koncev brez uspeha; edini umetniški medij, ki mu je pripisan demokratizirajoč učinek, je Tüverlinova velika kompozicija »Das Buch Bayern« [Knjiga Bavarske], torej sam »Erfolg« (in z omejitvami še film). 1930 pri L. F. še dominira univerzalna gesta knjige, čeprav so že reflektirane tudi alternativne možnosti pisateljskega razsvetljevanja, so preizkušene in prikazane. Z redko enodušnostjo so vsi recezentje knjige očitali L. F.-ju, da s tako umetelno zgradbo, karkšna je »Erfolg«, leta 1930 ni bilo mogoče transportirati nikakršno antifašistično učinkovitost. V »Exilu« je zato zaporedje učinkovitosti dosledno takšno, da prispeva Trautweinovo novinarsko dnevno-sprotno delo k rešitvi ugrabljenega; na učinek velikega simfoničnega dela »Der Wartesaal« [Čakalnica] pa je gledano tako, kot da gre za dolgoročen, večkrat posredovan učinek, ki je preložen na dan, ko bo čakanje končano.

III.

Ljudje ne morejo razumeti, kako da lahko obstajajo ljudje, za katere je poza tako imenovano tkanje genija v oblakih, kjer rojeva žareča glava na pol prevre ideje, da, kako je lahko nekdo tako okrut in celih poglavij, polnih lepih izrazov, ne ceni tako zelo kot gorčično jedro stvari.

Lichtenberg

L. F.-jev koncept literature kot uporabne vrednote in potrebne zadeve se seveda nikoli ni odpovedal univerzalni gesti velikih romanesknih zasnov. Vendar je napravil to gesto uporabno od znotraj, ko je zavestno poskrbel za preprosto dikcijo, da bi dosegel kar največji učinek. Verjel je, da mora delo, ki zase pravi, da je resnična umetnina, vzdržati tako sodbo poznavalcev kot tudi sodbo množic. Kar zadovolji množice, ne pa tudi poznavalca, je narejeno iz cenenega materiala in torej brez trajnosti; kar razživi samo poznavalca, ne pa tudi množice, učinkuje zgolj s svojo formo in ne z vsebino in je torej prav tako brez trajnosti. (»An meine Sowjetleser«) L. F. je bil avtor brez skrivnosti, negoval je auro neauratič-

nega, zanj je bilo gorčično jedro stvari zunanja nereprezentančnost – živel pa je večinoma, kar se tiče okoliščin, življenje pesniškega kneza. Njegove knjige so lahko umljive, pa vendar potrebujejo intelektualno dešifriranje, ne ponujajo nobenih plehkkih harmonizirajočih modelov. Po Thomasu Mannu niso le sam drek, temveč predvsem solidne in zabavne, resnobne in, kot pravijo Angleži, readable: kar pomeni: dostopne, užitne, napete, nenaporne, hkrati pa s trdno in zanesljivo podlago. (»Freud Feuchtwanger«)

L. F. je brez prave tradicije v nemški literaturi, na katero bi se lahko oprl, zato se je rad skliceval na anglosaške pisatelje, ki so zanj imeli značaj modela. Pripombe Béle Balázsa o težavah literature, ki sebe ne razume kot hermetično moderno, so leta 1930 opisale klimo nemške duhovnosti, ki še zmeraj vlada v ZRN in je oteževala takrat, otežuje pa še danes pravično približanje L. F.-ju. Balázs je zabeležil v svoji knjigi »Der Geist des Films« [Duh filma], da sta v umetnosti duhovna vrednost in popularnost v obratnem sorazmerju. Za izobraženo aristokracijo je veljalo kot plemiška oznaka – nerazumljeno. Že od nekdaj je bila posebna nemška ideologija, da sta dobra umetnost in ljudska umetnost nezdružljivi nasprotji. Velika popularnost je v tej deželi upravičeno sumljiva. Velja za dokaz banalnosti. To je povezano s posebnostjo intelektualnosti, ki se je morala razvijati v abstraktno spekulativno smer in ima svoje historične razloge. Idealistični nemški duh se je dvignil v oblake, ker so mu zaprli pot na zemlji. (...) Ta odtujitev duhovnosti od dejanskosti, ki jo je Marx ugotovil v filozofiji, se seveda izraža tudi v umetnosti. Svoje najboljše vrednosti je razvila v tajein jezik izobraženih. Če je hotela biti popularna, je postala trivialna. Ali imamo v nemški literaturi tip pisatelja, kakršni so Mark Twain, Kipling, Jack London? Pesnike, ki v jeziku vseh fabulirajo razumljivo za vse, pa so kljub temu veliki umetniki? To umetnost površine, ki pa ni površna, to ličnost plemenitosti, to čutno veselje ob predmetih, ta čar lahкотnega sporočanja, to magičnost enostavnega pripovedovanja zgodb, ki je brez intelektualne zapletenosti pomembna in poetična?

L. F. je, kar se te vrste ljudskosti tiče, v nemški literaturi brez predhodnikov, ostal pa je v veliki meri tudi brez naslednikov. Jasnost njegovih knjig, nezahtevna dikcija njegovega jezika sta poskrbeli za to, da je kritika, če odmislimo izjeme kot Jean Améry, potisnila njegovo delo v stran. L. F. ni bil artist, to tudi ni hotel biti; prav zato je lahko bil zmeraj tarča kritikov. Pod okrilje formalnih kriterijev se je dalo že od nekdaj dobro skriti politično idiosinkrazijo. Deloma bedasti očitki se začnejo z aktivistom Kurtom Hillerjem, ki se ni sramoval napisati, da kakšen Feuchtwanger ni vreden niti tega, da bi kakšnemu Andréju Gidu čistil pisalni stroj. Res uživa L. F. danes izjemno spoštovanje v NDR, toda to je bilo mogoče šele po kozmetičnih posegih v tekst – krajsavah. Literarni papeži v ZRN so že kdaj izrekli L. F.-ju sodbe; Hans Mayer ga je imenoval nadomestni klasik, Reich-Ranicki fanatik jasnosti. Ker je v tej deželi še zmeraj ena od puhlic napačno razumljivega globokoumja, da naj se bralci izvolijo kolikor mogoče mučiti pri branju, saj so delavci firme Narciss & Goldmund, ki jih je Carl von Ossietzky že 1930 okrivil za predvidljivo neučinkovitost romana »Erfolg«, ohranile stabilnost tudi po letu 1945, lahko firma Feuchtwanger beleži rahel konjunkturi dvig v ZRN šele nekako zadnjih 5 let. Politične sodbe niso bile L. F.-ju nikoli tako odkrito izrečene kot leta 1949, ko je restavracija znova bila zasejana in je zahodnonemški kritik, vendar s psevdonimom, zapisal o romanu »Erfolg«: Lion Feuchtwanger, ki je bil 1937 dejaven kot Stalinov propagandist, ko je ta likvidiral trockistično opozicijo, je s tem in s svojim simpatizerstvom prispeval k nesreči druge svetovne vojne kot Klenk in Faucher v romanu »Erfolg«. Običajni vzorec kritike izvede tukaj zgovoren kozolec: L. F.

je sicer res bil *bleščeč pisatelj in ustvarjalec (posnemajoči) oblikovalec svojega časa*, je pa tako rekoč v ovčji koži pesnika držal roko svetovnemu komunizmu in s tem podpiral II. svetovno vojno. Štiri leta po velikem ubijanju so tako odgovarjali na vprašanje, kje iskati krivce: ne v lastni deželi, kjer se je vendar vsakdo umaknil v nišo notranje emigracije ali pa samo toliko sodeloval, da bi preprečil še hujše: ne, za vojno so bili krivi samo izgnani »asfaltni literatje«, ki so paktili z boljšeizmom. Konsekventno so založniki in knjigotržci bojkotirali L. F.-ja – z utemeljitvijo, da je pošiljal Stalinu pozdravne telegrame ob obletnicah oktobrske revolucije.

L. F.-jeva dilema je bila, kot je to Brecht točno ugotovil, da je potrebno visoko mesto njegovih del izpeljati iz njihove inteligentne konstrukcije, njihove polnosti z realijami, hkrati pa da je bila priznana njihova pametnost in prav s tem oporekano njihovo visoko mesto: *Znano je, da pri Nemcih ostro ločijo med pesnjenjem in mišljenjem.* («Gruss an Feuchtwanger») Prav nič ne spremeni dejstva, da je napisal tekste, ki s svojo hladno natančnostjo in preračunano stvarnostjo kar najbolj točno osvetljujejo nemško dejanskost, ne da bi se odpovedali pri tem šali in kulinarčnosti zunanje napetosti in barvitosti, to, da je L. F. spravljal na papir, glede na goro knjig njegove celotne produkcije, tudi kaj takšnega, kar ne sodi med najbolj uspelo v nemški literaturi in kar je mogoče danes sprejeti na ustrezen način samo s historiziranjem (npr. »Die Geschwister Opperman«, delo, ki mu najbolj pripada kategorija neposredne uporabne vrednote). Razsvetljevati, povedati kaj je kaj, toda tako, da ostane razumljivo za vse, da zabava in ne izsuši bralce s suhoparno teorijo. L. F.-jev suh, izsušen jezik, ki zasnuje z nekaj trdimi potezami zariše značaje, včasih spominja na tehniko Georga Grosza; predstavlja ekstremno ostro nasprotje baročnih besednih vodnjakov sodobnih produkcij pri Muslinu, Brochu, Thomasu Mannu. Dobro dene L. F.-jeva stvarnost. Ne tajim, da lahko tudi utru.

IV.

Ali pijete krepko juho iz ambrozije? Ali jeste kotlete z larosa? Koliko dajo v zastavljalnici za liro?

Charles Baudelaire

L. F.-jeva dikcija je seveda koristila tudi njegovi prevedljivosti, s tem njegovi internacionalnosti in s tem njegovemu izjemnemu finančnemu uspehu, na kar je bilo večkrat, ne brez zavisti in škodoželjnosti, opozorjeno. Ludwig Marcuse je zapisal v »Mein zwanzigstes Jahrhundert«: *Neka prevajalka Anne Seghers se mi je potožila, da je njen stil formalističen; medtem ko je mogoče Feuchtwangerja prvajati besedo za besedo.* Ali Robert Neumann: *Poskusil sem parodirati Feuchtwangerja. Ni uspelo. Širokemu političnemu učinku na ljubo in tudi svojemu uspehu na ljubo je preko roza barve in rdeče in rumene spravil svojo prozo tako prevedljivo in internacionalno ter sterilizirano, da je slednjič ni bilo več mogoče parodirati, kot se ne da rekvizitov v zdravniški omari.* («Ein Leichtes Leben») Če odmislimo, da je Neumannova parodija L. F.-ja nadvse uspela, spada L. F. med tiste redke srečneže nemške literature, pri katerih se ne ujemata samo širok učinek in literarna kvaliteta, temveč tudi dosežek in finančni uspeh. Ta finančni uspeh, ki se je začel z romanesko verzijo »Jud Sueß« in ni usahnil nikoli več, je sprejel s takšnim zanj značilnim načinom, ki daje zabaven odtonek njegovim predstavam o razmerju med avtorjem in njegovim okoljem – seveda, če ne verjamemo reku, da lahko samo revščina rodi nekaj velikega. L. F.-jev zagotovljen in javno ka-

zan ponos na svetovno slavo, milijone svojih bralcev, ogromne naklade, svoje tantieme, vso povodenj čekov v vseh valutah je imel ob nekoliko otroško začudenosti naivnosti v sebi brez dvoma tudi zelo pragmatično jasno, trezno – brez iluzij – razsežnost natančne ocene razmerij in mehanizmov na literarnem trgu. Opazovati avtorja kot producenta pomeni tudi, da vidimo v njem tudi trgovca samga sebe. Pisatelji lahko imajo več od takšnega opazovanja kot od mistike produkcije, in L. F. je po zaslugi takšnega opazovanja lastnega položaja precej pridobil, tako vsebinsko kot tudi praktično in življenjsko. Non olet. *Odiral je s svojim funtom in napravil iz njega petstopenjetdeset gramov*, kot je s priznanjem dejal Robert Neumann; sposobnost, ki so jo tudi drugi znali ceniti – ob zavisti in poetičnem zaničevanju nekaterih kolegov [funt = 500 gramov]. Prijatelj Ludwig Marcuse, ki je bil na finančnem področju prav tako udarjen z neznanjem izobraženega meščanstva, se spominja L. F.-jeve žaljivosti v zvezi s tem: *Sosed Feuchtwanger je slovel, da je nezmotljiv pri sestavljanju založniških pogodb. Tako sem naročil svojega holandsko-ameriškega agenta k malemu mojstru (kot ga je imenoval Thomas Mann.) Okretnega je prineslo noter, mel si je roke in cvilil od zadovoljstva: »Otroci, otroci, kao vam je lepo.« To je bilo torej ameriškansko, Feuchtwanger je bral z ostrimi stekli. Potem je dejal: »To lahko podpišete. Redno vam bo plačeval in zahteval samo dovoljenje, da ponuja Vaše knjige ameriškim založnikom.« S statistikami o višinah naklad in širjenju svojih del se je poigral kot otrok s frnikolami, spravil s poti s temi številkami tudi marsikakšnega kritičnega zavistneža ali zavistnega kritika, ob tam pa je ostal zmeraj hladno in z mero preračunljiv, potem ko so ga presneto okrog prinesli s pravicami za prvi natis dela »Jud Sueß« in je tako plačal svoj delež za uk. Hermann Kesten je odšel s svojim nuernberškim šolskim prijateljem Fritzem Felheimom, občudovalcem Stefana Georga, na sprehod med vinogradi in oljkami od Sanaryja do Bandola, nekega srebrnega jutra; ko sva nenadoma naletela na Feuchtwangerja, ki je eno uro govoril mojemu prijatelju v številkah, v številkah o nakladah Feuchtwangerjevih del, 130.000 »Haeßliche Herzogin«, 240.000 »Jud Sueß« 350.000 izvodov »Erfolg«, kako visoke so tantieme, koliko mesecev je bil na bestseller-skih seznamih, in o albanski izdaji, ali o četrtni andaluzijski, ali deveti koptski izdaji, ali o Literary Guild ali Book of the Month Club, in ljubko o Viking Press, in dr. Landshoffu od založbe Querido in Hutchinsonu v Londonu in o Mondadoriju v Milanu, 790.000 in 340.000 dolarjih, ali raje o funtih? – Ko sva moj georgijanski šolski prijatelj in jaz zrla za pesnikom, kako je postajal manjši pod oljkami in med vinogradi, in bila znova sama, je bil moj prijatelj bled in pobit in me je vprašal: »Ali je to velik pesnik?« »Zelo znamenit, zelo uspešen«, sem dejal. Številke so bile točne. Toda ta prisrčna, prikupna naivnost parvenija, ki se čudi lastnemu bogastvu – pa sploh ni bil parveni (Robert Neumann) je vzbudila poglede postrani pri tistih, ki si predstavljajo, da mora biti kvaliteta literature v obratnem razmerju z njeno kvantitativno razširjenostjo. Predstava o nedotaknjemem poetu, ki naj izvoli biti reven, med občudovalci Stefana Georga verjetno ponotranjena do samoumevnosti (pri tem pa George ni ravno stradal), je seveda tipično »meščanska« – in sicer takšna, da se pusti obvladovati zakonom trga, si pa v trdovratnem povečevanju »pesniškega« noče priznati tega, da je literatura, vsaj od Baudelaira naprej, tržno blago. To je kompenzirano in faktor, ki moti iluzijo, njegova podlaga je napačna predstava o avtonomiji, je maščevan povzdignog esoterike in skrajnje hermetike, vse do nebulozne nerazumljivosti, in ideal umetniške popolnosti. Kakšna brezbožnost, pod oljkami se pesniki pogovarjajo o tantiemah, častijo mamona, namesto da bi si šepetali, kako intenziven je bil nočni poljub muze.*

Če pusti L. F. v »Erfolg« povedati Johanni Krain o sebi, da se njen socializem začne pri njej doma, potem je to izjava, ki prav glede financ, velja tudi za njega. Že v Muenchnu je podpiral mlade umetnike – ne samo s pametnimi nasveti nekoga, ki je že uspel, nasveti, ki niso zaslužek, temveč je 'Onkel Feuchtwanger' (Brecht) med inflacijo v letih 1922/23 podprl Marieluise Fleisser in Berta Brechta tudi denarno, ko so bile tantieme v markah vredne samo znamko. L. F.-jeva branja v eksilu so bila za vse eksulante izjemno priljubljena zbirališča – ne nazadnje zato, ker je gospa Marta poskrbela za ekskluzivne dobrote velikomeščanske kuharske umetnosti. Seveda takšna drža še ni že kar socialistična, toda v njej se skriva razumevanje stavka, da lastnina obvezuje, ki je postalo redko v meščanski družbi. To je stvar, pragmatičen socializem, ki je konkretno izvedljiv – v svoji praktični humanosti še onkraj teoretske zahteve za spremembo vsedružbene strukture, saj njena nujnost s tem še ni postala vprašljiva, je pa postala verodostojnejša. *Njegov socializem*, pravi Robert Neumann, *je bil pošten. Nenavadno velikopotezen, ko je šlo za pomoč tovarišem. Ko so prišli nacisti in mu je uspel drzen beg v ZDA, je pustil v rokah svoje sekretarke velik znesek – imenujmo jo na tem mestu, Lola Sernau, za mnoge utapljačo je bila, s Feuchtwangerjevim denarjem, rešila bilka.*

L. F. ni objavil in demokratiziral samo svojih literarnih produkcijskih metod, temveč je to napravil tudi s svojim izjemnim, vsaj med emigranti, finančnim uspehom, ki mu ni samo omogočil življenje v velikem stilu, temveč ga je razumel tudi kot medij praktične solidarnosti in ga za to tudi uporabljal. Tako je bila njegova ogromna privatna knjižnica, že dolgo prej, kot je bila po njegovi smrti uradno izročena University of South-California, bolj ali manj javna institucija. Študentje in docentje so šli, če kakšne redke ali iskane knjige niso nikjer izbrskali, k stricu Feuchtwangerju; ta je lahko skoraj zmeraj pomagal. Po zaslugi Marte Feuchtwanger, velike stare dame nemške literature, je tako še danes.

prevedel I. K.; februar 1984

OPOMBE IN POJASNILA

Žal je prispevek K. Modicka objavljen brez opomb, prav tako niso vsa omenjena dela uvrščena v bibliografijo, ki je objavljena na koncu številke TEXT + KRITIK 79/80, v kateri je objavljen prispevek. Zbrali smo vse dosegljive podatke, vendar jih nismo uspeli najti za vse omembe.

Theodor W. ADORNO, *Minima Moralia*. Bibliothek Suhrkamp 236 (gesammelte Schriften)

Jean AMÉRY, *Ein Romancier der reinen Vernunft*. Oddaja Radia Hessen 30. maja 1971.

Bela BALÁZS, *Der Geist des Films*. Halle 1930.

Walter BENJAMIN, *Der Autor als Produzent*. *Gesammelte Schriften*, Band II (2), str. 683 nn. Frankfurt 1977., Einbahnstraße, *Gesammelte Schriften* IV (1), str. 83 nn. Frankfurt 1972.

Bertolt BRECHT, *Gruß an Feuchtwanger*.

Hermann KESTEN, *Lion Feuchtwanger*.

Heinrich MANN

Thomas MANN, *Freud Feuchtwanger*. V: *Lion Feuchtwanger zum 70. Geburtstag*. Berlin/DDR 1954.

Ludwig MARCUSE, *Ein leichtes Leben*. (Založba Diogenes iz Zuericha izdaja dela tega pisatelja; v katalogu pa tega naslova ni; gre za pri nas vse premalo znanega pisatelja in filozofa.)

Hans MAYER, *Lion Feuchtwanger oder Die Folgen des Axils*. V: *Neue Rundschau*, 1965, str. 120–129.

Wiederbegegnung mit Feuchtwanger. Zur neuer Auflage der »Haeßlichen Herzogin«. V: *Deutsche Literatur und Weltliteratur*. Berlin/DDR 1957.

Robert NEUMANN

Klaus MODICK, *Lion Feuchtwanger im Kontext der 20er Jahre*. *Autonomie und Sachlichkeit*. Koenigstein 1981.

Carl von OSSIETZKY – nemški pesnik, ena prvih žrtev koncentracijskih taborišč; še danes odrinjen na rob nemške literarne zgodovine.

Fritz J. RADDATZ, *Weinachten gingen wir zu Brecht*. V: *Die Zeit*, 22. december 1978 (št. 52).

Marcel REICH-RANICKI, *Lion Feuchtwanger oder Der Weltruhm des Emigranten*. V: *Manfred Durzak* (izd.), *Die deutsche Exilliteratur 1933–1945*. Stuttgart 1973, str. 443–456.

Lion Feuchtwanger je v kratkem razdobju dvajsetih let moral postaviti tri knjižnice: ko je bila postavljena prva v vili v Berlinu (okrožje Gruenewald), so prišli 1933 na oblast nacisti; drugo si je uredil v vili, ki je stala v Sanary-sur-Mer (Francija), zapustil jo je ob vdoru Nemcev v Francijo leta 1940; tretjo si je uredil v vili v kraju Pacific Palisades blizu Los Angelesa, v njej ni bilo samo 18.000 knjig, temveč 40.000.

Klaus MODIC, L. F. als Produzent. Prevedene so strani 5–18 v TEXT + KRITIK 78/80.

OPOMBA O AVTORJU

Klaus MODIC, rojen 1951 v Oldenburgu, je študiral germanistiko, zgodovino, pedagogiko in filozofijo v Hamburgu. Promoviral je z delom o L. F.; delal kot natak, pisec reklam in učna moč, živi kot svoboden pisec v Hamburgu.

Knjižne objave: L. F. s *Roman Erfolg* (skupaj z E. Bruecknerjem, 1978), L. F. im kontexte der 20er Jahre (1981, oboje pri založbi Scriptor) – *Meine Raume sind Hauser* (lirika, 1983, založba Schlender), *Mehr als Augenblicke*. *Polaroids im Kontext* (skupaj z J. Rieckhoffom, 1983, založba Jonas), *Moss* (1984, založba Hafmans).

POJASNILO

Lion FEUCHTWANGER (1884–1958) se je rodil 7. julija 1884. Ob 100-letnici rojstva objavljamo študijo o njem in njegov avtobiografski zapis, ki je prvič izšel v slovenskem prevodu leta 1957 kot dodatek k romanu *Špansk abalada* (na straneh 425–429); prevedel ga je Davorin Ravljen.

V slovenščini so izšli naslednji Feuchtwangerjevi romani (to so obenem tudi vse knjižne objave):

– *Španska balada* (v originalu izšlo prvič leta 1955). Davorin Ravljen. Ljubljana 1957.

– *Goya ali trnova pot spoznanja* (1951). Rudolf Kresal in Herbert Gruen. Ljubljana 1959.

– *Lažni Neron* (1936). Janko Moder. Ljubljana 1964.

MED ZNANOSTJO IN DEMAGOGIJO

Na začetku semestra nam je dr. Močnik dal opozorilo, ki ga ne kaže preslišati. Pred nami sta torej dve poti: znanstvenik ali demagog, da ne rečemo režimski pes.

Odločitev vsekakor ni preprosta, sicer on ne bi z njo izgubljal časa; svoj položaj moram zato temeljito premisliti. Moje mesto v tej dilemi, v alternativni med episteme in doxa, vsekakor ni jasno. Kot začetnik sem nujno naveden in zgubljen. »V trenutku dvoma in obupa išče si duh tolažbe v daljnjih preteklih časih, v jasni helenski dobi, in če je izgubil morebiti v vihnem življenju sredi vseh teh človeških spak pravo mero, pravi pojem človeka, samo podoba Sokrata, mirna in stalna, ko se vse giblje, maje in spreminja, pokaže mu zopet, kaj je, kaj bodi človek.« (1) Ta napotek moram vzeti zares, saj je ravno Platon prvi (v svojih spopadih s sofisti) poskušal ločiti ideologijo in znanost.

»Ne vidiš, da je nekaj, kar stoji v sredini med modrostjo in nespametjo?«

»Kaj pa bi to bilo?«

»Pravilna predstava (he orthe doxa)«, je dejala. »Ta, kakor veš, ne stoji na dokazu in torej ne more biti vednost (kajti kako bi nedokazana reč mogla biti vednost), pa tudi nevednost ni (kajti kako bi nekaj, kar pogaja resnico, moglo biti nevednost?).« (2)

Začenjam torej s pravim mnenjem in ne z vednostjo. To moram ves čas imeti v mislih, da me vnema ne zapelje v sklepe, za katere nisem pristojen.

Namišljeni dialog govorcev, med katerima se moram odločiti, bi potekal nekako takole. Demagog bi znanstveniku očital, da je njegov jezik poln tujk, nedefiniranih izrazov in spekulativnih zvez, katerih edina funkcija je, da zakrijejo njegovo popolno nevednost. Znanstvenik pa bi demagogu vrnil ost: demagog sicer ve, a prav njegov govor je brez vsebine, saj mora za vsako ceno preprečiti, da se ta vednost ne bi razširila med »najširše ljudske množice«. Oba pa prav dobro vesta, da strogo vzeto to, kar govorita, ni resnica. Demagog se boji prav znanstvenikove vednosti, drugače se ne bi na vse kriplje trudil, da jo diskreditira, po drugi strani pa le »znanstvenik« predpostavlja, da obstaja kdo, ki drži vse niti v svojih rokah.

Na tej ravni obravnava ni pripeljala do konkretnih rezultatov, kar pa je bilo iluzorno pričakovati, ker se konkretno dobi le s konkretnim. Da bi poiskal specifično razliko med znanstvenikom in demagogom, moram ravnati malo bolj zvito: iskal bom, kar jima je skupnega. Ta presek med njima pa bom našel v njuni diskurzivni praksi. Da ne slepomišim po nepotrebnem: moja podmena je, da je magična beseda za moje težave – prav tisti »čudni« itd etc... Na hitro bom skiciral, vsaj upam, pomensko polje tega na videz jasnega »itd.«.

Izhodišče, označim ga z (A): itd uporabimo namesto naštevavanja posamičnih empiričnih primerov.

1. iz (A) lahko sledi, da se bogastva empirije ne da izčrpati, bilo bi pač prezmudno;

2. iz (A) lahko sledi tudi, da pač ne vemo vseh primerov, zaveda nam pač ni čisto jasna, želeli bi pa zbuditi vtis, da »je tega še veliko«, da, skratka, naša »teorija« zavzema ves univerzum;

3. Lahko pa tudi hočemo z itd.:

a) prikriti argumente, ki nasprotujejo našim trditvam, pa jih tako zvito pripeljemo pod streho;

b) že spet nekaj prikriti, in to, da že realnost sama ni cela, da obstaja razkol že v sami realnosti, ki jo razredni boj (ki ga tako uspešno zamaskiramo z itd) deli na dva dela (3)

4. bogastvo empirije se bojimo izčrpati, saj bi ravno z navidezno svobodnim asociiranjem nevtralnih primerov izrekli tisto, kar hočemo skriti; (4)

5. postopek platonske diareze nas pripelje do točke, kjer z lahkoto – ta lahkota je seveda sumljiva – navežemo na teorijo »Saj je prav falos, kot označevalec brez označenca, paradokсна točka čistega označevalca, ki s svojo izključitvijo iz označevalne mreže omogoči učinek, pomenskost insistirajoče označevalne mreže. Falos kot denar označevalcev je hkrati vsi pomeni »obči ekvivalent« pomenov in prav zato sam vselej brez pomena« (5, 13) in še »S 2 je označevalna baterija, dana struktura označevalcev z označenci: če naj bo ta struktura vsa, če hočemo zajeti vse označevalce, ki spadajo vanjo, moramo nujno prišteti vsaj en presežni označevalec, S 1, vsaj en element, ki ni normalni označevalec z označencem, marveč je hkrati vsi pomeni in odsotnost pomena, t. j. označevalec – brez – označenca, to, čemur pravi Lévi-Strauss mana.« (5, 18)

Skratka, itd ima v jeziku vlogo falosa, mane. Takoj torej vidimo, da je tako za znanost kot za politiko potreben božji navdih, da sami v sebi nimata nobene opore. Razlika znanstvenik / demagog bi se dala prikazati čisto topično, torej eksaktno. Razlika je v legi njunih nebes – znanstvenikova nebesa so pač Platonova, demagog pa je ortodokсни kristjan, ki si božje kraljestvo ustvari kar na zemlji.

Tukaj pa se moram spomniti statusa našega znanja, ki pač ni vednost, drugače ne bi bili bruci, temveč he orthe doxa (kot sem na začetku predpostavil), katere narava pa je, po rezultatih sodeč, dokaj čudna. Sokratu jo je predlagala Diotima iz Mantineje, zato ni čudno, da me je pripeljala v religiozne vode. Vsekakor pa se je pokazalo, da je le Sokrat živel v času, ko je bilo plodno nič vedeti, pa še njemu se je prava definicija stvari na koncu dialoga vedno izmuznila na drugo priliko, da o trobeliki sploh ne govorim. Ni mi torej uspelo poiskati iskane razlike, nehote pa sem vrgel luč na itd, torej sem poizvedel nekaj in obenem vem, da sem poizvedel, itd.

»Ta paradokсни označevalec je tisti, ki zastopa subjekt za vse ostale označevalce. Tako v neki označevalni verigi element, ki zastopa subjekt, ki drži njegovo mesto, ni element največje pomenske popolnosti, element, ki je najbolj nabit s pomenom, temveč nasprotno element, ki ničesar ne prispeva k pozitivnemu (objektivnemu) pomenu verige.« (5, 18)

Torej je ravno itd točka subjektivizacije verige, itd je mesto, kjer se subjekt (znanstvenik, demagog) vpiše v svoj diskurz.

Marko Krevs

LITERATURA:

1. Josip Stritar, Uvod v Platonovo Apologijo.
 2. Platon, Simpozij, Slovenska matica, 1960.
 3. Althusser, Ideologija in estetski učinek, CZ, 1980.
 4. Freud Sigmund, Predavanja za uvod v psihoanalizo, DZS, 1977.
 5. Slavoj Žižek, Zgodovina in nezavedno, CZ, 1981.
- in seveda predavanja dr. Močnika v obeh semestrih šolskega leta 1983/84.

ENGELS IN INDIJANCI

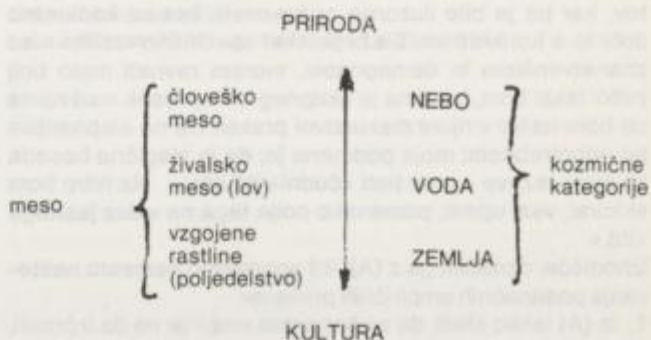
(Od mýthosa do lógos-a in nazaj)

Nastanek evropske (grške) filozofije se pogosto označuje kot prehod od mýthos-a k lógos-u. Vendar pa se je v filozofiji in v tistem, kar se ima za filozofijo, obdržalo še dovolj mitičnega. Ali to pomeni, da ni prepada med mýthos-om in lógos-om, oziroma da imata oba enako strukturo, ali pa nastopi mýthos tam, kjer ostane lógos nemočen? Lévi-Straussve analize »predlogičnih« mitov bodo pokazale, kaj je in zakaj je potreben mit pri avtorjih »logične« epohe. Pokazalo se bo, kdaj je mit logično podaljšal roko lógos-a, kdaj pa je navezava mita na lógos »mitična«. Primer za prvo je Platon (mit o posmrtnem življenju), kjer mýthos podaja tisto, kar je lógos-u tā mystiká. Primer za drugo je Engels (»Vloga dela v procesu pretvarjanja opice v človeka«), kjer mit skriva zadrego zaradi nezmožnosti znanstvene razrešitve vseh parcialnosti, torej mýthos tu nastopa kot lógos. Težnja po prehodu iz lógos-a nazaj k mýthos-u pa se kaže tudi v zahtevi po udejanjanju = odpravi filozofije, ostala naj bi le formalna logika, obča dialektika – in mitologija.

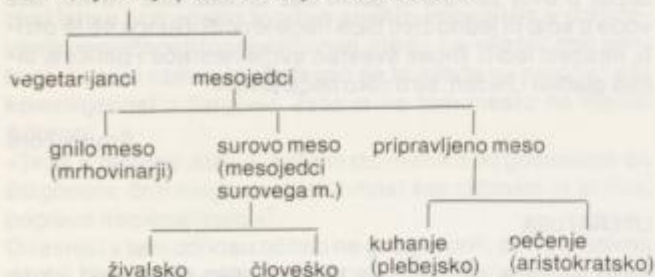
Absolutno pravilo strukturalne analize je: o mitu se ne razpravlja, sprejet mora biti vedno tak, kakršen je (M II 92). Irelevantne so kronološke sekvence dogodka iz zgodovine, ki živi v naši zavesti kot mit (po EL 18/19). Mit pošilja sporočilo, najspljošnejši odgovor na vprašanje »kdo komu sporoča?« je – bog meni. Ostale variante, npr. predniki naši družbi ipd., so iz te izvedene. Po Lévi-Straussu (*Anthropologie structurale*, nav. po EL 79) je svrha mita, da dá logični model, ki je sposoben, da premaga/reši kontradikcijo, seveda le, kolikor ta ni stvarna. Po Freudu miti izražajo nezavedne želje, ki na neki način ne soglašajo z zavestnim/zavednim izkustvom (po EL 69). Smisel zgodovine je ravno v tem, kar kažejo v njej nastali miti kot svoj smisel, zgodovinsko kot slučajno nastopa napram nujnemu (M II 366).

Claude Lévi-Strauss imenuje geologijo, psihoanalizo in marksizem svoje tri gospodarice; vseč so mu, ker zanje najočiglednejša stvarnost nikoli še ni prava. Pri geologiji in psihoanalizi pa mu je še posebej všeč, da si zamišljata tisto univerzalno kot bistvo nas, ki se uteleša v časovnem (EL 14, 20). Ljubezen do marksizma se prelomi prvič zaradi marksističnega povečevanja zgodovine, drugič pa zaradi

povečevanja $\pi\rho\acute{\iota}\xi\varsigma$ iz katere naj bi vse prišlo – tudi običaji in miti. Lévi-Strauss postavlja med t. i. infrastrukturo in superstrukturo posrednika v obliki pojmovne sheme, s pomočjo katere se materija in forma postavlja kot struktura (*Tristes topiques*, po J. Piaget: *Strukturalizem* 115). Problem, ki je skupen mitom, katere obravnava Lévi-Strauss v *Mitologikah*, in Engelsovi zgodbi o nastanku človeka, je opozicija priroda – kultura ter nanjo vezana linija vegetarijanstvo – mesojedstvo – ljudožerstvo. Lévi-Strauss pride do naslednjih povezav:

Opoziciji priroda-kultura ustrezajo še: trdo-mehko, z zobmi-brezzobo, glasno-tiho. Razpon trdote lesa od prirodnega proti kulturnemu je kamen-trd les-trhel les, razpon vrste vode pa v isti smeri močvirje/deževno obdobje-stalna voda/ribolov-občasen dež/sušno obdobje. Od tega občasnega dežja je odvisna proizvodnja v poljedelstvu, od stalnih voda pa živalsko-ribje meso. Važnejše od tega je, da je sociološka meja lova vojna, poljedelstva pa incest (M I 148/9, 204; III 237/8/9). Človek je rojen iz zemlje, njegov obstanek je odvisen od vode, vsaj delno pa se lahko veže tudi na nebo – s tem da požre kakšnega sočloveka (M III 241). Prehranjevanje poteka torej nekako takole:

(M I 158/9, 269; II 27; III 365.)

Temu je dodati še ugotovitev, da ljudem ni treba kuhati, da bi se nahranili, ampak to delajo iz simboličnih razlogov, da bi pokazali, da so ljudje in ne zveri. Ogenj in kuhanje sta osnovna simbola, po katerih se kultura razlikuje od narave (EL 112).

Zdaj pa si oglejmo poglavje »Vloga dela v procesu pretvarjanja opice v človeka« iz lepljenke *Dialektika prirode*. Najprej kratka obnova:

M: Engels: stvarjenje človeka

Delo je ustvarilo človeka. Pri hoji po zemlji se opice odvajajo pomagati si z rokami pri hoji in se navajajo na pokončen hod. S tem je bil narejen odločilen korak prehoda od opice k človeku. Roka je postala svobodna in lahko si je pridobivala nove in nove veščine, gibčnost je bila nasledljiva in se je povečevala iz roda v rod. Roka ni torej le organ dela, ampak tudi proizvod dela. Kar je koristilo roki, je koristilo tudi celemu telesu, kateremu je služila.

Poleg tega pa razvoj dela nujno doprinese k temu, da se člani družbe tesneje družijo, nastane zavest o koristnosti skupnega dela, ljudje so imeli drug drugemu kaj povedati. Pod vplivom dela in govora so se možgani opic preobrazili v možgane človeka.

Ko je hrana postajala vse raznovrstnejša, in z njo tudi materije, ki so vstopale v telo, so bili ustvarjeni kemijski pogoji za

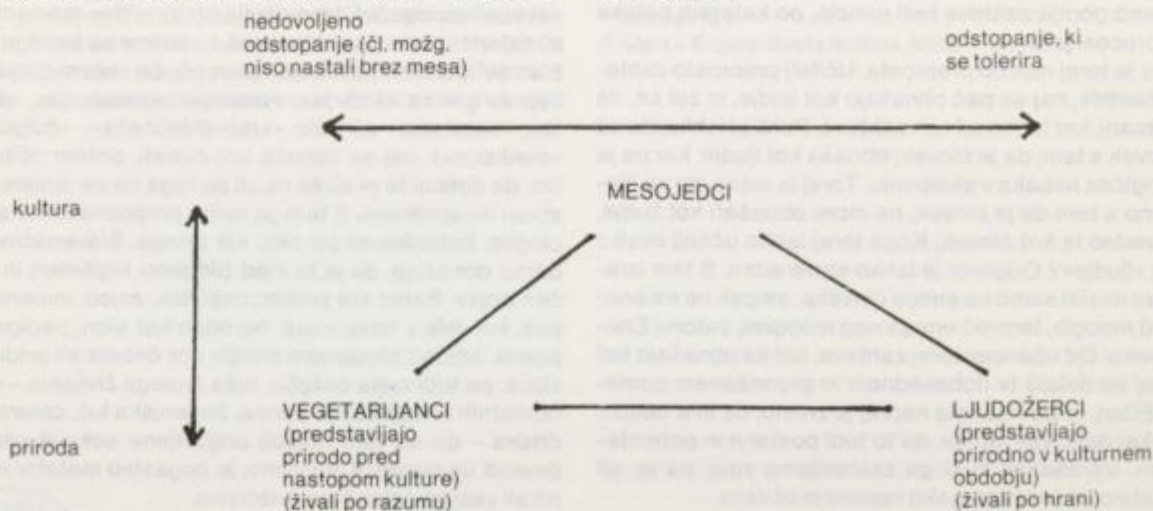
pretvorbo opice v človeka. Delo v pravem smislu pa se začne šele z izdelavo orodja, in sicer za lov in ribolov, ki predstavlja prehod od čisto rastlinske hrane k uporabi mesa vzporedno z rastlinsko hrano, a to je spet nov bistven korak na poti pretvarjanja v človeka. Mesna hrana je skrajšala prebavljanje, s tem pa tudi trajanje ostalih vegetativnih procesov in tako dala več energije za povnanjanje živalskega življenja v pravem smislu te besede. Kolikor se je človek bolj oddaljeval od rastline, bolj se je dvigal nad živaljo. Najbolj pomembno je bilo delovanje mesne hrane na možgane, ki so zdaj obilnejše kot prej dobivali potrebne snovi za svoje prehranjevanje in razvijanje, in zato se je človek lahko hitreje in popolneje razvijal iz roda v rod. Če je mesna hrana pri vseh nam poznanih ljudstvih v tem ali onem obdobju pripeljala do ljudožerstva, to danes nič ne pomeni. Mesna hrana je pripeljala do uporabe ognja in udomačevanja živali. Lovu in živinoreji se pridruži poljedelstvo.

Kot je zgodovina razvoja človeškega embria v materi le skrajšano ponavljanje zgodovine telesnega razvoja naših živalskih prednikov, začenši od črva, razvoja, ki je trajal na milijone let, tako je tudi duhovni razvoj otroka ponavljanje, samo še bolj skrajšano, intelektualnega razvoja teh istih prednikov.

Ljudje (z dvigom naturoloških znanosti) ne bodo samo čutili, ampak tudi vedeli, da sestavljajo s naravo eno. In manj mogoča bo brezsmiselna in protinaravna predstava o nasprotju med duhom in materijo, človekom in naravo, dušo in telesom.

Veliko mesa, tudi človeškega, bo še pojedel proletarijat, preden se mu bodo možgani tako močno razvili, da se bo zavedel svoje pozicije in da bo tudi vedel, kaj mu je storiti, da bi si jo izboljšal. To, da mora jesti meso, je pomembno tudi zato, ker »so veliki mesojedci največkrat okrutnejši in krvoločnejši od drugih ljudi« (Rousseau, *Emil* 1, II – nov. M III 203) in le tak buržoazni ideolog kot Rousseau lahko svetuje, naj iz svoje dece ne delamo mesožercev. Jasno, kajti ravno buržoazna kri mora teči pod krvoločnimi rokami proletariata. Sociološka meja ljudožerstva je ravno revolucija – prvič ker bo požrla dosti ljudi, drugič pa ker se z njo ljudožretje neha.

Tudi Leach ugotavlja v svojem poskusu levi-straussoske analize grške mitologije, da se vsi grški miti lahko poenostavijo v trditev: »Kolikor nam je do tega, da Družba napreduje, se morajo hčerke izneverjati staršem, sinovi pa morajo uničevati (zamenjavati) svoje očete.« (EL 96.) To bodo opravili najučinkoviteje tako, da jih bodo požrli. Engelsova slika bo taka:

Zakaj se tolerira ljudožerstvo, je bilo povedano zgoraj. Bolje da so ljudje divji kot živali, kot neumni kot živali, kajti v prvem primeru lahko svojo divjost krotijo – z razumom.

Zdaj je čas za staro izjavo Lévi-Straussa, da »za skupnim smislom obstaja nesmisel«, in za odgovor, da »za nesmisлом stoji smisel« (EL 38). Z drugimi besedami, vprašati se je treba po smislu takih izvajanj, kakršno je gornje.

Lévi-Strauss mitom napiše mit, trdi, da se mitov loteva mitično, piše torej meta-mitologijo, če pripustimo možnost slabe neskončnosti meta-ziranja. Če gledamo na *Mitologike* logično, mu to seveda ni uspelo. Če bi hoteli gledati nanje mitično, naletimo na isti problem, na kakršnega je (če je) naletel tudi on sam: Ali smo zmožni misliti še absolutno mitično? Odgovor bo bržda NE.

Če se vprašamo, kako je treba pristopiti logosu, bo edini logičen odgovor, da LOGIČNO.

Naslednje vprašanje, kaj storiti z mitom, ki nastopa pod krinko logosa. Takemu mitu po vsej verjetnosti sploh ni treba pristopati. Tak mit je oguljufal tako znanstvenika, kot mitologa.

V obratno past kot Lévi-Strauss se je ujel Platon. Čeprav sam izrecno trdi v Fajdonu, da je treba o neumrljivosti duše mythologein, kajti logično se je ne da dokazati, pa vendar se njegova izvajanja pokažejo za logična. On je namreč DOKAZAL nesmrtnost duše. Več takih uspešnih poskusov najdemo še pri krščanski teologiji, posebej t. i. racionalna

teologija (kar je contradictio in adiecto, razen če pojmu boga pripišemo strogo filozofski pomen).

Kakor je bil našim daljnjim prednikom *mýthos* prekratek, zato so razvili *lógos*, da bi se jim spoznanja razširila, tako je nam *lógos* prekratek, vendar se bomo morali še naučiti razširjati logična spoznanja z mitičnimi. Najboljši zgled, ki ga imamo do sedaj, je pač še vedno Platon.

Kar pa se tiče ljudožerstva vobče ali naposamič, naj veljajo tele besede (M III 285):

»Zgnječiču ti glavu i ruke kao sasušenu kožu i ostaćeš razpzet u ovoj sablasnoj dolini bez drceta, bez travke, bez vode u koju ni jedno živo biće neće kročiti. Sunce će te pržiti, mrazi lediti. Bićeš svestan svoje nesreće i patićeš, bićeš gladan i žedan, ali ti niko neće prići.«

Franci Zore

LITERATURA

Klod Lévi-Stros, *Mitologike I-III*, Beograd 1980, 1982, 1983 (cit. M. I-III).

Edmund Lič, *Klod Lévi-Stros*, Beograd 1982² (cit. EL).

Žan Pijaže, *Strukturalizam*, Beograd 1978.

Fridrih Engels, *Dijalektika prirode*, Beograd 1978.

»OBNAŠAJTE SE KOT LJUDJE«

Predpostavimo kretensko situacijo, ki pa je ravno zaradi svoje kretenskosti tembolj življenjska, »naša«. Recimo, da učitelj v vzgojnoizobraževalnem procesu postavi učencem zahtevo: »OBNAŠAJTE SE KOT LJUDJE!« Problem, ki nas zanima, je, ali lahko tako podana zahteva deluje, najde svoj topos v produkcijskem procesu, in če ga najde, kakšen je status tega toposa v vzgojnoizobraževalnem procesu. Branjcu »med vrsticami« pa preostane, da sprevidi (ali pa ne), da je ravno gornja zahteva tisti princip, po katerem poteka dotični proces.

Situacija je torej močno preprosta. Učitelj preprosto zahteva od učencev, naj se pač obnašajo kot ljudje, in zdi se, da je to najmanj, kar lahko od njih zahteva. Rekli bi lahko, da se vsak človek s tem, da je človek, obnaša kot ljudje, kar pa je očitna logična napaka v sklepanju. Torej je jasno, da se človek, ravno s tem da je človek, ne more obnašati kot ljudje, ampak vedno le kot človek. Koga torej lahko učitelj misli z izrazom »ljudje«? Odgovor je lahko samo eden. S tem izrazom mora misliti samo na enega človeka, ampak ne na enega izmed mnogih, temveč enega nad mnogimi, zatoorej Enega, Človeka. Od učencev torej zahteva, naj se obnašajo kot Eden, naj se delajo (v dobesednem in prenesenem pomenu) kot Eden, in od Pascala naprej je znano, da ima nekdo, ki se nekaj dela, vse šanse, da to tudi postane in potemtakem »je«. Vprašanje, ki si ga zastavljamo zdaj, pa je, ali učenci lahko, in če lahko, kako razumejo učitelja.

Problematična zahteva (obnašati se kot ljudje) dobi ob analizi pomena zelo pomenljive razsežnosti. Ostajamo še vedno na situacijski ravni. Situacija je očitno ta, da človek govori/reče ljudem, naj se obnašajo kot človek. Ker ta zadnji človek ni katerikoli človek, je imperativ očitno metafora, ki zadobi v navedenem kontekstu specifično moč zaradi svoje paradoksnosti (nekaj, kar je že, naj bi se obnašalo kot nekaj, kar je že bilo, pa naj bi se množično ponovilo, kar je seveda nemogoče). Izpostavljamo torej dva momenta, to je metaforičnost in paradoksnost, katerima se lucidno pridružuje še moment psovanja. Namreč, če rečem človeku (pa čeprav gre za »šolarja«, »pionirja«, »mladinca«, »študenta«, »najstnika« ali celo »kratkohlačneža«, »dolgočlasca«, »punkerja«), naj se obnaša kot človek, potem očitno mislim, da dotični to ni ali še ni, ali pa tega ne verjamem, kar pa stvari ne spremeni. S tem ga nujno prepoznavam v sferi zoologije, botanike ali pa celo kje drugje. Slovesščina radodarno dokazuje, da je to med Slovenci legitimen in množičen pojav. Samo kot primer: osel, bik, zajec, imperialistični pes, kot tele v nova vrata, neroden kot slon, papiga, klada pijana, tipično slovensko marljiv kot čebela ali pridna mravljica, pa tudi zrela češplja, roža mojega življenja – do tako odvrtnih kot so svetlo sonce, življenjska luč, cmera in celo driska – da ob tem najbolj priljubljene sekcije psokv niti omenili še nismo. Kot vidimo, je bogastvo metafor neizčrpno ali vsaj ne-tako-kmalu-izčrpno.

Kot vemo iz Lacana, je kraj metafore analna raven – »predmet za predmet, dati iztrebke namesto falosa. Zdaj razumete, zakaj je analna pulzija področje darovanja, daru in darila. Tam, kjer je človek ujet na suho, kjer zaradi manka ne more dati tistega, kar bi moral dati, ima vselej možnost, da da kaj drugega. Zato se v svoji morali človek vpiše na analno raven.«¹

Darilo je v našem primeru jezik, in ne jezik na sebi ali neko sporočilo na sebi, ampak je to, kar je podarjeno, jezik v svoji performativni razsežnosti v obliki vrednostnega, zakonitega sporočila. Vprašujemo se po naravi tega darila, po njegovi resničnosti, predvsem pa po njegovi uspešnosti. Malo bi si lahko pomagali z logično analizo imperativa v določevanju resničnosti/neresničnosti glede na eksplicitno performativnost oblike, in, dodajmo še to, glede na njegovo zakoreninjenost v žargonu. Zato je na tem mestu na mestu Adorno:

»Težje o odnosu Jaz – Ti kot mestu resnice, ki gospoduje za žargonom, črni njegovo objektivnost kot rečevno in skriva pogreva iracionalizem.«²

O resnici v tem odnosu očitno ne gre govoriti, performativno darilo, ljubezensko darilo, ki išče naslovljenca, pa ... Resnica pa seveda ni edini kriterij, ki definira zvezo med jezikom in stvarnostjo, in mogoče niti najvažnejši ne. Posebno v analizi naravnih jezikov je lahko enako pertinenten kriterij uspešnosti/neuspešnosti, kjer se temeljno naslanjamo na teoretske koncepte Johna Langshawa Austina.

Austinovo osnovno metodološko vprašanje je, kaj je specifičnost govornih aktov, oziroma – ob predpostavki množice vidikov – kateri vidik je nosilec specifično govorne narave dejanja in hkrati sposoben, da zajame moment delovanja. Njegov odgovor je, da je ključni vidik izjavljanja uspešnosti izjave. V tem kontekstu naredi, v grobem rečeno, distinkcijo med dvema vrstama izjav, med performativi in konstativi. Konstativi so vse – oziroma naj bi bile – vse strogo teoretske, brezinteresne izjave. Za performative lahko rečemo, da so vse izjave, ki niso konstativi, kakor razširi Austin svoj začetni zastavek. Na začetku performativov ne pojmuje v tako širokem smislu, temveč jih definira ožje s pomočjo treh določil:

- a) performativen je posamezen primerek izjave, ne pa tip
- b) izrekanje performativne izjave ni brezosebno, izjava ni nekaj nevtralnega glede na tistega, ki jo izjavlja
- c) performativne izjave niso atemporalne.³

Izjave, ki ustrezajo danim pogojem, Austin označi kot »eksplicitne performative«. Pozneje pojem performativa razširi in pravi, da so performativi vse izjave, ki so ekvifinalne z eksplicitnimi performativi. Eden od napotkov, kako razpoznati performativne, je načelo, da se po njih ne moremo vprašati z: »Ali res?«. Od tu ključna razlika med performativom in konstativom. Namreč, konstative presojo glede na resničnost/neresničnost izjave, medtem ko performativne glede na uspešnost/neuspešnost. Austin loči dve vrsti

pogojev za uspešnost performativov. V prvi skupini, zaznamovani z »A« in »B«, so pogoji proceduralne narave. Druga vrsta pogojev, gama pogoji, pa se nanaša na razmerja udeležencev v govornem aktu. Glede na pragmatični kontekst nas zanimajo predvsem pogoji druge skupine, poudarjamo pa, da nam gre tu tako za stališča govornika kot poslušalca in s tem seveda ne dajemo eksplicitno dominantne vloge govorcu.

»... govorec ni niti vrhovni sodnik niti gospodar uspešnosti govorne dejavnosti, pač pa je uspešnost in s tem sploh pomembnost in smiselnost govorne dejavnosti odvisna od intersubjektivnih presoj.«⁴

Ta za nas odločilna sentenca implicira rezultat tega stavka. Kot smo že na začetku nakazali, se učitelj obrača k množici ne-ljudi (kar potrjuje tudi instanca zrelostnega izpita – zdaj si šele postal »pravi«, »zaresni« človek – in če naj zlonamerno obudimo spomin na zgodovino nastanka Newtonovega zakona, se spomnimo, da zrele stvari »padajo«) z vso potrebno resnostjo in v okviru veljavnih konvencij, Nemogoče pa je, da bi učenci razumeli njegovo govorico. Metafore ni mogoče razumeti drugače kot dobesedno.

»Specifičnost govorne dejavnosti je prav v tem, da ne zahteva le, da mora biti dejanje eksplicitno in spoznatno, temveč da mora biti tudi predstavljeno kot eksplicitno.«⁵

Vlogo metafore v konstituciji občestva smo prikazali že prej kakor tudi mesto njenega vpisa. K temu dodajamo le še kratek prispevek k zoologiji vzgojno-izobraževalne komunikacije. Delovanje učitelja v tem procesu bi lahko začrtali s parafrazo znane otroške šale, ki je izvirno grafit: »Kdor to posluša, je osel.« Logika te šale kljuje v oči: že sam govorec je hočeš nočeš moraš prvi poslušalec, ki zapade vanjo. Če končamo z Marxom in skozenj podamo kritiko šolstva, kakršno je – namreč tako, da pretendira utelesniti/umestiti človeka iz/za Človeka:

»Kakor je lahko iz dejanskih sedežev ustvarjati abstraktno predstavo 'Sadež', tako je težko iz abstraktno predstave 'Sadež' ustvariti dejanske sadeže. Celotno nemogoče je priti od neke abstrakcije k nasprotju abstrakcije, če abstrakcije ne opustim.«⁶

Od tu naprej vemo, da to operacijo imenujemo »zapopasti substanco kot subjekt« in da je to zapopadanje bistvena značilnost zloglasne Heglove metode.

OPOMBE:

¹ Lacan: Štirje temeljni koncepti psihoanalize, str. 139.

² Adorno: Žargon pravdnosti, CZ, LJ, str. 46.

³ Mišević: Jezik kot dejavnost, DDU Univerzum, LJ, str. 20.

⁴ Ibid., str. 34.

⁵ Ibid., str. 91.

⁶ Marx – Engels: Sveta družina, MEID 1, str. 498.

Peter Velkavrh

Čeprav je le Filozof lahko začel na začetku, pa tudi mi nismo v zadregi; začetek je pač exordium. Vsakomur je že jasno, da je v dobi tako napredne civilizacije, kot je naša, vsak delček planeta tako tesno povezan z drugim, da »noben človek ni Otok, povsem sam zase; vsak človek je kos Celine, del kopne zemlje; če Morje odplavi grudo prsti, je Evrope manj, prav tako kakor da je bil Rtič, prav tako kakor da je bilo Posestvo tvojih prijateljev ali tvoje lastno; ob smrti vsakega človeka je mene manj, zakaj vključen sem v človeštvo: In zato nikar ne pošiljaj vpraševati, komu zvon zvoní: zvoní tebi.«¹ »S druge strani, kao osnovna karakteristična pojava današnjeg vremena javlja se činjenica, da savremeno društvo raspolaže novim tehničkim sredstvima za masovno informisanje.«² In če temu dodamo še dejstvo, da brez časopisa že jed izgublja okus, potem postane jasno, da so informacije, dobljene prek sredstev javnega informiranja, eksistenčna potreba vsakega človeka. Ali drugače, da tisti, ki nimajo psihične potrebe seči po časopisu, poslušati radio ali gledati tv, morajo za kazen posvetiti vso pozornost in energijo za zadovoljitev primarnih potreb.³

Da nam bo postalo malo bolj jasno, kaj je tako pomembnega v tem, da se je v Izraelu rodil drogiran otrok kljub temu, da se je naš izvoz na Švedsko povečal, ker je Branko Mamula obiskal Jat⁴, pogledimo 168 člen ustave SFRJ: »Občanu je zajamčena pravica, da je obveščen o dogodkih v domovini in po svetu, ki so pomembni za njegovo življenje in delo, in o vprašanjih, pomembnih za njegovo življenje in delo, in o vprašanjih, pomembnih za skupnost. Tisk, radio in televizija ter druga sredstva javnega obveščanja in komuniciranja morajo resnično in objektivno obveščati javnost, pa tudi objavljati za javnost pomembna mnenja in obvestila organov, organizacij in občanov. Zajamčena je pravica do popravka objavljenega obvestila, s katerim sta prizadeta pravica in interes človeka, organizacije ali organa.«⁵

Pri vsem tem nas seveda ne zanima toliko, kaj so hoteli reči, temveč kaj rečejo. Že Freud je namreč vedel, da so ravno drobni spodrsiljaji, da je ravno tisto, kar povemo ne hote, lahko ključ do celote. Ni potrebno biti Pirandello, da se vprašaš, kaj je resnica, še bolj pa je zanimivo iskanje izgubljene objektivnosti. Pogledimo si kar Verbinca:

objektiven (nlat. objectivus predmeten)

1. ujemajoč se z objektom, predmeten, stvaren, dejanski; fig. nepristranski, neoseben, pravičen

2. dejanski, resničen, obstoječ neodvisno od subjekta, od človekove zavesti

3. ki se tiče objektivna

Da ne bi izgubljali časa s trivialnostmi: očitno je v tem členu ustave nečesa preveč, zato pa tudi nekaj manjka. Informacije so pač razredno pogojene in ni ga stališča, ni mesta, ki bi bila izvzeta razrednemu boju. Vendar pa so ta zapažanja tako splošna, tako abstraktna, da so brez vsebine. Le iz obstoječega sistema informiranja izpeljani sklepi bodo imeli konkretno vrednost. Za predmet analize bomo vzeli Delo, ki je vsem poznano (z vsemi seveda mislimo Slovence), »v celoti teksta bomo potemtakem videli okolico manka, načela dejavnosti strukture, okolico, na kateri so znamenja dejavnosti, ki jo opravlja: šiv.«⁶ Ponovno nam ne gre za to, kar se hoče reči, marveč nas zanima predvsem tisto, kar se ne reče, ker se nuče reči. Analizo bi potemtakem morali voditi na dveh nivojih: na primerku časopisa kot celote in na

posameznih člankih. Vendar pa obstaja ovinek čez sitnosti s tem, če nam uspe najti, kar je skupno vsem izvodom Dela, in obenem pokazati, da je tudi tipično za način informiranja. In kaj je skupno vsem do sedaj izdanim Delom? Napis na naslovni strani vendar. Na videz čisto nedolžna zadeva, saj jo že desetletja tiskajo brez najmanjšega učinka, s preteklostjo, ki jo geslo ima, pa naj bi dokazovalo permanentno revolucionarnost glasila SZDL. Pa vendar, kdo lahko izjavi: Proletarci vseh dežel združite se. Proletarci bi rekli: združimo se, buržuazija pa kaj takega pač ne sme izjaviti. In kdo je ta, onstran dobrega in zlega stoječ, kdo si sedaj, ko že vrabci čivkajo, da objektivne resnice, da metagovorice ni, da je subjekt že vključen v objekt, da Drugi ne ve... drzne pretendirati na posest dokončne resnice. Odgovor je seveda banalno preprost, ponudil se nam je že ob 168. členu ustave – konec koncev lahko temu rečemo tudi država. Da bi zagotovila reprodukcijo produkcijskih razmerij, da bi torej ohranila obstoječa razmerja v razrednem boju, država deluje na dva načina: prek represivnega državnega aparata in prek ideoloških aparatov države. V informacijskih IAD »mora državna razredna intervencija delovati na dva protislovna načina: na eni strani mora svoj razredni politični diskurz heterogenizirati, ga prirediti svojim različnim naslovnikom, tarčam; na drugi strani mora prav to naslovniško polje homogenizirati, preobraziti ga mora v občansko družbo, sestavljeno iz izoliranih posameznikov.«⁷ To ji »najlaže uspe« tako, da deluje, kot da poseduje objektivno vednost, ki je v tem primeru pogoj za uspešno delovanje IAD, obenem pa že posledica izbojevanega razrednega boja – prav v teh IAD. In ta objektivna vednost ni neka utvara, nekaj zgolj namišljenega, temveč ima materialno eksistenco. Vsak dan lahko v sredstvih javnega obveščanja prebiramo objektivne informacije, ki vplivajo na naše ravnanje. In ker se vsi vedemo, kot da so res nevtralne objektivne; to tudi res so. Brezvezni so torej ugovori, da pri nas ni demokratičnega dialoga o notranji politiki, da so novinarji zgolj zapisovalci govorov državnih funkcionarjev, da si enostavno ne upajo komentirati...; kot da bi bili lahko novinarji pametnejši od naših zastopnikov.

Preden sklenem, naj odgovorim na dva možna očitka:

1. Da je to le vprašanje načina pisanja, saj je normalno, da npr. v vseh ustavah piše, da državljani imajo pravico, ne pa da imamo pravico... Da je normalno, da v vseh ustavah in zakonih in časopisih uporabljajo ta žargon, nam pove le to, da je to že dolgotrajna praksa teh inštitucij; raziskave C. Levi-Straussa (pa ne le njegove) so pokazale, da je le malo takih stvari, ki se v družbah dolgotrajno pojavljajo, pa so čisto naključne.

2. Da so bili gibalno analize bolj efektivni zaključki kot pa logika stvari same...

Do identičnih zaključkov lahko pridemo tudi po drugi poti. Naj jo le nakažem: sam naziv »javna občila« sugerira neko občevarje na javnem mestu, torej nekaj obscenega par excellence, ne bom pa posebej poudarjal, da imajo oblast, obscenost in birokracija nekaj skupnega.

In v čem je lepota te pisarije? V tem, da je popolnoma nesmiselna. Vsak mimoidoči na ulici vam lahko pove, da je televizija »gobec države«. Pa vendar vsak mimoidoči gleda televizijo. In ta grešna zveza države in državljanov bi šele zaslužila, da se z njo pozabavamo.

OPOMBE:

¹ Verjetno ni treba poudarjati, da je avtor John Donne (1573–1631); letnice navajam, ker upam, da so kaj v zvezi z začetki časopisov.

² Vida Čok: Javno informisanje, Savremena administracija, str. 6.

³ Ana Barbič: Tipološka analiza vsebin množičnih občil in njihovih porabnikov, Inštitut za soc. in fil., 1977, Ljubljana, str. 30: komunikacijsko izoliranih občanov je v Jug. okoli 6 %, vzroki za izoliranost v glavnem ekonomski.

⁴ Novice iz Dnevnika z dne 10. 4. 1984.

⁵ Ustava SFRJ, 1974, člen 168.

⁶ Jacques-Alain Miller, Dejavnost strukture, v: Psihoanaliza in kultura DZS, 1981, str. 249.

⁷ Zoja Skušek-Močnik, »Uvod« v: Ideologija in estetski učinek, Cankarjeva založba v Lj., 1980 str. 24.

* Mario Plenković: Demokratizacija masmedija, Zagreb 1980.

Marjan Šimenc

FILM

NAŠ ČLOVEK BOND (prvi dodatek)

Ob dvajsetletnici smrti Iana Fleminga

«... of a book that always graced his coffee table – *Birds of the West Indies* by the ornithologist James Bond.»

Steven J Rubin: *The James Bond Films, a Behind the Scence History*, 1981 »No questions catch no lies.«

»L'espionnage serait peut être tolérable s'il pouvait être exercé par d'honnêtes gens.«

Montesquieu: *Esprit des Lois*, 1748.

Pred natanko dvajsetimi leti je umrl Ian Lancaster Fleming. Fleming je ponudil Jamesa Bonda in to ni bilo brez učinkov. Jean in Josette Bruce sta lansirala Huberta Bonisseurja de la Batha, Edward S. Aerons Sama Durrella, A. P. Duchâteau in Tibet Rica Hocheta, na Vzhodu, Andrej Guliaski Avakuma Zahova in tako dalje (prim. Roger Gheysens: *Aventuriers de l'histoire, Les espions, un panorama de l'espionnage de notre temps*). Fleming je zelo dobro poznal trike svojega pisanja, saj je bil tako ali drugače povezan z britansko obveščevalno službo. (Naj omenimo le zloglasni proces proti šestim britanskim inženirjem v Moskvi leta 1933, ki so bili obsojeni vohunstva – tukaj je Fleming začel!) Opozarjamo, da je bilo lepo število slavnih pisateljev tako ali drugače povezanih z britansko obveščevalno službo: npr. John Buchan, Compton Mackenzie, Somerset Maugham, Graham Greene, Dennis Wheatley, John le Carré, Rudyard Kipling, Malcolm Muggeridge in tako dalje (prim. Bruce Page/David Leitch/Phillip Knightley: *Philby, the Spy Who Betrayed a Generation*).

Pred natanko tridesetimi leti (21. 10. 1954) pa je bil James Bond prvič filmsko uobličen: ameriška televizijska družba CBS je Flemingov »Casino Royale« uvrstila v svojo antologijo srhljivih zgodb »Climax Mystery Theater«, toda Barry Nelson, Peter Lorre, Linda Christian in ostali niso naredili posebno imenitnega vtisa in tako dalje. S tem se je začela zgodovina bondovskega suspenza, čeprav je bil prvi pravi in pravilni bondovski film, *Dr. No*, posnet šele leta 1962 in tako dalje. (Nadaljni vrstni red: *From Russia with Love* – 1963; *Goldfinger* – 1964; *Thunderball* – 1965; *You Only*

Live Twice – 1967; *On her Majesty's Secret Service* – 1969; *Diamonds Are Forever* – 1971; *Live and Let Die* – 1973; *The Man with the Golden Gun* – 1974; *The Spy Who Loved Me* – 1977; *Moonraker* – 1979; *For Your Eyes Only* – 1981; *Octopussy* – 1983; *Never Say Never Again* – 1983.) S tem se je promoviralo novo območje suspenza. Ian Fleming je avtoriziral dvajset zgodb o Jamesu Bondu, ki so sicer standardno zbrane v štirinajstih knjigah: *Casino Royale* (1953), *Live and Let Die* (1954), *Moonraker* (1955), *Diamonds Are Forever* (1956), *From Russia with Love* (1957), *Dr. No* (1958), *Goldfinger* (1959), *For Your Eyes Only* (1960: zbirka petih zgodb: *From a View To a Kill*, *For Your Eyes Only*, *Quantum of Solace*, *Risico*, *The Hildebrand Rarity*), *Thunderball* (1961: temelji na scenariju, ki so ga nekaj let nazaj napisali Fleming, Whittingham in McClory), *The Spy Who Loved Me* (1962), *On Her Majesty's Secret Service* (1963), *You Only Live Twice* (1964), *The Man with the Gold Gun* (1965), *Octopussy* (1966: hkrati še *The Living Daylights*, navadno pa je v tej knjigi tudi *The Property of a Lady*, zgodba, ki je sicer izšla šele 1967). Prav tako pa prevzema tudi odgovornost za knjigo otroških zgodb *Chitty-Chitty-Bang-Bang: The Magical Car* (1964), za zbirko reportaž *Thrilling Cities* (1963), ki je prava in trpka semiotika bondovske geografije, podpisan pa je tudi na zbirko poročil o tihotapljenju diamantov *The Diamond Smugglers* (1957). Štiri leta po Flemingovi smrti pa je Robert Markham v soglasju z dediči izdal še enaindvajseto zgodbo o Jamesu Bondu – *Colonel Sun* (1968). Robert Markham pa je bil le psevdonim enega izmed najbolj razvpitih »angry young men« – Kingsleya Amisa, pisca nekaterih temeljnih del »jezne generacije« (*Lucky Jim* – 1954, *That Uncertain Feeling* – 1955), nekaterih manj slavnih kriminalk (*The Anti-Death League* – 1966, *The Riverside Villas Murder* – 1973) in prve monografije o Flemingovem Bondu (*The James Bond Dossier* – 1965). Toda to ni bil edini stik »jezne generacije« z bondovskim poljem: skozi štirinajst do sedaj posnetih Bondov so se kot producenti izmenjali Kevin McClory, Alber R. Cubby Broccoli in Harry Saltzman, prav slednji, Harry Saltzman pa je leta 1956 ustanovil svojo

filmsko podjetje »Woodfall Productions«, v katerem je bil nekakšen »hišni dramatik« ravnal John Osborne, kolovodja »jezne generacije«, avtor drame »Look Back in Anger«, ki je odločilno strukturirala to generacijo in obdobje: »Woodfall« je Osbornovo delo celo posnel, vendar je ta film sam Saltzman označil kot »flop« (prim. Steven Jay Rubin: *The James Bond Films, a behind the Scenes History*).

Danes vemo že veliko o takojimenovanih »dvojnih agentih«, zlasti po spektakularnem begu Donald Macleana in Guya Burgessa v Moskvo (1951), po srhljivem iskanju »Tretjega Človeka«, po begu »Tretjega Človeka« – Kima Philbya v Moskvo (1963) in po nostalgичno-sentimentalnem odkritju, da mora potemtakem obstajati tudi »Četrti Človek«: v juniju 1977 je »The Times« decidirano razglasil, da je »Četrti Človek« Donald Beves, a v tem ni bilo nič konkluzivnega (več o tem prim.: Patrick Seale/Maureen McConville – Philby, *The Long Road To Moscow*; E. H. Cookridge – *The Third Man*; Kim Philby – *My Silent War*; Eleanor Brewer – Kim Philby, *The Spy I loved*; Roger Gheysens/Jacques De Launay – *Les Grands Espions de notre temps*). Še več: »dvojni agenti« se zdijo že kar dokazani in samoumevni in tako dalje. V tem ni nič tragičnega. »Enojni agenti« pa se nam ob vsem tem zdijo že kar zločinsko enostavni. Tudi v tem ni nič tragičnega. Malce smešno je le, da nekateri kljub vsemu pišejo nekakšne »zgodovine vohunstva« (npr.: Allison Ind – *A Short History of Espionage*). Ni »zgodovine vohunstva«! Ne obstaja »zgodovina vohunstva«, zato pa obstaja »dvojni agent«, »enojni agent«, »spy-catcher«, »gadget«, »MacGuffin«, ipd. In s tem je vse povezano.

In danes nedvomno vsi načini branja prisegajo, da je James Bond »enojni« in nikakor ne »dvojni agent« (prim.: J. Pearson – *Alias James Bond, The Life of Ian Fleming*). Vendar to ni zgolj hipoteza nekega naziranja, ki noče slišati ničesar o tem, da je raven bondovskega »narration« povsem nekaj drugega kot raven bondovskega »plot«. Bond pač fungira kot »enojni agent« v »službi njenega Veličanstva«!

To se zdi nemara celo samoumevno, nikakor pa ni samoumevno tole vprašanje: KATERI JAMES BOND PA JE ENOJNI AGENT? Kateri James Bond je v službi njenega Veličanstva? ROGER MOORE ali SEAN CONNERY? To je vprašanje in tako dalje! (Malce se že razkazujemo, toda naj zgolj namignemo, da je hotel Ian Fleming v vlogi Jamesa Bonda ali Davida Nivena ali Jamesa Masona). Na vprašanje – kateri, bi se nemara odgovor v prvem realnem približku glasil: Tiisti, ki je boljši igralec! In to ni nič slabega! Toda nečemo reči le tega, temveč bi radi rekli tudi to, da stavimo in investiramo v razpito polemiko o tem, kdo je boljši in kdo slabši igralec, Roger Moore ali Sean Connery, polemiko torej, ki se zdi »naivna«, pred-konceptualna, »pred-teoretska«, sami analitski predelavi bondovskega polja »vnanja«. Rezultat tega »akterskega« dvoboja je obče znan: VSI – vključno s samim Seanom Conneryem – zatrjujejo, da je Roger Moore slabši igralec kot Sean Connery (prim.: Ken Wlaschin – *The Illustrated Encyclopedia of the World's Great Movie Stars*, geslo James Bond). Promocija opozicije boljši igralec/slabši igralec v območju filmske govorice pa nam ne rabi kot obči pogoj in slavnostno dopolnilo neke teorizacije, niti je ne prodajamo kot estetske ali pa gledališko-filmske vrednosti, pač pa trdimo le, da seže v tej točki filmska govorica zmeraj prek same sebe, saj original sam tukaj doseže točko svoje interpretacije. Mimogrede pa bi radi tudi dokazali, da je Roger Moore boljši igralec kot Sean Connery, seveda na neki drugi in drugačni ravni, na ravni, ki se bo izmaknila vsakršni »teoriji igre«, »didaktiki«, »aksiologiji«, še zlasti pa raznoraznim bebastim »govoricam telesa« in tako dalje.

Izolirali bomo tri specifične dokaze in tako dalje.

1. Prvega bomo potegnili iz bondovskega filma »For Your Eyes Only«. (Naj omenimo le, da ta film temelji na dveh krajših Flemingovih zgodbah: na »For Your Eyes Only« in »Risiko«.)

Nas zanima predvsem – recimo temu tako – »geografska« razsežnost tega filma. (Ne pozabimo: »Geografska semiotika« ima v bondovskih filmih nemara osrednjo vlogo.) Prva, temeljna in definitivna ugotovitev se glasi: z »geografskega« aspekta se zgodba »For Your Eyes Only« dogaja v vseh naših sosedah, se pravi, v vseh državah, ki mejijo na Jugoslavijo. Zgodba materialno preleti vse jugoslovanske sosesde. Pa pojdemo po vrsti:

a) Albanija: angleška vojna vohunska ladja se raztrešči ob albanski obali.

b) Italija: precejšen del filma se dogaja v športno-turističnem središču Cortina d'Ampezzo.

c) Avstrija: znamenito avstrijsko mesto Innsbruck je temeljni sestavni del šifre.

d) Grčija: največji del filma se dogaja v raznih grških krajih.

e) Bolgarija, Madžarska in Romunija pa so sileptično priučene v to tvorbo: te tri države so prek varšavskega pakta oz. vzhodnega bloka povzete »v« Sovjetski zvezi, ki v filmu kupuje neko strogo zaupno vojaško skrivnost (novi »gadget«).

Takoj lahko opazimo, da teh sedem sosednjih držav »geografsko« obkroža Jugoslavijo oz. James Bond Jugoslavijo zaobide, kakorkoli že – Jugoslavija umanjka v polju Bondove dejavnosti. Toda ta Bondova izbira nikakor ni arbitrarna, saj velja vendar za vse bondovske filme strogo in nezvedljivo pravilo: James Bond pušča po vseh deželah, po katerih se potika, razdejanje in opustošenje, ruševine in trupla, razen v deželi njenega Veličanstva, Delodajalca – v svoji Domovini tega nikoli ne počne! Kot pa smo videli, je James Bond akcijsko udeležen v vseh mejnih oz. sosednjih državah Jugoslavije – Jugoslaviji se pač zmeraj izogne. Iz tega pa lahko sklepamo le to, da je Jugoslavija druga Bondova Domovina, njegov drugi Delodajalec, kar pa seveda nedvoumno pomeni natanko to, da je James Bond »dvojni agent« Q.E.D.

Najmočnejši razlog za to, da vsega tega nihče ne ve, pa tiči v odlični igri Rogerja Moora. Prav to pa zagotovo potrjuje našo tezo, da je Roger Moor boljši igralec kot Sean Connery, Q.E.D.

Seveda moramo takoj in nemudoma poudariti, da se en bondovski film vendarle dogaja tudi v Jugoslaviji, namreč – *From Russia with Love*. Mimogrede naj opozorimo, da ta film v Jugoslaviji ni bil predvajan – odveč se zdi pa pripominjati, da niso v Jugoslaviji posneli niti enega samega kadra (več o tem: Steven J. Rubin – *The James Bond Films, a behind the Scene History*). Preden pa naskočimo »From Russia with Love«, moramo vsaj v eksemplarični vrednosti razgrniti corpus britanske obveščevalne službe, saj le tako lahko zapopademo bondovsko intenzijo.

Odbor za obrambo imperija je 1909 ustanovil oddelek *MI 5*, ki se je ukvarjal s kontrašpijonažo: vse od ustanovitve pa do leta 1940 ga je vodil Vernon Kell; Kella je nadomestil Charles Petrie in tako dalje. Znotraj oddelka z oznako *MI 5* pa je zelo kmalu (1911) nastal oddelek z oznako *MI 1c*: pozneje, v tridesetih letih, so spremenili oznako *MI 1c* v *MI 6*. Oddelek *MI 1c* je ustanovil in dolga leta vodil Mansfield Cummings (znan predvsem kot »C« in poslej se je vsak vođa tega oddelka imenoval »C«: mnogi so mnenja, da »C« prihaja do prve črke priimka Cummings, drugi menijo – npr. tudi John Le Carré – da od besede »Control«, tretji spet, da od izraza »Chief« in tako dalje), ki ga je 1923 zamenjal Hugh Sinclair, njega pa 1939 Stewart Menzies. Oddelek *MI 5* je bolj znan kot *SS* (Security Service), bolj znana ozna-

ka za MI 6 pa je SIS (Secret Intelligence Service): oddelka sta postala samostojni entiteti, med njima se je pričelo neokusno rivalstvo, konkuriranje in načelno sovraštvo. Odslej sta delala vsak zase! SS (oz. MI 5) je imela izključno pravico doma, SIS (oz. MI 6) pa v tujini! Može z oddelka SIS so v očeh ljudi z oddelka SS veljali za »precejšnje lopove« (William Skardon), za »gentleman«, ki spodkopavajo red in zakonitost v drugih državah». Znotraj oddelka SIS so 1938 ustanovili poseben oddelek »D«, ki naj bi prevzel ekskluzivno skrb za subverzivno in sabotažno dejavnost na okupiranem ozemlju, vendar se ta oddelek ni posebno izkazal, zato je Hugh Dalton že 1940 ustanovil neodvisni oddelek SOE (Special Operations Executive: več o tem prim.: E. M. Cokridge – inside SOE): ta pa je imel tri dele – SO 1, SO 3 in SO 2, prav slednji, SO 2, pa je imel v zakupu subverzivno in sabotažno dejavnost na tujem ozemlju, ki ga je okupiral sovražnik. Med vojno so znotraj SIS ustanovili še dva oddelka za dešifriranje in dekodiranje sovražnikovih sporočil: GC (Government Code) in CS (Cypher School) nista bila nepomembna (prim.: F. W. Winterbotham – The Ultra Secret). Kje so Bondovi temelji, je povsem očitno (pri.: Ian Fleming – The Property of a Lady).

Sedaj se pa vrnimo k »From Russia with Love«! (prim.: Steven J. Rubin, op. cit.)

2. Naj uvodoma omenimo, da filmska zgodba vsaj v grobih, najsplošnejših potezih povzema Flemingovo zgodbo (to za »Moonrakerja« ne bi mogli trdit): to seveda ne more veljati za »For Your Eyes Only«!

Zgodba je imenitna: Ruska ubijalska organizacija SMERSH (»Smert shpionam«, smrt vohunom: toda Fleming je zahteval, da naj SMERSH v filmu zamenja internacionalna tolpa super-kriminalcev SPECTRE, tj. Special Executive For Counterintelligence, Terrorism, Revenge and Extortion, ki jo sestavljajo bivši člani SMERSH-a, Gestapa, Mafije, Black Tonga, jugoslovanski odcepljenci, ipd. in ki jo vodi Ernst Stavro Blofeld – filmsko so ga upodobili Donald Pleasance, Telly Savalas, Charles Gray in Max von Sydow), ki ubija vohune, se odloči, da bo – with ignominy – likvidiral Jamesa Bonda. Uboj naj bi imel predvsem prestižno funkcijo. Eksekutor naj bi bil angleški emigrant in najodličnejši prvak med ubijalci Donovan »Red« Grant alias Krasno Granitski, »psihopat«, »depresivni manjak« s težko mladostjo, ki najbolj slastno ubija ob polni luni in ob vsaki polni luni mu SMERSH (mimogrede: to je povsem realna organizacija, del KGB!) za bojne zasluge podari na razpolago številne ujete vohune, politične delikvente in oporečnike: Red Granitski si na glavo povezne krvniško kapuco in pokol se začne. Pri tem je pester in raznolik, tudi dosleden – takole, sto na noč! Ker pa »smrt sama na sebi« za Ruse ni dovolj – le kdo bi zanj sploh vedel, saj bi se vse skupaj odigralo za »diplomatskimi« in »vohunskimi« kulisami in bi tako ves postopek ostal brez ustreznih socialnih in političnih učinkov – je pač treba žrtev najprej »značajsko«, »reputativno« in »ideološko« poraziti, zato pa Bondu podtaknejo mlado rusko vohunko Tatjano Romanovo, ki ga naj bi zapeljala, spravila v posteljo in Rusi naj bi to »spolno razmerje« posneli. Romanova simulira »politično emigracijo«, zato pošljejo Bonda v Turčijo, kjer naj bi se srečala, saj Romanova insistira, da jo mora odpeljati prav Bond. Potem, ko se srečata, se z Orient Expressom vračata proti Angliji: prek Grčije, Jugoslavije, Italije in Francije. Vmes je zelo pomemben

postanek v Beogradu. Na meji med Italijo in Francijo Bond pokonča Granitskega. To je približek Flemingove zgodbe. Prav v tej zgodbi pa lahko dokončno dokažemo, da je James Bond naš človek.

Rekli smo že, da Bond v obeh Domovinah nikoli ne pušča za sabo trupel in razdejanja; preden pa karkoli dokažemo, moramo opozoriti še na neko pomembno malenkost: kot je znano, je Bondova (skrivna, tajna) zaščitna šifra 007. Ob tem pa je pomembno predvsem to, da tisti dve ničli pred sedmico (7) podelujeta Jamesu Bondu ekskluzivno »pravico« oz. »licenco« za ubijanje. To je temeljno dejstvo, ki ga moramo upoštevati! Zdaj pa na delo! Tja smo ves čas drveli!

James Bond na železniški postaji v Istanbulu gleda tablo (prihodov in odhodov Orient Expressa), na katero so vnesena tale imena postaj Orient Expressa:

Istanbul	Beograd
Venezia	Milan-
Lausanne	Paris

Thessaloniki

Toda nekaj nemudoma zmoti njegovo oko. Čudi: »All the towns were spelled in the language of the country except MILAN. Why not MILANO?«

Zakaj je Milan napisan brez črke o? Odgovor je preprost: zato, ker tisti manjkajoči o ne pomeni črke O, pač pa ničlo, prav tisto ničlo iz njegove ubijalske šifre 007, tisto ubijalsko ničlo. In Bond se upravičeno čudi, saj ničla manjka prav pri Milanu, se pravi v Italiji – v Italiji pa vendar njegova licenca velja! BEOGRAD pa je izpisan »in the language of the country«, se pravi s črko O in ničlo, vendar le v Turčiji, tj., zunaj Jugoslavije: ko dospe v Jugoslavijo se BEOGRAD spremeni v BELGRADE. Beograd izgubi ubijalsko ničlo in se prevrne v Belgrade. James Bond je doma. Q.E.D.

3. Tretji dokaz pa nemara usoden za polemiko med obema igralcema. Klavec Granitski na vlaku Bonda razoroži in ga nemudoma obvesti o svoji smrtonosni nakani. In Bond se zopet čudi. Vprašuje se: Toda kje vruga si vstopil? V Istanbulu je bilo nemogoče, kajti moji sodelavci so vse agente, ki so vstopili v Istanbul, že davno izločili. Si vstopil v Italiji – to je malo verjetno! Kje potemtaka? Saj smo vendar vse nadzorovali! Grant Granitski pa mu preprosto odvrne: *You see, old man, we were waiting for you in Belgrade. Knew you'd call you Chief – or the Embassy or someone. Been listening in on that Yugoslav's telephone for weeks.*

Seveda! Čakali so ga v Beogradu! Omenili smo že, da je bi v Beogradu daljši postanek in Bond je prav iz Beograda telefoniral svojemu šefu M. v London. Iz Beograda v London, se pravi ANGLIJA in JUGOSLAVIJA, obe Bondovi domovini, oba njegova Delodajalca. Bond je bil doma. Q.E.D. Na koncu pa se moramo vsekakor vprašati: kako to, da so Rusi zlahka RAZKRINKALI Bondovo »dvojno igro«, njegovo »dvojno agenturo«? Odgovor je nadvse preprost: »From Russia with Love«, je James Bonda igral Sean Connery, se pravi slabši igralec!! Q.E.D.

Marcel Štefančič, jr.

ORNITOLOŠKI KOMENTAR

Eden od avtorjev zbornika o(b) Alfredu Hitchcocku pravi, da je »– vsaj za intelektualca – velik del H.-jeve draži v tem, da gledalca vselej ujame na neko antiintelektualistično finto.« Kot primer takšnega antiintelektualizma navaja naslednji prizor iz filma »Ptiči«: »zagledamo mesto iz ptičje perspektive, in potem se pokaže, da je perspektiva zares ptičja.«

Naj na kratko obnovimo prizor:

Potem, ko neidentificiran moški na bencinski črpalki Bodega Bay nepredvidno odvrže prižgano vžgalico, mesto zajame požar. Kamera se prične počasi oddaljevati v nebo in se ustali visoko nad mestom. Nenadoma v kader prileti najprej en ptič, nato nekaj ptičev, nazadnje roj ptičev, ki se »priljavljajo« za napad na mesto.

Kaj nam skuša sugerirati prizor? Ne da je perspektiva ptičja, temveč, da gre za samo perspektivo, za sam pogled ptičev. Nikakor ne cepidlačimo, enačba: ptičja perspektiva = perspektiva ptičev, ne le, da ne drži (predstavljajte si, da bi bila t. i. žabja perspektiva le perspektiva žab!), temveč je znotraj tistega, čemur bomo pogojno in po analogiji rekli »filmska govorica« prav prepovedana.

Ker nam kontekst prepoveduje lingvistične tirade, si v poznoritev nerodnosti omenjene enačbe priključimo v spomin prizor iz nekega drugega Hitchcockovega filma, iz »Psiha«, prizor, ko se detektiv Arbogast vzpenja po stopnišču Batesove hiše: kamera mu predhaja in ga najprej lovi v velikem planu, »en face«, proti vrhu stopnic pa se umakne visoko pod strop ter objame celotno stopnišče ter vrata na desni, ki se počasi odpirajo. Ustali se prav v ptičji perspektivi in od tam »posreduje« napad Normana-matere.

Odveč je pripominjati, da gre (le) za ptičjo perspektivo in ne

za perspektivo ptičev. Zatrjevanje enačbe bi nas zapeljalo v register zenonovskih aporij z izrazito neprijetno-komičnimi posledicami (izpeljavami).

Sicer pa tekst, na katerega referiramo, enačbe tudi ne zatrjuje, trdi le, da »zagledamo mesto iz ptičje perspektive in potem se pokaže, da je perspektiva zares ptičja.« Nasprotno! Hitchcock že računa s tem, da gledalec ve, da je perspektiva ptičja. Prav to mu omogoči (navidezno) kršitev prepovedi: »ptičja perspektiva / perspektiva ptičev« s tem, da pred kamero spusti najprej enega, nato nekaj ptičev, češ, pogled, s katerim gledate na mesto, je pogled samih ptičev. To identifikacijo pa onemogoči prav neka druga identifikacija. Da bi jo pojasnili, moramo pritegniti še neko referenco. V pogovoru ob lanskoletni projekciji »Ptičev« na ljubljanski TV (21. IX. 1983) je bilo rečeno, da v omenjenem prozoru »kamera stoji na stališču nevarnosti, na stališču ptičev.«

Trditev seveda ne drži. Pogoji, da nevarnost sploh lahko vpeljemo, da lahko v njej sploh govorimo, da jo začutimo, je prav ne-stanje kamere na stališču ptičev. Ako bi stala na stališču ptičev, ako bi gledala z očmi ptičev, preprosto ne bi bili nikakršne nevarnosti, saj jo občutimo le mi, gledalci, v kolikor se identificiramo s prebivalci napadenega mesta in v kolikor vemo/vidimo nekaj, česar oni ne vedo/vidijo. To je tisto, kar (kameri) omogoča ostajanje v ptičji perspektivi tudi takrat, ko – navidezno – »prestopi« v perspektivo ptičev. »Antiintelektualizem« obravnavanega primera je torej v ni-ansiranju lingvističnih distinkcij. Seveda pa nas mora potem presenetiti pozicija izjavljanja/izjavljalca.

Igor Žagar

RAČUNALNIK, MOJ BLIŽNJK

Sherry Turkle, *The Second Self. Computers and the Human Spirit*, Simon and Schuster, Inc., New York 1984.

Sherry Turkle je znana po *Psihoanalitični politiki* (*Psychoanalytic Politics*, 1979), »etnološki« študij o lacanizmu in njegovem vplivu na splošno kulturo v Franciji. V svoji novi knjigi *Drugi jaz* se z istim pristopom loti nastajajoče »kulture računalnikov«: tega, kako računalniška metaforika prodira na raznotera področja in dobiva univerzalni domet, daje ton celoti (neko dejavnost je treba »programirati«, zagato odpravimo z *debugging* itd.). Turkle torej – metodološko povsem upravičeno – izvrši že na začetku nekakšno fenome-

nološko *epohe*, postavi v oklepaj (tehnološko) vprašanje, kako računalnik deluje ipd., in se omeji na njegov simbolni impakt, na to, kako se računalnik vpisuje v subjektov simbolni univerzum.

Za Turkle je namreč računalnik »stroj-za-mišljenje« v pomenu, v katerem govori Lévi-Strauss o hrani kot o »predmetu-za-mišljenje« in ne zgolj »predmetu-za-jesti«: zaradi svoje neumestljive, že kar *unheimliche* narave je računalnik »evokatorični objekt«, objekt, ki onstran svoje instrumentalne funkcije sproža vrsto temeljnih vprašanj o specifičnosti človeškega mišljenja, o razliki med živim in neživim itd. Računalnik je tretja, nova stopnja v Marxovi razvojni

shemi, ki gre od orodja (podaljška človekovih organov) k stroju (ki teče avtomatično in sam daje ritem človeku): po eni strani je bližje orodju, saj ne deluje samodejno, človek mu določa ritem itd., po drugi strani pa je še bolj samostojno dejaven kot stroj, ker deluje kot partner v dialogu, ki sam postavlja vprašanja itd. Ker je – za razliko od mehaničnega stroja – njegovo notranje delovanje »netransparentno«, v strogem pomenu *nepredstavljivo* (njegovega delovanja si ne moremo »ponazoriti« kot sklopa kolesc, vezi itd.) in ker deluje po načelu dialoga z uporabnikom, sproži v subjektu-uporabniku nujno razcep tipa »saj vem, pa vendar...«: seveda vemo, da je »mrtev«, da je zgolj stroj, pa vendar v praksi ravnamo z njim, kot da bi verjeli, da je živ in misli... Kako se torej »misli z računalnikom« onstran njegove instrumentalne uporabe? Računalnik ni enoznačen po svojih socio-simbolnih učinkih, marveč deluje kot nekaj »projektivni test«, fantazmatski ekran, na katerega se projicira polje raznoterih reakcij. Dve glavni socialni reakciji nanj sta »orwellovska« (računalnik kot utelešeni *Big Brother*, centralizirana instanca totalitarne kontrole) in »anarhistična«, ki nasprotno vidi v računalniku možnost nove samoupravne družbe, »kooperativ znanja«, ki bodo omogočile vsakomur kontrolo »od spodaj« ter tako naredile družbeno življenje transparentno in obvladljivo. Skupna os tega nasprotja je računalnik kot sredstvo kontrole in obvladovanja, le da gre enkrat za kontrolo »od zgoraj«, drugič pa »od spodaj«; na individualni ravni, na ravni individualnega impakta, pa se temu doživljanju računalnika kot medija obvladovanja in kontrole (računalniški univerzum kot transparentni, urejeni in obvladljivi univerzum v nasprotju z »iracionalnostjo« družbenega življenja) postavlja nasproti učinek presenečenja, magije (ko nam uspe trik, da proizvedemo »magični« učinek z enostavnimi programskimi sredstvi: v opazovalcu – ki je kajpada v zadnji instanci identičen s samim uporabnikom – se vzbudi vtis, kot da je doseženi učinek inkomenzurabilen s skromnimi sredstvi, vtis hiatusa med sredstvi in učinkom). Posebej zanimivo je, kako se tu na ravni samega programiranja ponovi razlika moško/žensko: v obliki razlike med »trdim« (po Turkle obsesivnim) in »mehkim« (histeričnim) programiranjem – prvo meri na popolno kontrolo in obvladovanje, na razvidnost, analitično razčlenjenost celote na dele, drugo pa postopa »intuitivno«, improvizira, dela preizkuse in se tako dokoplje do novega, pusti, da ga sam rezultat »preseneti«, njegov odnos do objekta je bolj »dialoški«...

Najmočnejše pa seveda računalnik deluje kot »evokatorični objekt« ob vprašanju »umetne inteligence« – tu je že prišlo do nujnega obrata, ki je usoda vsake uspešne metafore: najprej so skušali z računalnikom čimbolj simulirati človeško mišljenje, se z njim kot z modelom čimbolj približati človeškemu »originalu«, dokler se ni na določeni točki zadeva sprevrnila in se ni zastavilo vprašanje: kaj če je ta »model« že model samega »originala«, kaj če samo človeško mišljenje že deluje kot računalnik, je »programirano« itd.? Računalnik zastavi v čisti obliki vprašanje dozdevka oziroma diskurza, ki ne bi bil diskurz dozdevka: jasno je, da računalnik v nekem smislu zgolj »simulira« mišljenje, toda v čem se popolno simuliranje mišljenja razlikuje od »pravega« mišljenja? Ni se čuditi, če »umetna inteligenca« nasprotnikom deluje hkrati kot prepovedana in nemogoča: vnaprej se za trjuje, da ni mogoča, da stroj nikoli ne bo mogel misliti, hkrati pa se zavzema za prepoved raziskav v tej smeri, češ da so nevarne, etično sporne itd.

Običajni ugovor proti »umetni inteligenci« je, da je računalnik v zadnji instanci le »programiran«, da zgolj mehanično izvaža, kar je vanj vloženo, ne da bi v pravem pomenu »razumel«, za kaj gre, medtem ko je človekova dejavnost samo-

dejna in ustvarjalna. Prvi odgovor zagovornikov »umetne inteligence«: mar niso človekova »ustvarjalnost«, »samodejnost«, »nepredvidljivost« itd. videz, ki ga ustvari hkratno delovanje večih programov? Torej se odpira perspektiva »umetne inteligence« po poti konstruiranja sistema z večimi procesorji... Glavni odgovor zagovornikov »umetne inteligence« pa je predvsem, da je računalnik daleč od preproste linearno-mehanične logike: njegova logika je »gödelovska«, logika samonanašanja, rekurzivnih funkcij, paradoksov, kjer je celota svoj lastni del, aplicirana sama nase itd. Predstava o računalniku kot popolnem, konsistentnem, linearnem stroju je mehanična, »predračunalniška« predstava: računalnik je nekonsistentna mašina, ki se nujno ujame v zanko samonanašanja, ki se nikoli ne more totalizirati. Tu iščejo zastopniki »nove računalniške kulture« vez med znanostjo in umetnostjo: v nujni, načelni, ne le empirični ne-celosti in ne-konsistentnosti samega računalnika – mar ni takšno samorefleksivno delovanje računalnika strukturno povsem homologno Bachovi fugi, ki nenehno povzema isto temo? (Prim. slavno uspešnico D. Hofstadterja *Gödel, Escher, Bach*.)

Zdi se, da je prav v tem iskati temeljno potezo subkulture hackerjev. Hackerji so moška iniciacijska skupnost marginalcev, ki se izključijo iz »normalnega« vsakdana, da bi se posvetili programiranju kot samosmotru; njihov Sovražnik je »navadna«, birokratska, instrumentalna, konsistentna, totalizirajoča uporaba računalnikov, ki se ne meni za »estetsko« razsežnost, njihov »označevalec-gospodar«, njihova *mana* pa *hack*, dosežek, trik, ko nam uspe, da »prevaramo Sistem«, da npr. prodremo v varovan krog zaprtih informacij. Hackerju gre potemtakem za to, da bi *ujel Sistem na točki njegove ne-konsistentnosti* – *hack* pomeni znati izkoristiti lapsus, simptom Sistema. Splošni metaforični domet, ki ga že dobiva pojem *hack*, natanko ustreza tej razsežnosti: tako je npr. v subkulturi hackerjev Gödelov teorem dojet kot »Gödelov hack«, s katerim je bil subvertiran totalitarni Russell-Whiteheadov logični sistem...

Tu pa vsaj na prvi pogled naletimo na neko protislovje: zdi se, kot da je v nasprotju s tem iskanjem točke nekonsistentnosti Sistema estetika hackerjev v svoji osnovni razsežnosti estetika »sveta, ki ga uravnavajo pravila«. Gre za univerzum, ki v nekem radikalnem pomenu izključuje intersubjektivnost, odnos do drugega kot do subjekta: ob vseh nevarnostih, napetostih, presenečenjih, ki jih čutimo npr. ob video-igri, pa je vendarle neka temeljna razlika med to napetostjo in napetostjo v našem razmerju do »realnega sveta« – razlika, ki ni v tem, da je video-svet »v resnici le igra«, da gre zgolj za simulacijo, marveč predvsem v tem, da ob video-igri vnaprej vemo, da drugi, s katerim igramo, zmerom ravna po pravilih, da tudi če vara, vara konsistentno in je problem le v tem, da se prebijemo do pravil, ki uravnavajo njegovo dejavnost. Zato imajo hackerji občutek, da je dvoboj z računalnikom »pošten«: spopad je čist, pravila so določena, čeprav jih je treba še odkriti, nič nekonsistentnega se ne more vmešati kot v »realnem življenju«.

V tem je sorodnost računalniškega univerzuma z univerzumom znanstvene fantastike: izmislimo si svet, v katerem je vse mogoče, poljubno lahko postavimo pravila, odločilno je le to, da se nato teh pravil držimo, t.j. sama konsistenca tega sveta. Ali, kot pravi Turkle: *vse je možno, a nič ni naključno* – kar je s tem izključeno, je prav *realno-nemogoče* kot neko *naključno* srečanje, *tyche*... Tisto realno, realni drugi, ki je tu izključen, je seveda ženska: ne-konsistentni drugi par excellence. Računalnik kot partner je način, kako se izognemo nemožnosti spolnega razmerja: razmerje z računalnikom je možno.

Turkle ponuja tu nekoliko naivno delujočo psihološko razla-

go: subkultura hackerjev je kultura moških adolescentov, ki bežijo pred spolnimi stiki v svet formalizirane »pustolovščine«, da si ne bi »opekli prstov« z realno žensko. Njihova drža je protislovna: strah jih je samote, hkrati pa se bojijo bližine drugega ženske, ki zaradi svoje ne-konsistentnosti ni zanesljiv, lahko prevara, izneveri zaupanje. Računalnik reši to zagato: je partner, nismo več sami, hkrati pa ni ogrožajoč, je zanesljiv in konsistenten ... Navzlic naivnosti te razlage pa ostaja dejstvo, da je *Unheimliche* računalnika natanko v tem, da je neki stroj, konsistentni drugi, postavljen na strukturno mesto intersubjektivnega partnerja – računalnik je »nečloveški partner« (kot pravi Lacan o Dami v dvorski poeziji). Od tod bi lahko pojasnili tudi občutek nečesa »nenaravnega«, obscenega, skoraj grozljivega, ko vidimo otroka, kako se pogovarja z računalnikom in obseden z igro pozabi na vse okoli sebe: z računalnikom otroštvo dokončno zgubi še zadnji videz nedolžnosti.

Kako torej razrešiti omenjeno protislovje med računalniškim univerzumom kot konsistentnim »svetom, ki ga uravnavajo pravila«, in med dejstvom, da hacker lovi Sistem prav na točki njegove ne-konsistentnosti? Rešitev, ki jo tu predlagamo, je elementarna, skoraj zdravorazumska: opravi imamo preprosto z *dvema* ravnema, z *dvema* modusoma ne-konsistentnosti oziroma samonanašanja; hackerjevo najdevanje točke ne-konsistentnosti, točke, kjer se Sistem ujame v zanko samonanašanja in se začne vrteti v blodnem krogu, še vedno pušča nedotaknjeno neko temeljno konsistenco »sveta, ki ga uravnavajo pravila« – samonanašanje, do katerega pride hacker, je, če naj tako rečemo, še zmerom konsistentno samonanašanje. Razlika med dvema ravnema samonanašanja, za katero nam tu gre, se ujema s Heglovo razliko »slabe« in »prave« neskončnosti – računalniško samonanašanje ostane na ravni »slabe neskončnosti«. Pojasnimo to razliko z dvema različicama paradoksa samonanašanja, ki sta obe razviti ob istem predmetu, zemljevidu Anglije:

- prva: izdelali so velik natančen zemljevid Anglije, na katerem so bili zaznamovani vsi predmeti v Angliji, torej v ustrezno pomanjšani obliki tudi sam ta zemljevid, na katerem pa je spet moral biti zaznamovan ta zemljevid itd. v *slabo* neskončnost, saj je ta tip samonanašanja (ki je danes znan predvsem v televizijski obliki slike, ki se zrcali v sliki) zgled Heglove slabe neskončnosti; ob vsej vrtoglavi, ki ga sproži ta blodni krog, smo tu daleč od prave neskončnosti – njej se približa šele
- druga različica tega paradoksa, na katero naletimo – kje neki, če ne pri Lewisu Carrollu: Angleži so sklenili izdelati natančen zemljevid svoje dežele, pa jim to nikoli ni povsem uspelo, zemljevid se je zmerom bolj večal in zapletal, dokler ni nekdo prišel na misel, da bi samo Anglijo uporabljal kot njen lasten zemljevid – in še danes jim dobro služi v ta namen ... To je Heglova »prava neskončnost«: dežela sama je svoj lastni zemljevid, svoje lastno drugo – beg v slabo ne-

skončnost se ne zaustavi tedaj, ko dosežemo nedosegljivi zadnji člen, marveč tedaj, ko ugotovimo, da je že sam prvi člen svoje lastno drugo. Od tod bi tudi lahko izpeljali mesto subjekta (v pomenu subjekta označevalca): če je dežela svoj lastni zemljevid, če je original svoj lastni model, če je stvar svoj lastni znak, tedaj med njima ni nobene pozitivne, dejanske razlike, pa vendar mora biti na delu neka čista, prazna distanca, ki razlikuje stvar od nje same kot lastnega znaka, neka razlika, ki ni pozitivna razlika, marveč čisti nič, tisti nič, ki naredi iz stvari njen znak – prav ta nič, ta »čista« razlika, je subjekt ... V tem je tudi, mimogrede povedano, razlika med redom znaka in redom označevalca: iz znaka prestopimo v označevalec, ko v verigo znakov vključimo »vsaj en« znak, ki ni v preprosti distanci do označene stvari, marveč zaznamuje točko, na kateri postane označena stvar svoj lastni znak.

Naša hipoteza je torej, da računalniško samonanašanje ostaja na ravni »slabe neskončnosti«, da ne more doseči točke, na kateri se sam izhodiščni element, ki se nanaša nase, sprevrne v svoje lastno drugo. In nemara bi v tem lahko našli – onstran slehernega obskurantizma – argument za trditev, da »računalnik ne misli«.

Sklep Turkle je, da je vloga računalnika v naši kulturi takšna kot je bila svojčas vloga psihoanalize: nov, traumatičen moment, ki razsredišči subjekta, četrto ponižanje narcizma po Koperniku, Darwinu in Freudu. Samo mišljenje, specifikum človeka, se povnanji v nekem umetelnem objektu – računalnik deluje kot subjektova pozitivacija v stroju, ob kateri nas čaka grozljivo izkustvo »to si ti«; zato je fantazmatični objekt par excellence, objekt, ki »postaja za nas to, kar je bila spolnost za človeka viktorijanske dobe – grožnja in obsesija, tabu in fascinacija«, kot se glasi zadnji stavek obravnavane knjige.

Tu pa bi bilo treba zastaviti vprašanje meje te analogije med psihoanalizo in računalnikom. Implicitna predpostavka Turkle je namreč, da je psihoanaliza danes v temelju *passé*: s koncem »spolne represije« in klasične oblike histerije je zgubila svojo subverzivno moč – danes ne traumatizira več potlačena spolnost, marveč prikazen »stroja, ki misli«. Toda mar računalnik kot »evokatorični objekt« subjekta ne *histerizira*, ga pripravi do tega, da zastavi (histerično) vprašanje Znanosti, novemu liku Gospodarja? Tu pa še vedno ne moremo mimo psihoanalize: ko gre za to, da izpostavimo simbolno težo, simbolni impakt računalnika, saj ta impakt, fantazmatska vsebina; ki se vanj projicira, način, kako računalnik histerizira subjekta, ne izhaja iz njega kot neposrednega, preprostega predmeta, marveč je zmerom že »posredovan« z mrežo družbenih vezi, znotraj katerih deluje računalnik. Masivno *prezenco* računalnika v našem univerzumu lahko dojamemo le na podlagi simbolne luknje, praznega mesta, *odsotnosti*, ki jo zapolni ta prezenca.

Slavoj Žižek

PETI PREPOVEDANO

1. teza: 'Peti prepovedano' je informacija o splošnem stanju duha in nravi, če parafraziramo Taina, oziroma o splošnem počutju, če se izrazimo psihologistično, ki vlada v določenem prostoru.

Izpeljava: Kateri je tisti prostor, ki nam ga ta informacija opisuje? Če stoji napis v sobi, ki je četverkotna, potem lahko z veliko verjetnostjo sklepamo, da je prostor, ki ga napis zadeva, prav ta soba. Toda denimo, da visi tak napis v gostilni, katere površina se razčlenja na več med seboj povezanih prostorov, ki pa skupaj ne tvorijo četverkotnika. Za katere površine gostilne tedaj velja omenjeni napis? Gola pamet bi dejala, da za tiste površine, iz katerih ga ni mogoče videti. Če torej v gostilni obstajajo mesta, od koder se napisa 'Peti prepovedano' ne vidi, potem ta napis teh mest ne opisuje, zakaj v kolikor hoče biti opis, pravilo obče, mora biti tudi znano oziroma dostopno vsakomur. Drugi zgled, ki krči polje veljavnosti informacije, je omenjeni napis, viseč nad šankom. Če ta napis visi na omenjenem kraju, gost predpostavlja, da stoječ za šankom, ne sme prepevati. Informacijo o prepevanju enostavno vključi k ceniku oziroma v kodeks pravil, ki jih mora upoštevati, kadar stoji pred šankom.

Sklep: 'Peti prepovedano' je informacija, ki pa je tako splošna, da ne more začrtati meja svoje konkretne veljavnosti. Zategadelj je ustreznejše, da informacija 'Peti prepovedano' rečemo kar dezinformacija.

2. teza: Naslovnik informacije 'Peti prepovedano', ki visi v gostilni, je gost taiste gostilne.

Izpeljava: Če v gostilni visi napis 'Peti prepovedano', lahko sklepamo, da ta informacija opisuje vse v gostilni nahajajoče, sa pravi poleg gostov tudi njeno osebje. Toda, da ne bi prehitro prišli do napačnega sklepa, si oglejmo naslednji napis – Plakirati prepovedano. Ta napis, ki se pojavlja na plakah gradbišč, je naslovljen na tiste, ki plakirajo, adresat je tu plakater. Vstavimo v ta mehanizem izjavo 'Peti prepovedano'. Komu je petje prepovedano? Tistim, ki pojejo, se pravi pevcem.

Sklep: Naslovnik informacije 'Peti prepovedano' ni gost, niti ne osebje lokala, ampak v lokalu nahajajoča se glasbena skupina. Sklep se zdi nemara neverjeten, toda v obzir moramo vzeti to, da imajo nekateri gostinski lokali najeto pevsko skupino, ki s prepevanjem kratkočasi lokalniško klientelo. Če bi torej v tovrstnem lokalu visel napis 'Peti prepovedano', je njegov adresat povsem jasno določen – pevski skupina. Gost v tem primeru v nobenem primeru ne more biti adresat te izjave, zakaj nesmiselno bi bilo komu prepovedovati nekaj, češar tako ali tako ne počne.

3. teza: Prepoved 'Peti prepovedano' je tu zato, da komu ne bi prišlo na misel prepevati.

Izpeljava: Za samo izjavljanje informacije Strawson pravi,

da je potrebna predpostavka naslovnikove oziroma poslušalčeve nevednosti. Torej tisto, kar hišni red sporoča, je bilo naslovniku, obiskovalcu lokala pred tem ne/po/znano. S tem, ko gostinci postavijo napis 'Peti prepovedano' to pomeni, da tam, kjer takega napisa ni, petje v gostilni ni v navzkrižju s hišnim redom. In tako lahko postavimo sledečo konstrukcijo: Če samo v določeni gostilni visi napis 'Peti prepovedano', lahko mirne duše sklepamo, da je v vseh preostalih gostilnah petje dovoljeno. In če bi hotele te preostale gostilne dobiti enak status tih in mirnih lokalov, bi morale vse povrsti postaviti napis 'Peti prepovedano'. Toda rezultat bi bil povsem isti, če tega napisa sploh nikjer ne bi obesili. Ponazorimo to s primerom iz vsakdanjega življenja – Pred leti je v gostilni Plečnikov hram visel napis, ki se je bral takole: Igranja šaha prepovedano. In prav tedaj, ko je presenečeni gost doumel prebrano, mu je padlo na misel, da bi tu res lahko šahiral.

Sklep: Prepoved 'Peti prepovedano' ni tu zato, da komu ne bi padlo na misel prepevati, ampak prav nasprotno. Prav s tem, ko locira tisto, kar je prepovedano, proizvede kot navrzek še domislek, da bi se na koncu koncev tisto prepovedano res lahko izvršilo.

4. teza: Izjava 'Peti prepovedano' ni informacija, ampak veljnik, zapoved, ki je performativ.

Izpeljava: Termina konstativ in performativ je vpeljal Austin, pomenita pa v grobem tole – konstativ opisuje neko stanje kot na primer »mačka na strehi«, performativ pa že s samim izjavljanjem izvrši neko akcijo kot na primer »To ladjo krstim za Svobodo.«

Torej, ali s tem, da se v gostilno postavi napis 'Peti prepovedano', v le to naselijo tudi že nepojoči obiskovalci. Namreč samo v tem primeru bi omenjeni napis deloval kot performativ, imel bi isti status kot sledeča sodnikova izjava – Obsojam te na deset let zapor. Da bi izjava 'Peti prepovedano' delovala kot performativ, bi se moral sleherni obiskovalec gostilne prepoznati kot njen naslovljenec. Da je to težko verjetno, bi k razlogom, ki smo jih navedli v izpeljavi druge teze, lahko dodali še sledeče – obiskovalec je močno kratkoviden, je nepismen ali morda celo tujec. Razlogi, ki smo jih našli, resda zadevajo zgolj materialno sposobnost prepoznavanja besed 'Peti prepovedano' kot takih, toda postavimo figuro, ki bi uspela prebrati omenjeni napis. Kaj za vraga ji lahko dopove, da je prav ona naslovnik tega napisa. Tu gre seveda za interpelacijo, o kateri pravi Althusser takole: »Interpelacijo lahko pojasnimo z najbolj banalno vsakdanjo policijsko /ali pa tudi ne policijsko/ interpelacijo, naslovitvijo: 'Hej vi tam!'. Denimo, da se teoretski izmišljeni prizor odigrava na cesti; individuum, ki smo se nanj naslovili, se obrne. S tem preprostim obratom telesa za 180 stopinj postane subjekt. Zakaj? Ker je prepoznal, da je naslovitev veljala 'prav' njemu in da smo se naslovili prav nanj /in ne na koga drugega/.«¹

Odgovora, kako, da se obrne, kako da se prepozna kot naslovnik, Althusser ne da, navzve le še, da je 90 % verjetno-

sti, da se naslovnik kot tak prepozna.

Navedimo sedaj še primer izjave, kjer je naslovnik točno določen. Gre za domisljico, ki se občasno pojavlja po prečeljih stavb in trotoarjih in se glasi takole – Tisti, ki to bere, je osel. Tu je naslovnik določen povsem natančno – tisti, ki ...²

Sklep: Iz povedanega žal ne moremo potegniti sklepa, da je tisti, ki bere napis 'Peti prepovedano', osel. Izvlečemo pa lahko domnevo, da je za samo dejstvo, da se bo oseba prepoznala kot naslovnik izjave, kot subjekt, nujna predpostavka izjavljalca te izjave. Subjekta z velikim S, kot mu pravi Althusser. Konec koncev, če se nekdo dere na ulici vpijoč: 'Proglasam splošno mobilizacijo', mora imeti primerno kvalifikacijo, da ta izjava dobi performativno razsežnost, v nasprotnem primeru pa ista izjava opisuje le način pojavljanja pouličnih norcev.³

Epilog: V gostilnah pa se ne znajde na seznamu prepovedanih aktivnosti zgolj petje ampak tudi pitje. Namreč v hišnem redu gostiln stoji tudi sledeča informacija: 'Vinjenim gostom ne strežemo'. Edino kar pa v gostilnah zanesljivo ni prepovedano, dasiravno je sicer običajni predmet prepove-

di, je kajenje. Samo prepoved kajenja pa oznanja sledeči napis: 'Kaditi prepovedano', pojavlja pa se tudi neka druga varianta in sicer: 'Hvala, ker ne kadite'. In če imperativ 'Peti prepovedano' prevedemo v to obliko, se nam zapiše naslednja izjava: 'Hvala, ker ne požete', s predpostavko, da slabo požete.

Bernard Nežmah

OPOMBE:

¹ Althusser, Ideologija in ideološki aparati države, v Ideologija in estetski učinek, str. 75.

² Sama izjava je seveda konstativ, performativ bi se glasil takole: 'Tisti, ki to bereš, si osel.'

³ Benveniste, ki v nasprotju z Austinom, imperativ loči od performativa, pravi o tem nekako takole – Imperativ ima za cilj delovati na poslušalca na tak način, da mu naloži, vsili določeno obnašanje. Kot tak pa ni več performativ ampak signal, ki bi ga bilo moč nadomestiti z drugim znakom.

In če se ozremo po naši vsakdanji praksi tako, da odidemo v kino, tam namesto veleznika 'Lizanje sladoleda prepovedano', opazimo narisane prečrtane sladoled.

TEOLOŠKI KOTIČEK

TOČKA ZA ATEIZEM

»Pismo Delovega kolegija tiskovnemu svetu SZDL ima ontološko vrednost: dokazuje, da boga ni; če bi namreč bog bil, bi v Delov kolegij že zdavnaj treščilo,« je rekel Marjan Sedmak.

Svojih bralcev seveda nočemo prikrajšati za ta dragoceni dokaz, pa tudi ne za priložnost, da poiščejo morebitne luknje v njem; zato ga objavljamo.

TISKOVNI SVET
PRI PREDSEDSTVU
REPUBLIŠKE KONFERENCE SZDL
SLOVENIJE

Uredniški kolegij Dela je 16. novembra razpravljal o sodbi Vrhovnega sodišča SRS. Vrhovno sodišče, katerega avtonomnost je nesporna, nam je naložilo, da objavimo sporočilo Matevža Krivica z naslovom »Konkretna kritika trojnega funkcionarja« (z dne 11. 3. 1984 in s popravki z dne 18. 3. 1984). Kakot vam je znano, gre za članek, ki ga je uredništvo zavrnilo. Ker je bila vsebina pisanja Matevža Krivica za nas sporna, smo njegovo sporočilo poslali Tiskovnemu svetu pri P RK SZDL in zaprosili, naj ga prouči ter ukrepa. Tiskovni svet je prispevek Matevža Krivica in pismo uredništva Dela obravnaval in tudi v tem konkretnem primeru izrekel podporo uredniški politiki Delo.

Sodba Vrhovnega sodišča SRS pravi, da je uredništvo Dela neutemeljeno zavrnilo objavo spornega prispevka in da mora upoštevati zakonska načela, kot so javnost dela, pospeševanje vsestranske kritike in objektivne obveščenosti občanov in delovnih ljudi, oblikovanje in uresničevanje ter zagotavljanje enakopravnosti in demokratičnega uporabljanja vseh sredstev javnega obveščanja.

Iz sodbe se da razumeti, kot da stališče uredništva, ki se je zavzelo za moralnopolitično in tudi poklicno integriteto Jaka Koprivca, ne more držati, saj »mora biti delovanje nosilcev družbenih funkcij javno, torej tudi odprto za javno kritiko tega delovanja. Seveda pa je pisec kritike kazensko in materialno odgovoren za resničnost in objektivnost sporočila.« Takšno politično in ne le pravno stališče vsebuje vrsto implikacij. Razumeti bi se ga dalo tudi, naj bi uredništvo odslej objavljalo različne kritike javnega delovanja nosilcev družbenih funkcij, kritizirani pa bodo že sami sprožili sodne spore zaradi morebitnih neresnic in netočnosti v pisanju avtorjev kritik. Uredništvo bi s tem, če bi privolilo v tezo, da vsak avtor tako in tako materialno in kazensko odgovarja za resničnost in objektivnost sporočila, ne le kršilo Zakon o Javnem obveščanju, zlasti člena 6 in 7, marveč tudi bistvene norme socialistične etike (6. člen Zakona o javnem obveščanju pravi takole: »Novinarji in druge osebe, ki se ukvarjajo z obveščanjem javnosti, morajo pri opravljanju te dejavnosti upoštevati načela novinarske etike in družbene odgovornosti, spoštovati resnico, čast, dobro ime in pravice delovnih ljudi in občanov, utrjevati socialistično samoupravno družbeno ureditev in prispevati k miroljubnemu sodelovanju med narodi.« 7. člen pa tole: »Zavajanje javnosti z dejanjem neresničnih ali nepopolnih sporočil ter objavljanje takšnih sporočil v sredstvih javnega obveščanja ima za posledico odgovornost po zakonu.«).

Politična teza sodbe pa ni le v tem. Kakor je znano, če navedemo samo vprašanje Teleksa, smo v ČGP DELO v okviru OO ZK in aktivna novinarjev demokratično razčlenili in ocenili vsa dogajanja v zvezi s tednikom Teleks in sprejeli do tega ustrežna stališča. Objava prispevka Matevža Krivica vrača diskusije o Teleksu, o Pavlihi in o drugih vpraša-

njih na začetek, k ponovnemu razčiščenju že demokraci-
tično razčiščenega.

Uredniški kolegij je ugotovil, da je v konkretnem primeru za-
stran objave prispevka Matevža Krivica »Konkretna kritika
trojnega funkcionarja« ravnal pravilno. Prav tako je prepri-
čan, da bo sodba oteževala normalno urednikovanje. Ker
so politične razsežnosti sodbe tako pomembne in kritika
uredniškega odločanja v Delu tako nedvoumna, terjamo, da

v SZDL, ki je ustanoviteljica časnika Delo, ocenite naše de-
lovanje in nas seznanite s tem.

S tovariškimi pozdravi

Ljubljana, 21. 11. 1984.

Za uredniški kolegij
odgovorni urednik »Dela«
Jože Volfand

KRIVI PREROKI-No. 2

Vstali bodo krivi preroki
in bodo delali velika znamenja in čudeže;
tako da bi tudi izvoljene premotili,
ko bi bilo mogoče.

Mt 24, 24

Pred centurija so vojaki privlekli bradatega dolgolasca, ki
se je potikal med šotori in trdil, da je prerok. Stotnik jih je
poznal v tej deželi, kjer si je ljudstvo bolečino ob zgubljeni
svobodi lajšalo z besedovanjem o prihodnjih stvareh. Ni jim
verjel, a je vedel, da so nevarni.

Stotnik je bil prepričan, da je najteže upravljati premagan-
ce, ki so zgubili zadnje upanje, zato jim ob uplenjeni pravici
do združevanja ni hotel vzeti še občutka, da uživajo svobo-
do misli in izražanja.

»Rim je pravna država,« je rekel možaku, »zato ti hočem
dati možnost, da pošteno ugotovimo dejansko stanje. Vrgel
bom kocki, ti pa povej, koliko bosta pokazali.«

Centurion je svoje dni hodil v grške šole in si je mislil tako:

»Možak lahko ugame ali ne ugame.

Če ugame, ga dam križati, ker je dokazal, da vidi v prihod-
nost.

Če ne ugame, ga dam križati, ker je dokazal, da vidi v prihod-
nost, in hkrati pokazal, da je zahrbtnen spletkar: kako naj bi
namreč napovedal napačno število, če ne bi vedel, katero
bo zares padlo?

Seveda pa mu bom dal možnost, da se zagovarja; vojakom
bom s tem vzdignil moralo, ker bodo videli, da se bojujejo za
pravično stvar, možakovemu ljudstvu pa bom pokazal, da
smo potrpežljivi s poštenjaki, neizprosnosti s hudodelci. Pokrit
pa bom tudi pred prokuratorjem, saj mi ne bo mogel očitati,
da nisem obdolženca imel za nedolžnega, dokler mu nisem
dokazal krivde.

Če ne bo uganil, se bo zagovarjal, da to dokazuje njegovo
nevednost glede prihodnjih stvari. Jaz pa mu odvrnem, da
to dokazuje njegovo vednost in še hudoben namen povrh,
saj me je z zavestno napačno napovedjo hotel zavesti v
zmoto.

Če bo uganil, se bo izgovarjal na zlo srečo naključja. Jaz pa
mu odvrnem: Dragi moj, vem, da si ravnal v svoj najboljši
prid. Zato si razmišljal takole:

»Napovem lahko pravilno ali nepravilno število. Pravilno
število lahko ugame po sreči ali napovem iz jasnovidnosti.
Ker je jasnovidnost vseeno redkejša kakor nesrečno na-
ključje, bo moral stotnik priznati, da je veliko verjetneje, da
sem zadel po naključju. Nepravilno številko lahko napovem,
ker pač nič ne vem – ali pa zato, ker vem, kaj bo padlo pa
skušam svoje preroštvo prikriti; ker mi gre za glavo, se bom
ravnal po najboljši strategiji, zato je veliko verjetneje, da
bom poskusil z nepravilno napovedjo prikriti svojo jasno-
vidnost. Torej se moram odločiti za možnost, kjer je na-
ključnost verjetnejša – in napovedati število, ki bo zares
padlo.«

Tako si razmišljal ti, mu rečem, jaz pa sodim po ugotovlje-
nih dejstvih: dejstvo je, da si prav napovedal, ugotavljam pa
tudi, da si prav napovedal z dvojnim hudobnim namenom,
da bi me z resnico zapeljal v zmoto.»

Stotnika je uspešnost njegovih izpeljav nekoliko motila: če
namreč možaka lahko križa, tako če pravilno napove kakor
če ugame, ga potemtakem v nobenem primeru ni zares
upravičen poslati v smrt; zato bi bilo upravičeno sklepati, da
ga v obeh primerih lahko obsodi samo s pogojem, da on,
rimski stotnik, verjame, da je možak zares prerok. Ta posle-
dica je centurija vznemirila, a pomiril se je z mislijo, da bo
dal možaka likvidirati kot protidržavnega hujskača in ne kot
preroka.

Kosmati dolgolasec je napovedal: »VII.«

Kocki sta padli in pokazali VII.

Stotnik je prebledel, obrv mu je vzdrhtela – potem se je hri-
pavo zadrl:

»Če si res prerok in vidiš v prihodnost – le kaj te je potem
prineslo v naš tabor nesreče iskat!?

Mislil si je pa to:

»Če je res prerok, zakaj, hudiča, se ni zlagal? Očitno noče
obveljati za lažnega preroka. Če pa ni prerok in je samo
uganil, zdaj vsi verjamejo, da je res prerok. Torej je ali su-
bjektivno fanatik ali objektivno demagog. Ti pa so najnevar-
nejši. Torej ga moram poslati na križ.«

– Centurion ni vedel, da se je prerok, preden se je spustil v
tabor, ustavil v oljčnem gaju in je razmišljal tako:

»Če grem v tabor, me bodo zgrabili in odgnali pred stotnika.
Ta bo ali verjel, da sem prerok, ali pa ne bo verjel.

Če ne bo verjel, me bo ali spustil, ker bo menil, da nisem ne-
varen; ali pa me bo dal ubiti kot sleparja.

Če bo verjel, me bo ali spustil, ker ga bom prepričal; ali pa
me bo dal križati, ker bo menil, da sem nevaren imperiju.

Če me bo spustil, bodo ljudje: ali mislili, da me je spustil, ker
ne verjame v moje preroštvo; tedaj bodo rekli: 'Še Rimljan
mu ne verjame.' Ali pa bodo mislili, da me je spustil, ker mi
verjame; tedaj porečejo: 'Lep prerok, ki vleče stotnika za
nos.'"

Če me bo križal, pa bodo ljudje rekli: Ali: 'Ubil ga je, ker ne
verjame, da je prerok; a stotnik je nevernik; tisto, čemur on
ne verjame, je naša vera; torej je mož prerok.' Ali pa bodo
rekli: 'Ubil ga je, ker verjame, da je prerok; tolikšna je prero-
kova slava, da celo cesarstvo nevernežev trepeta pred
njim.'"

Potem se bodo vprašali: 'A če je bil prerok in je videl v pri-
hodnost – čemu je tedaj hodil med sovražnike, kjer je vedel,
kaj ga čaka?' Čudili se bodo, in naposled bodo dognali: 'Ve-
del je, da ga pri sovražnikih čaka smrt, pa je vseeno šel
mednje. Naš prerok je bil, za nas je šel v tabor sovražnikov,
za nas je na križu umrl!'

»Moj bog,« je mož tiho vzdihnil, »da sem prerok, lahko do-
kažem samo na križu.«

Spoštovani!

Prosim, da v naslednji številki vaše revije objavite naslednje:

Namesto odgovora Bogdanu Sajovcu na njegovo »duhovito« pisarijo v Problemih 6-7, 1984 pod naslovom »Napajanje iz domačih virov informacij« samo tole:

Zelo moder kitajski pregovor pravi: »Boj se tistega, ki si mu pomagal na tron!« Saj se razumeva, Bogdan Sajovic, ali ne?

Vaša /žal! / nekdanja urednica
Vanda Škodnikova

OBVESTILO

Izvršni odbor Slovenskega filozofskega društva in upravni odbor Slovenskega sociološkega društva sta 7. novembra 1984 razpravljala o pobudah, ki jih je dala javna tribuna "Intelektualno delo in svoboda" dne 11. 10., in sklenila:

1. Odbora predlagata Predsedstvu RK SZDL, da na primeren način (v okviru svojega Sveta za družbenopolitični sistem ali morda celo v okviru posebne sekcije) organizira javno razpravo o naslednjih vprašanjih:

a. o predlogih za modifikacije ali celo odpravo določb o t.i. verbalnih deliktih (točneje: deliktih mišljenja) iz naše zakonodaje;

b. o kritiki pravnomočnih sodnih odločb, v katerih pride do tretiranja izrazitih mišljenjskih deliktov kot deliktov organiziranega kontrarevolucionarnega delovanja, ali pa nedelinkventnih mnenj (v okviru dopustnega pluralizma samoupravnih interesov) kot deliktov;

c. o pritiskih na sodišča in o prejudiciranju krivde obtoženih ali osumljenih z izjavami visokih političnih funkcionarjev.

Odbora vabita tudi druga društva, da se s svojimi strokovnimi močmi vključijo v razpravo.

2. Odbora predlagata Društvu novinarjev Slovenije skupno razpravo, ki bi zajela zdaj perečo problematiko obveščanja od osnutkov zveznega in republiškega zakona o javnem obveščanju do prakse občil in teženj v našem novinarstvu.

Slovensko filozofsko
društvo

Predsednik: Darko Kržič

Slovensko sociološko
društvo

Predsednik: Ivan Svetlik

**Poezija –
nacionalna umetnost v ZSSR**